

HIFZI TOPUZ

2. BASIM

Tavcan

Savaş Yıllarında Kültür Devrimi

Remzi Kitabevi

HIFZI TOPUZ

TAVCAN

Savaş Yıllarında
Kültür Devrimi

Roman

2. Basım

Remzi Kitabevi

TAVCAN / Hıfzı Topuz

Her hakkı saklıdır. Bu yapıtın aynen ya da
özet olarak hiçbir bölümü, telif hakkı
sahibinin yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Kapak düzeni: Ömer Erduran

ISBN 975-14-1068-1

BİRİNCİ BASIM: Ekim, 2005
İKİNCİ BASIM: Ekim, 2005

Kitabın her basımı 5000 adet olarak yapılmıştır.

Remzi Kitabevi A.Ş., Selvili Mescit Sok. 3, Cağaloğlu 34440, İstanbul
Tel (212) 520 0052, Faks (212) 522 9055
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Remzi Kitabevi A.Ş. tesislerinde basılmıştır.

İçindekiler

I. Atatürk Döneminde Öğrencilik 7
Hürrem Arman 12
Gazi Geliyor 16

II. Klasik Müziği Sevdiren Adam 18

III. Karaçay Kızı Tavcan 22
Rıfat Ilgaz 25
Karaçaylılar 26
Karl Ebert ve Sabahattin Ali 34

IV. Kolay mı Yedek Subaylık? 42
Atatürk'ün Ölümü 45
Emir Eri Halil Baba 47
Avrupa'da Hitler Tehlikesi 51
Bir Türkmen Kızı 54

V. Savaş Başlarken 58

VI. Tonguç'un Serüveni 65

VII. Sıdıka Abla 77

VIII. Neden Köy Enstitüleri? 85
Yurtta Barış Havası 91

IX. Ankara'ya Dönüş 93

X. Gedikoğlu, Hürrem Arman ve Şerif Tekben 98
Yine Hürrem Arman 101
Şerif Tekben 107

XI. Klasikler 112
Refah ve Struma Faciaları 116

XII. Halkevleri 118

XIII. Sarıkamış Serüveni 123
Beyaz Ölüm 127
Yurtta Neler Oluyordu? 131

XIV. Irkçı Bir Politika: Varlık Vergisi 135
Dünyada Neler Oluyordu? 138

XV. Unutulan Sevgili: Nilüfer 141
Sabahattin Eyuboğlu 152

XVI. Belkıs 156
Kenan 162
Ankara'da Toplantılar 164

XVII. Tarihin En Büyük Casusluğu: Çiçeron 173

XVIII. Savaşa Katılıyoruz 179

XIX. Kamplar, Cap Arcona ve Hiroşima 182
Hiroşima 185

XX. Karşı Devrim Hazırlıkları 188
Missouri ve Amerikan Egemenliği 197

XXI. Yücel Ayrılıyor 199

XXII. Sonra Ne Oldular? 214

I

Atatürk Döneminde Öğrencilik

Sadi Gökdeniz'in İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdiği yıl tek seçeneği ilkokul öğretmenliğiydi. Zaten öteden beri kafasına öğretmen olmayı koymuştu. Babası da bu amaçla onu İstanbul Muallim Mektebi'ne göndermiş ama okul kapatılınca o da herkes gibi İstanbul Erkek Lisesi'ne yazılmıştı.

Üniversite'ye gitmeyi göze alamıyordu. Bir an önce çalışıp evin harcamalarına katkıda bulunmak zorundaydı. Binbaşı emeklisi olan babası iki yıl önce ölmüş ve aile güç durumda kalmıştı.

Sadi Gökdeniz Milli Eğitim Müdürlüğü'ne başvurdu. Türkiye'nin neresinde olursa olsun ilkokul öğretmenliği yapacaktı. Öte yandan Ankara'da açılan Gazi Terbiye Enstitüsü'nün sınavlarına girdi. Enstitü'ye İstanbul'dan on öğrenci alınacaktı. Yarışmaya girenlerin sayısı ise 180'di. Genç Sadi'nin o işten hiç umudu yoktu. Sınavı kazanırsa yaşamı değişebilirdi. Ankara'da devlet bursuyla okuyacak ve burayı bitirince ortaokul öğretmeni olacaktı. Ama nerde o şans? Ne elinden tutanı ve ne de bir torpili vardı. Boş yere bu işe umut bağlamaması gerekiyordu.

Milli Eğitim'den bir süre sonra yanıt geldi; Sadi Gökdeniz Burdur'da haritada bile yer almayan bir bucağa atanmıştı. Annesi bu atanma haberine pek sevinemedi. Kocasının ölümünden sonra Sadi ailenin reisi sayılıyordu. Onun da kalkıp gurbet ellere gitmesi kadıncağızı çok üzüyordu.

Milli Eğitim Müdürlüğü'nden Sadi Gökdeniz'e 130 lira harcırah (yol parası ve masraf) verdiler. Bu para altı ay boyunca maaşından taksit taksit kesilecekti.

Sadi Öğretmen kısa zamanda yol hazırlığı yaptı. Zaten götürecek nesi vardı ki? Babasından kalma, deri kaplı bir bavula tıraş takımını, bir çift terliğini, havlusunu, pijamasını, iki atlet fanilasını, üç çift çorabını ve annesinin ördüğü yün hırkasını yerleştirdi. Orada okuyabileceği birkaç şiir kitabını ve birkaç da romanı yanına aldı. Ne ikinci bir çift ayakkabısı vardı, ne de bir takım elbisesi. Babasının askerlik kaputundan bozularak yapılmış hâki renkte paltosunu da katlayıp bavula tıktı. Ters yüz edilmiş ceketini sırtına geçirdi. Annesi, ablası ve eniştesiyle vedalaştı. Artık ilkbahardan önce birbirlerini göremeyeceklerdi. Annesi Haydarpaşa Garı'ndan gözyaşlarıyla oğlunu uğurladı. Kara tren garın ucunda kaybolunceya kadar birbirlerine el salladılar.

Sadi ertesi gün, 1934 yılının bir eylül sabahı, Burdur'a vardı. Otobüslerin nereden kalkacağını öğrendi. Hafif bir yağmur yağıyordu. Başına, armasını söktüğü bir okul kasketi geçirdi. Bavulunu sırtına vurup otobüs durağına geldi. Onun gideceği kasaba otobüsünün iki saat sonra kalkacağını öğrendi ve durağın karşısındaki kahveye giderek bir çay ısmarladı, bir de simit alarak karnını doyurdu. İçinde garip bir burukluk vardı. Durağa yanaşan ve her parçası sallanan köhne taşra otobüsü onu acaba mutlu yarınlara mı götürecekti, yoksa Anadolu kasabalarının hüzünlü yalnızlığına mı?

Tozlu ve çamurlu yollarda üç saat süren perişan bir yolculuktan sonra kasabaya vardı. Sadi otobüs yolcularından ilkokulun yerini öğrenmişti. Küçücük kasabada okulu bulmak güç olmadı. Doğru müdüre çıktı ve kendini tanıttı. Müdür zaten onu bekliyordu.

— Hoş geldin evlâdım, dedi. Geçen ders yılında öğretmen sıkıntısı çektik. Gençler buralarda görev almak istemiyorlar. Bak, sen akıllı, vatansever ve özverili bir gence benziyorsun. Burada hepimiz bir aile sayılırız. İnşallah kasabamızı sever de buraya yerleşirsin. İleride belki sana bir de kız buluruz, buradan hiç ayrılmazsın. Çocukların da buralı olur. Anacığını da buraya getirirsin. Seni hiç yalnız bırakmayız. Ben artık emeklilik yaşına yakla-

şıyorum. Benden sonra seni müdür yaparlar. Ben de huzur içinde okulu sana bırakırım.

Sadi bunları dinlerken içi kararmaya başladı. O ömrünü bu kasabada mı geçirecekti? Onun ne parlak idealleri vardı. Cumhuriyet Türkiyesi'nin eğitimine katkıda bulunmak için neler yapmayacaktı? Lise arkadaşlarıyla birlikte eğitimde devrimin kurallarını az mı tartışmışlardı. Bu kasabadaki ilkokul öğretmenliği belki ona bir basamak olacak, Anadolu'nun gerçeklerini tanıyacaktı. Ama bütün yaşamını burada geçirmeyi asla düşünemezdi. Müdüre bunları anlatacak durumda değildi. "İnşallah efendim, düşündüğünüz gibi olur," demekle yetindi.

Müdür ona:

— Evladım, dedi, gece okulun öğretmen lojmanında yatarsın. Orada şimdi hiç kimse kalmıyor. Odada yatak, çarşaf, yastık gibi şeyler de var. Akşamları burada sivrisinek çok olur, hiç uyutmazlar. Odacıya tembih et, odana flit sıksın. Tahtakurularıyla nasıl baş edeceğini bilmem. Odacı yarın karyolayı gazyağıyla bir güzel temizler, ama bu gece çare yok, katlanacaksın. Akşam yemeğini bizde yeriz. Yengen fasulye kaynattı, bir de pilav yapar. Yanına da domates salatası... Oh, gel keyfim gel!

Sadi yapay bir gülümsemeyle:

— Sağ olun Müdür Bey, dedi. Bana burada hiç İstanbul özlemi çektirmeyeceksiniz. Güveninizi hak etmeye özen göstereceğim.

Okulun açılmasına daha iki hafta vardı. Sadi o boşluktan yararlanarak resmi ziyaretlerini yaptı. Bucak Müdürü'nü, Jandarma Komutanı'nı, Halk Partisi Başkanını, öteki öğretmenleri ziyaret etti. Hepsi kendisine sevgiyle kucak açtılar. Bazıları evlerine yemeğe çağırdı. Sadi bu insanlara çabuk ısındı, zaten o herkesin iyi yanlarını görüyor ve hemen sıcak bir ilişki kurmayı beceriyordu.

Bir akşam kasabadaki Parti lokalinde oturmuş sohbet ederlerken okuldan bir arkadaşıyla karşılaştı. O da oralı sayılırdı. Kasabaya yakın bir yerde doğup büyümüştü. Lâf lâfı açtı. Okul

anıları anlatıldı, yörenin özelliklerinden söz edildi. Sonra bir ara arkadaşının aklına Sadi'ye duyurması gereken bir haber geldi.

— A... Sadi, dedi, bak az daha unutuyordum, kutlarım seni!

— Hayrola? Ne olmuş?

— Ne olacak, sen Gazi Terbiye'nin sınavını kazanmışsın. Hem de ya birinci olmuşsun ya da ikinci!

— Deme yahu! Şaka ediyorsun?! Haber doğru olsaydı hemen söylerdin. Böyle bir olayı nasıl unutursun kardeşim? Salak mısın?

— Kusura bakma, vallahi olay doğru. Hemen sana bildirmemiş olmamı gerçekten benim salaklığıma ver.

Sadi'nin ertesi sabah ilk işi hemen Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bir telgraf çekmek oldu. Akşama doğru da Burdur'dan yanıt geldi, Sadi gerçekten seçme sınavını birincilikle kazanmıştı. Havalara uçtu sevinçten. Demek ki kör talihi artık değişecekti.

Hemen okul müdürüne koşarak:

— Müdür Bey, dedi, size bir haberim var. Siz de benim gibi çok sevineceksiniz. Ben Gazi Terbiye'nin sınavını birincilikle kazanmışım. Hemen gidiyorum.

Müdürün suratı asıldı.

— Ne diyorsun sen oğlum? Nereye gidiyorsun? Bu işi öyle kolay mı sanıyorsun? Devlet sana 130 lira harcırah verdi. Bunu ödemeden şuradan şuraya gidemezsin.

— Aman beyefendi, siz ne diyorsunuz? Ben bu parayı nasıl öderim? Zaten Enstitü açılmış, bana ulaşamamışlar, yerime yedeklerden biri alınacakmış. N'olur bana bir yol gösterin. Bu iş benim geleceğimle ilgili. Bu fırsatı kaçırırsam ben burada körlenir kalırım.

— Oğlum, saygısızlığı bırak. O nasıl söz? Biz burada körlendik mi? Enstitü'ye gideceksin de ne olacak? Alt tarafı ortaokul öğretmeni olacaksın. Eline üç lira fazla para geçecek. Boş ver bunları. Bırak sen enstitüyü menstitüyü! Burada sana bütün kapılar açılacak.

— Müdür Bey, ne olur beni anlamaya çalışın. Ben kendimi başka türlü yarınlara hazırlamaya çalışıyorum.

— Hayır oğlum, seni bırakmıyorum! Zaten aldığın 130 lira harcırahı ödemeden şuradan şuraya gidemezsin! Kimse de sana borç vermez, derdine yanarsın.

— Çok teşekkür ederim Müdür Bey. Bana kucak açtınız, yardım ettiniz, ama ben doğru bildiğim yoldan gitmek zorundayım. Bana verilen harcırahı ödeyemezsem, başka çarem kalmayacak, öğretmenliğe devam edeceğim. Ama bu borcu ödeme fırsatını bulursam bana hiç gücenmeyin, bir gün bile burada durmadan çekip gideceğim. Lütfen bunu yanlış yorumlamayın. Bu sizi sevmediğimden değil, olanaklarımı daha iyi kullanma niyetimden kaynaklanıyor. Ülkeme ve eğitime daha yararlı olacağıma inanıyorum.

— Peki oğlum, nasıl istiyorsan öyle yap. Ama yapamayacaksın. Harcırahı geri vermene imkân yok. Bir yere gidemeyeceksin.

Sadi kapıyı vurup doğru postaneye gitti. Önce anasına bir telgraf çekti, sonra da ablasına. İkisinden de çok acele 150'şer lira istedi. Hiç umudu yoktu. Zavallılar nereden bulacaklardı 150 lirayı?

O gece gözüne hiç uyku girmedi. Keşke buralara gelmez olaydı. Şu harcırah yüzünden nasıl bir fırsatı yitirmiş oluyordu.

Ertesi gün odasından dışarı çıkmadı. Gözü kimseyi görmek istemiyordu. Gününü yazgısına küfretmekle geçirdi. Ne yedi, ne içti, kara kara düşündü durdu.

Daha ertesi gün yine dünyaya küskündü. Odayı arşınlamaktan başka yapacağı iş yoktu. Derken öğle üzeri odacının sesiyle daldığı karabasanlardan uyandı.

— Hocam, size iki telgraf getirdiler.

Sadi heyecanla telgraflara sarıldı. Birincisi annesinden geliyordu:

"Oğlum bugün babandan birikmiş dul aylığını aldım. Sana 150 lira gönderiyorum. Allah muvaffak eylesin."

İkinci telgraf da ablasındandı:

"Sadiciğim. Kutlarım. Enişten istediğin parayı buldu. Telgraf havalesiyle gönderiyorum."

Sadi inanamıyordu. Heyecandan gözlerinden yaşlar dökülüyordu. Hemen postaneye koştu. Telgraf havaleleri gelmişti bile. Pantolonunun cebine 300 lirayı yerleştirdikten sonra doğru müdüre çıktı.

— Efendim, size vedaya geldim.

— Oğlum, sen çıldırmışsın! Şimdi Jandarma Komutanı'na haber verir seni tutuklatırım!

— Müdür Bey, bana bir şey yapamazsınız. Buyurun 130 lirayı!

Sadi bir tomar parayı cebinden çıkardığı gibi müdürün masasının üzerine attı. Müdür kala kaldı. Sadi tek kelime söylemeden kapıyı vurup gitti.

İlkokul öğretmenliği böylece daha başlamadan sona ermiş oluyordu.

Hürrem Arman

Sadi Gökdeniz Enstitü'ye geldiği zaman dersler başlayalı 20 gün oluyordu. Enstitü kentin dışında Gazi Orman Çiftliği'ne yakın bir yerdeydi. Projesini ünlü mimar Kemalettin Bey çizmişti. 1926 yılında Konya'da ortaokul ve lise öğretmeni yetiştirmek için açılan bu okul, üç yıl sonra Gazi'nin önerisiyle Ankara'ya taşınarak yeniden yapılanmış ve Gazi Eğitim Enstitüsü adını almıştı. Genç eğitim müfettişi Hasan-Âli Yücel de 1932 Kasımı'nda bu enstitünün müdürlüğüne getirilmiş, ama beş ay sonra görevden ayrılmıştı. Sadi'nin Ankara'ya gelir gelmez ilk işi Samanpazarı'ndaki eskicilerden kendine az giyilmiş bir elbise almak oldu. Ters yüz edilmiş ceketiyle sınıfa girmeyecekti.

Sadi'nin Gazi Enstitüsü'nde tanıdığı ilk insanlardan biri Hürrem Arman oldu. Hürrem Bey o yıl Enstitü'yü bitirerek ilköğretim müfettişliğine atanmıştı. Ortak bir dostlarının aracılığıyla tanıştılar, hemen aralarında çok sıcak bir dostluk bağı kuruldu. Hürrem Bey Sadi'den dört yaş büyüktü ve ona yol gösterebilecek bir konumdaydı.

— Çok iyi bir seçim yapmışsın Sadi, dedi. Burada çok seçkin bir öğretim kadrosu var, hiçbir yüksek okulda ya da üniversitede böyle hocalar bulamazsın. Bak, kimlerden ders alacağını sana anlatayım. Tarihe Ali Fuat Başgil geliyor, coğrafyaya Faik Sabri Duran, müziğe Cevat Memduh Altar, Halil Bedii Yönetken, Nurullah Taşkıran, beden eğitimine Vildan Âşir Savaşır, biyolojiye Sadi Irmak, edebiyata Ahmet Hamdi Tanpınar ve İbrahim Necmi Dilmen, psikolojiye Muzaffer Şerif Başoğlu, eğitim araçlarına İsmail Hakkı Tonguç... Başka hocaları da sayayım istersen: İhsan Sungu, Halil Fikret Kanat, Reşat Şemsettin Sirer... Bu kadroyu zor bulursun başka yerde.

Gerçekten de öyleydi. Hürrem Arman'ın adlarını sıraladığı kişilerin bazıları sonraki yıllarda bakan, yazar, şair ve üniversite profesörü olarak tanıdılar. Bazıları da Milli Eğitim'e yön verecek yüksek görevlere getirildiler.

Enstitü'nün bitişiğinde bir de Gazi Lisesi kurulmuştu. Onun da kadrosunda Hayrullah Örs, Halil Vedat Fıratlı, Hüseyin Namık Orkun, Tahsin Banguoğlu, Sabri Esat Siyavuşgil gibi kişiler yer alıyordu. Yani, Enstitü ve Gazi Lisesi tam bir kültür merkezi durumundaydı. Ahmet Kutsi Tecer, Mustafa Nihat Özön gibi ünlü araştırmacılar da sonraları bu kadroya katıldılar.

Sadi'nin ilgilendiğini gördükçe Hürrem Arman durmadan anılarını anlatıyordu.

— 1932 Kasımı'nda Hasan-Âli Bey müdürlüğe atanınca Enstitü büyük bir canlılık kazandı. Müsamerelere (okul temsillerine) kendisi de katılıyordu.

— Cumartesi günleri öğle yemeğinden sonra tüm öğrencileri salonda toplayarak "Haftanın Kritiği" adını verdiği tartışmalar düzenliyordu. Kendisi de sahneye çıkar, aralıklı oturmamıza izin vermez ve "Dirsek temasını kaybetmeyelim," derdi. Çok etkili konuşması ve usta bir eğitimci inceliğiyle hiç kimseyi kırmadan alaycı deyişlerle taklitler yapar, ad söylemeden çok kimseyi eleştirirdi.

Onun içerlediği birkaç şey vardı: Zincir kullanmak, tespih

çekmek, lastik giymek, baston ya da şemsiye taşımak, tıraş olmadan sınıfa girmek...

Yemekhanede de masaları dolaşır, şikâyetlerimizi dinler, herkese adlarıyla seslenir, sorular sorardı.

Hasan-Âli Bey'in müdürlüğü sekiz ay sürdü. Bir süre sonra Orta Öğretim Genel Müdürlüğü'ne atandı. Yücel'in yerine Halit Ziya Kalkancı getirildi. İsmail Hakkı Tonguç da Ders Araçları kursunun yöneticisi oldu. Kendisini daha yakından tanıma olanağı bulduk.

Sadi:

— Halit Ziya Bey'in çok iyi bir yönetici olduğunu duymuştum, dedi. Enstitü'de demokratik havayı geliştirdiğini söylerler.

— Doğrudur, Halit Ziya işe başlar başlamaz okulda gerçek anlamda bir öğrenci kurulu oluşturdu. Bu kurul Enstitü yönetimiyle iş birliği yaptı. Öğrenci Genel Kurulu'nun aldığı kararlar kesin oluyor, okul yönetimi de buna uymak zorunda kalıyordu. Toplantılara bölüm şefleri, müdür yardımcıları ve bütün öğretmenler katılıyordu. Nerede görülmüştür böyle demokratik bir okul yönetimi?

Bak kardeşim, sana bir olay anlatayım. Bir Genel Kurul toplantısında öğrencilerin izin sorunları görüşüldü. Öğrenciler ders ve etüt saatlerinin dışında özgür olmak istiyorlardı. Yani, idareden izin almadan dışarıya çıkabilmeyi savunuyorlardı. Müdür Halit Ziya Bey "Dışarıda başınıza bir iş gelirse, yardıma ihtiyacınız olursa nerede olduğunuzu bilmemiz gerekir," diyecek oldu, öğrenciler "Başımıza bir iş gelirse çabuk duyarsınız, telefon ederiz," dediler ve öğrencilere tam bir özgürlük tanındı.

— Tam bir demokratik düzen kurmuşsunuz...

— Sana bir olay daha anlatayım, Sadi Bey. Bir arkadaşımız zührevi hastalıklardan birine, yani cinsel organlarında bir hastalığa yakalanmıştı. Her gün ders bitiminde Ankara'ya giderek tedavi görüyordu. Müdür Halit Ziya Bey bunu haber almış ki, beni çağırdı "Arkadaşınızın ne sorunu var?" diye sordu. Ben de durumu olduğu gibi anlattım. Müdür "Vay sersem vay, artık berber

çırakları bile bu gibi şeylerden nasıl korunacaklarını biliyorlar. Oysa bizde, bir son sınıf öğrencisi tam bir bilgisizlik içinde. Okul doktoruna söylerim, gerekli ilaç revirde yoksa alsın, öğrenciye de burada bakılsın. Yorgunluk bu hastalığa iyi gelmez," dedi.

— Müthiş bir hoşgörü örneği.

— Sadi Bey, bir olay daha anlatacağım. Bir cumartesi gecesi dört öğrenci Ankara'nın ünlü Tabarin Bar'ından müdüre telefon etmişler, barda olduklarını ve gece saat 12'den önce okula dönemeyeceklerini bildirmişler, kapı görevlisi Ahmet Ağa'ya emir vererek kapıyı açık bırakmasını istemişler.

— Bu ne laubalilik, hiç olur mu böyle şey?

— Dinle olayın devamını. Müdür "Ne vakit geleceksiniz? Borcunuzu ödediniz mi? Taksi tutacak paranız var mı?" diye sormuş. Arkadaşlar "Var Müdür Bey, demişler, siz merak etmeyin." Gece yarısından sonra da hiçbir olay çıkarmadan okula dönmüşler.

Sadi böyle bir enstitüye girmekten çok mutluydu. Onun için okul disiplin ve baskı demekti, oysa burada baskının zerresi yoktu. Kendi de ileride öğretmen olduğu zaman böyle bir sistem uygulayacaktı. Demek ki Cumhuriyet rejimi öğretimde de demokrasiyi sağlamanın başarılı denemelerini yapıyordu.

Hürrem Arman:

— Kardeşim, dedi, sana son sınıfta verdiğim bir sınavı da anlatmadan edemeyeceğim. Sıkılmazsınız değil mi?

— Ne demek Hürrem Ağabey, elbette sizi dinliyorum.

— Benden istenen ödev "On yıllık Cumhuriyet dönemi milli eğitiminin eleştirisi"ydi. 150 sayfalık bir ödev hazırladım. Cumhuriyet dönemi eğitimini her yönüyle; yani, yasalarıyla, yönetmelikleriyle, öğretim programlarıyla, ders kitaplarıyla ele aldım ve bütün bunların toplumumuzun gerçeklerine ve halkın istemlerine yanıt vermekten çok uzak olduğunu söyledim.

Ondan sonra yönetenlerle yöneticiler arasındaki uçurumdan söz ettim. Yönetenlerle Anadolu'da işbirliği yapan ağa ve eşrafın nasıl bir sömürü düzeni yarattıklarını ve laikliğe yanaşma-

dan öbür dünyaya dönük inanışlarını sürdürdüklerini anlattım. Okulların öğrenciye, topluma yararlı olabilecek bilgileri veremediğini ve sadece memur yetiştiren ve sırttan geçinme alışkanlığı yaratan kurumlar olduğunu ileri sürdüm. Öğretmenlerin köyden kaçtıklarını belirttim. Bu çalışmamda bana yol gösteren kişi İsmail Hakkı Tonguç olmuştu. O bana her zaman "Gerçekleri saptamamak, söylememek ve yazmaktan kaçınmak görevden kaçmaktır," demişti. Sınavı böyle kazandım.

Sadi'nin daha okulun ilk günlerinde duyduğu bu sözler, ona yeni ufuklar açıyordu. Ne yazık ki bu sohbetleri sürdüremediler, Hürrem Arman İstanbul'a yeni görevine gitti.

Gazi Geliyor

Sadi Gökdeniz Enstitü'yle çok çabuk uyum sağladı. Her sınıfta yaklaşık on öğrenci vardı. Çoğunluk kızlardaydı. Erkek ve kız öğrenciler arasında duygusal bağlar kurulmuş ve şimdiden evlilik projelerinin tartışılmasına başlanmıştı. Kız öğrenciler arasında öğretmenlere takılanlar olduğu gibi bazı öğretmenlerin de kızlardan çok hoşlandıkları belli oluyordu. İstanbul Lisesi'ndeki disiplinli düzenden sonra bu sıcak ve duygusal ilişkiler Sadi'ye çok tatlı geliyordu. Yalnız Sadi'ye mi, öteki öğrenciler de "Ah, neden okul sadece 3 yıl da 33 yıl değil," diye sızlanıyorlardı.

Öğrenciler derse devam konusunda da hiçbir baskı altında değillerdi. Ne var ki sınavlarda iki kez başarısız olup da kalanlar hiç acımasız bir biçimde Enstitü'den atılıyor ve bu yüzden de öğrenciler büyük bir sorumluluk duygusuyla dersleri aksatmıyorlardı.

Kentteki yaşantılar öğrenciler için pek çekici değildi. Onlar her şeyi okulda buldukları için dışarıda eğlenme olanakları aramıyorlardı. Zaten Ankara o yıllarda bomboştu. Yenişehir ve Çankaya yeni yeni kuruluyordu. Halk Ulus Meydanı'nda, Karaoğlan Çarşısı'nda, Samanpazarı'nda, Bentderesi'nde ve Gazi Orman Çiftliği'nde biraz nefes alıyordu.

Öğrenciler bahçede oynarlarken de sık sık Gazi'nin yoldan

geçtiğini görüyorlardı. Bir gün yine Gazi geçerken kızlar hemen arabanın önüne koşarak:

— Paşam, dediler, hiç bize uğramıyorsunuz. Sizi çok özlüyoruz. Gelin, bir çayımızı için. Anlatın, sizi dinleyelim.

Gazi:

— Çok isterdim ama, biraz yorgunum, dedi. Haydi siz benimle Çiftliğe gelin. Atlayın arkadaki arabalara. Orada bol bol konuşuruz.

Gün doğmuştu herkese. Başyaver arabaların kapılarını açtırdı. Belki yirmi öğrenci arabalara doldu. Arabalarda yer bulamayanlar da Gazi'nin otomobilinin yanında koşarak alkışladılar. Hep birlikte Çiftliğe gidildi. Gençler masalara yerleştiler. Az sonra da Paşa onlara katıldı. "Okuldan hoşnut musunuz?" diye sordu.

— Çok mutluyuz Paşam. Yarın Cumhuriyet'i bize emanet edeceğinizi biliyoruz. Devrim bayrağını biz taşıyacağız. Bizimle gurur duyacaksınız.

— Aferin çocuklar, size güveniyorum. Haydi şimdi hep birlikte şarkı söyleyelim.

Gençler önce "Dağ başını duman almış"ı söylediler. Gazi de onlara katıldı. Arkasından "Onuncu Yıl Marşı"nı söylediler. Yer yerinden oynadı. Sonra halay çektiler, zeybek oynadılar. Gazi de coştu, onlara eşlik etti. Ne unutulmaz bir gündü. Şarkılar, türküler, oyunlar geç saatlere kadar sürdü. Sonunda Gazi:

— Çocuklar, haydi bakalım dedi, artık okula dönün. Müdür sizi baştan çıkardığımı duyarsa fena bozulur. Ama merak etmeyin ben kendisine haber yolladım. Sizleri yine beklerim. Ne derdiniz olursa gelip doğrudan bana söyleyin. Hiç kimseden korkmayın, çekinmeyin. Milli Eğitim Bakanı Abidin (Özmen) Bey de size her konuda yardımcı olacaktır. Biz ülkede özgürlüğü, demokrasiyi, eşitliği böyle sağlayacağız. Yarınlar sizin.

Öğrenciler Paşa'nın ellerine sarıldılar, öptüler. Gazi de çok duygulandı. Toplantı sona ererken öğrenciler yine hep bir ağızdan "Dağ başını duman almış"ı söylüyorlardı.

II

Klasik Müziği Sevdiren Adam

Sadi Gökdeniz'in Enstitü'de en beğendiği hocalardan biri Müzik Tarihi öğretmeni Cevat Memduh Altar'dı. Herkesin çok sevdiği bu hoca o yıllarda 33-34 yaşlarındaydı. Devlet bursuyla Almanya'da, Leipzig Devlet Konservatuarı'nda keman ve müzikbilim eğitim bölümlerini bitirdikten sonra 1927'de Ankara'ya gelmiş, önce Musiki Muallim Mektebi'ne, sonra da Gazi Eğitim Enstitüsü'ne atanmıştı. Bunun yanı sıra birkaç okulda da derslere gidiyordu. Sadi'nin Enstitü'ye girdiği yıl Cevat Memduh Altar Milli Eğitim Bakanlığı Güzel Sanatlar Şube Müdürlüğü'ne getirilmişti. Enstitü'deki derslerini de sürdürüyordu. Çok önemli bir kültür adamı olduğu bütün konuşmalarından belli oluyordu. Zarif giyiniyor, öğrencilere karşı da çok nazik ve ince davranıyordu. Yemekhanede de zaman zaman öğrencilerle birlikte oluyor, onlara Almanya anılarını ve yakından tanıdığı Atatürk'ü anlatıyordu. Gençler bu anıları gözünün içine bakarak dinliyorlar ve tadına doyamadıkları için de birkaç hafta sonra ona yine aynı olayları anlattırıyorlardı.

Bu anıların en ilginci Cevat Memduh Altar'ın Atatürk'le tanışmasıydı. Sevimli müzik tarihi öğretmeni bu olayı şöyle anlatıyordu.

— 1927 yılında Ankara Musiki Muallim Mektebi'nde derslere başlamıştım. Okulun müdürü İstiklâl Marşı'nı besteleyen Zeki Üngör'dü. Zeki Bey Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın da şefiydi. Çok iyi keman çalardı. Bir gün öğleden sonra tam sınıfa girmeye hazırlanırken Zeki Bey'in beni odasına çağırdığını haber

verdiler. Gittim. Zeki Bey biraz heyecanlı görünüyordu. "Cevat Memduh Bey, Gazi bu sabahki *Hakimiyeti Milliye* gazetesinde üç Türk gencinin eğitimlerini tamamlayarak yurda döndüklerini okumuş, sizleri tanımak istiyor. Ben kendisine onlardan yalnız birinin Ankara'da olduğunu ilettim. Paşa Hazretleri 'Öyleyse burada olanı getirin' demiş. Yani, haberin olsun, Çankaya'dan emir gelir gelmez Köşk'e gideceğiz." dedi.

Böyle bir davet hiç aklımın köşesinden geçmezdi. Bunu rüyalarımda bile göremezdim. Kurtuluş Savaşı'nın bütün coşkusunu günü gününe yaşamıştım. Anadolu'nun kurtuluşunu, ordumuzun İzmir'e girişini, Mustafa Kemal'in kahramanlıklarını hep sonsuz bir heyecanla izlemiştim. Ne demekti Çankaya'ya çağrılmak? İçim içime sığmıyordu. Büyük kurtarıcıyla karşılaşacağım günü sabırsızlıkla bekliyordum.

Sonunda o gün geldi. Zeki Bey'le birlikte Çankaya yokuşunu tırmandık. Gazi Hazretleri yukarıdaki odasında dinleniyormuş. Bizi salona aldılar. Yaverler bilardo oynuyordu. Zeki Bey'le bir köşeye oturduk. Saat dört buçuğa geliyordu. Birden bir kıpırdanma oldu. Yaverler bilardo sopalarını yerlerine yerleştirdiler. Merdivende ayak sesleri duyuldu. Subaylar hazır ola geçtiler. Biz gerilerde durduk. Bir de baktım Paşa Hazretleri salona giriyor. Çok zarif giyinmiş. Çakı gibi dimdik. Sağ eli cebinde.

Zeki Bey ona doğru ilerleyerek "Emrettiğiniz arkadaşı getirdim Paşam," dedi.

Gazi bana baktı. Gülümsedi. Tatlı bir Manastır ağzıyla "Ha, sen misin o cucük?" dedi. Heyecanla elini öptüm.

Paşa oturdu. Önüne küçük bir kahvaltı masası getirdiler. Bana: "Otur bakayım. Anlat Almanya'da neler yaptın, neler öğrendin?" diye sordu.

Aklıma ne geldiyse anlattım. Beni dikkatle dinliyordu. Gözlerinde insanı büyüleyen kıvılcımlar çakıyordu.

Beni uzun uzun dinledikten sonra: "Bundan sonra salı günleri Marmara Köşkü'nde çaya geleceksin. Müzik programlarının hazırlanmasında Orkestra Şefi'ne yardımcı olacaksın," dedi.

Sadi hemen sordu:

— Peki hocam, her salı köşke gittiniz mi?

— Elbette! Paşa Hazretleri bir hafta sonra beni yine Çankaya'ya çağırdı. Yine aynı heyecanla gittim. Paşa o gün benimle yalnız müzik üzerinde konuştu. Müzik konuları onu çok yakından ilgilendiriyordu. Düşünebiliyor musunuz, bir başkumandan, bir devlet başkanı, Cumhuriyet'i kurmuş bir insan, başında bin bir memleket sorunu var, onun kafası müzik sorunlarına takılmış, bir şeyler araştırıyor. Anlamak kolay değil.

Bana ulusal müziğimizin bir an önce uluslararası müzik tekniğiyle, yani çok-seslilik kurallarıyla işlenmesi gereğini anlattı. Türk müziğinin öteki ulusların çağdaş müzikleri arasında yerini alabilmesi için neler yapılması gerektiğini sordu, bilimsel sorunlar üzerinde durdu. Gazi Hazretleri'nin olağanüstü bir kafa yapısında olduğunu anladım.

— Hocam, bizi heyecanlandırıyorsunuz. N'olur anlatın!

— Evet çocuklar... Bir cumartesi günü sinemaya gitmiştim. Gazi Hazretleri benim derhal Marmara Köşkü'ne gelmemi emretmiş. Beni nereden bulacaklar? İlk önce Cebeci'deki Musiki Muallim Mektebi'ne bir araba göndermişler. Oradaki arkadaşlar sinemaya gittiğimi söylemişler. Ama hangi sinemaya? Zaten kaç sinema var ki Ankara'da? Sonunda beni keşfetmişler. Filmin arasında ışıklar yanınca beni yakaladılar. "Beyefendi, hemen Çankaya'ya gidiyoruz. Gazi Paşa sizi emrediyor," dediler. Heyecandan titremeye başladım.

Köşke vardık. Gazi üst katta açık bir pencerenin önündeki bir masada oturuyordu. Yanında Halk Partisi Genel Sekreteri Saffet Arıkan vardı. Paşa bana "Gel bakalım cucük!" dedi. Oturdum. Başladı bana müzik reformu üzerine sorular sormaya. Belli ki bir devrim yapacak. Paşa Hazretleri bir ara yan odaya geçti. Pencerenin içinde açık duran bir kitaba gözüm takıldı. Paşa acaba ne okuyordu? Kitaba bakmaya da bir türlü cesaret edemiyordum. Sonunda cesaretimi toplayarak Saffet Arıkan'dan izin aldım pencereye yaklaştım. Kitaba bir göz attım. Ünlü Fransız mü-

zikolog *Lavignac*'ın *La Musique et les Musiciens* adlı Fransızca kitabı! Paşa satırların altını çize çize bu kitabı okuyormuş meğer.

Gençler, Atatürk'ün devrimleri nasıl hazırladığını ve müziğimizin geleceğini hazırlarken bilimsel kaynakları nasıl araştırdığını görüyor musunuz? Onun devrim konularına nasıl bir titizlikle eğildiğini görünce geleceğe olan inancım daha da güçlendi.

— Anlatın hocam, sizi dinliyoruz.

— Paşa bir gün de bana Almanya'da çaldığım *viola*'nın nasıl bir alet olduğunu sordu. Bu aletin kemanın biraz büyüğü olduğunu, buna *alto* ya da *braccio* da dendiğini anlattım. "Gelecek cumartesi violanı al da bize dinlet," dedi.

Ben de onun söylediği gün violamı alıp Çankaya'ya gittim.

Barok müziğinden yaklaşık yarım saatlik bir program hazırlamıştım. Programda *Pietro Locotelli*'nin bir aryası da vardı. Gazi Hazretleri köşke 50-60 kadar da konuk davet etmişti. Konukların bazıları oturmuş, bazıları da ayaktaydı. Bana eşlik eden piyano bilardo salonunun bir yanına çapraz olarak konmuştu. Gazi Hazretleri de ayakta duruyordu. *Locatelli*'nin aryasını bitirince bir alkıştır koptu. Gazi hemen yanıma gelerek beni alnımdan öptü. Sonra da konuklara dönerek "Arkadaşlar, bu müzik burada böyle dinlenmez, salonda dinlenir," dedi.

Paşa derhal el çırparak görevlileri çağırdı. Sırmalı yeşil üniformalı görevliler piyanoyu salona taşıdılar. Herkes koltuklara ve kanepelere oturdu. Programı orada sürdürdük.

Gazi Hazretleri bununla da yetinmedi, violanın nasıl bir çalgı olduğunu konuklara anlatmamı istedi. Anlattım.

— Atatürk'ün müziğe karşı gösterdiği bu yakın ilgi inanılmaz bir şey.

— Gençler size anlatacağım başka şeyler de var. Geçen yıl Meclis'in 1934 yılı çalışma dönemi açılırken Gazi Hazretleri ne dedi biliyor musunuz? "Bir ulusun değişikliğinde ölçü musikide değişikliği algılayabilmesidir."

Bu sözün önemini anlayabiliyor musunuz?

III

Karaçay Kızı Tavcan

Sadi Gökdeniz Enstitü'deki kız bolluğu içinde kiminle yakınlaşacağını bilmez durumdaydı. Sınıfta ve çevresinde o kadar çok güzel kız vardı ki hangisiyle ilgileneceğine karar veremiyordu. Hoşlandığı kızın kafa yapısının kendisine uygun olması yeterli değildi. Kızın sosyal düzeyi ile kendi ailesinin düzeyi arasında da büyük uçurum olmaması gerekiyordu. Ama en önemlisi beğendiği kızın da kendisini beğenmesiydi. Ayrıca çok da güzel olmalıydı. Yoksa Sadi kendisine yüz vermeyen bir kızla hiç ilgilenmeyi düşünmüyordu.

Sınıfta Sadi'nin koşullarına uygun iki güzel kız vardı. Teker teker bunları denemeye yöneldi. Kızların kendisinden hoşlandıkları bakışlarından, ona yaklaşmalarından, ders saatleri dışında onunla birlikte olmak istemelerinden belli oluyordu.

Sadi o zaman 20 yaşlarındaydı. Kızların beğenemeyecekleri yapıda bir genç değildi. 1.82 boyunda, kara yağız, Doğulu görünüşlü, atletik yapılı, yüzünde hiç gülümseme eksik olamayan zarif bir delikanlıydı. Kızlar onu o yılların en ünlü artistlerinden Rudolph Valentino'ya benzetirlerdi. Sadi'nin beğendiği kızların başında Nilüfer geliyordu. Sarı saçlı, uzun boylu, güzel vücutlu, yeşil gözlü bir kız olan Nilüfer'e Enstitü'de bayılmayan yoktu. Genç öğretmenler bile ona ilgiyle bakıyorlardı. Ama Nilüfer'in Sadi'den hoşlandığı her davranışından belliydi. Kıza asılanlardan biri de üst sınıflarda, öğretmenlikten gelme Hasan adında bir gençti. Sadi'yle Nilüfer'in birlikte görünmelerinden hiç hoşlanmıyor ve sürekli onları izliyordu. Sadi bu yaşlı öğrenciye hiç

de pabuç bırakmaya niyetli görünmüyordu. Kimseden korkusu da yoktu.

Bir gün Orman Çiftliği'nde birlikte dolaşırken Hasan yanlarına yaklaşarak Sadi'ye:

— Arkadaş, dedi, bırak Nilüfer'i, yoksa fena yaparım! O benim sevgilim sayılır.

Nilüfer buz gibi oldu:

— Neden ben senin sevgilin sayılırmışım pis herif, dedi. Senin adını bile bilmiyorum!

Hasan:

— Sevgilim değilsin ama, olacaksın, aylardan beri bana hep gülümsemiyor musun?

— Hiç farkında değilim, belki seni çok garip bulmuşumdur da ondan gülümsemişimdir.

Hasan, Sadi'nin yakasına yapışarak:

— Ben onu bunu bilmem, dedi. Bu kız benim olacak, bir daha onunla çıkmayacaksın!

Sadi:

— Ya öyle mi? Sen benim büyüğümsün diye sana haddini bildirmedim. Çek git başımızdan! Belânı arama!

Hasan'ın yüzü kıpkırmızı olmuştu. Sadi'ye bir yumruk indirmeye kalktı. Ama Sadi onun kolunu tuttuğu gibi üç adım geriye itti. Hasan Sadi'yle baş edemeyeceğini anlamıştı. Söylene söylene çekti gitti. Nilüfer Sadi'nin boynuna sarılarak:

— Benim tek sevgilim sensin ve ben hep senin yanında olacağım, diye gözyaşlarıyla onu dudaklarından öptü.

Bu ilk öpüşme Sadi'yle Nilüfer'in arasında iki yıl sürecek sıcak bir aşk ilişkisinin ilk basamağı oldu. Hasan artık peşlerini bırakmıştı. İki ay sonra bir gün Sadi'yle karşılaştılar. Hasan'ın tüm saldırganlığı gitmiş ve içine kapalı bir genç olmuştu.

— Sadi, dedi, sana karşı o çirkin davranışımdan dolayı çok üzgünüm. Beni affet. Ben Anadolu çocuğuyum. Kızlar konusunda hiç deneyimim olmadı. Nilüfer'in beni beğendiğini sanmıştım. Yanılmışım. Seninle dost olalım.

Gerçekten de iyi dost oldular. Sonraki yıllarda Hasan devrimci, ünlü bir yazar oldu.

Orman Çiftliği'ndeki tatlı başlangıçtan bir süre sonra Nilüfer Sadi'ye:

— Seninle aramızda çok ciddi bir ilişki gelişiyor. Bunu mutlaka gökyüzünde kutlamalıyız, dedi?

— Nasıl yani? Birlikte gökyüzüne mi çıkacağız?

— Evet Sadi, gökyüzüne çıkacağız. Amcam Türkkuşu'nda çalışıyor. İyi bir görevi var. Onunla konuştum, bu pazar bizi Türk Hava Kurumu'nun bir uçağıyla Ankara üzerinde dolaştıracak. Ne dersin? Ben buna gökyüzünde, rüyalar ülkesinde bir nişan töreni diyebilir miyim? Düşünsene tek pervaneli bir antrenman uçağında ilk nişanlanan biz olacağız. Hangi çift aşk dünyasına böyle büyülü bir gökyüzünde ulaşmıştır?

— Doğru söylüyorsun sevgilim. Ancak benim buna nişan töreni demeye dilim varmıyor. İstersen aşkımızın sonsuzluğuna uzanan bir serüven diyelim.

— Nasıl istersen öyle olsun. Ama ben yine de bunu yüce bir nişan töreni gibi göreceğim.

Sadi'nin ödü kopuyordu nişanlanmaktan ve evlenmekten. Sevdiği kızla ilişkileri günün birinde hiç kopmaması gereken bir duruma gelirse ve her ikisi de yaşamlarının başka türlü olamayacağına karar verirlerse Sadi ancak o zaman evlenmeyi düşünebilirdi. Uzun yıllar denenmemiş bir ilişkiyi evliliğe dönüştürmekte Sadi hiçbir zorunluluk göremiyordu. Ankara üzerinde bir talim uçağıyla kısa bir uçuş ne kadar coşkulu olursa olsun, bir evlilik kararı almaya yeterli bir olay olamazdı. O yüzden de Sadi nişanlanma sözcüğünü ağzına almaktan çok çekindi.

Nilüfer'le olan bu coşkulu aşk serüveni Enstitü'nün ikinci yılında da devam etti. Herkes onların artık hiç ayrılmayacakları kanısındaydı. Ama bu romantik sevgi ilişkisi zamana karşı koyamadı. Nilüfer bir an önce evlenme niyetinde olduğunu her fırsatta sevgilisine açıklamaktan geri kalmıyor, Sadi ise kendisini gittikçe köşeye sıkışmış hissediyordu. Nilüfer günün birinde:

— Sevgilim, dedi, ben anladım, biz seninle hiçbir sonuca ulaşamayacağız. Sen asla yaşamını benimle birleştirmek niyetinde değilsin. Sana dilediğin özgürlüğü tanımaya karar verdim. Ben de yarın bir başkasıyla bir aile ilişkisi kurmaya yönelebilirim. Bunu anlayışla karşıla. Seninle hep dost kalalım. Bana çok şeyler kazandırdın. Sevgiyi, sevilmeyi, sevişmeyi öğrettin. Bunu ömrüm oldukça unutmayacağım. Senin dostluğuna her zaman ihtiyacım olacak.

Sadi sevgilisini büyük bir duygusallıkla kucaklayıp öptü.

— Nilüferciğim, dedi. Sen de bana çok şeyler öğrettin. Kalbimdeki yerin hiçbir zaman silinmeyecek. Belli olmaz, belki bir süre sonra yeniden birbirimize döneriz. Yepyeni bir ilişki başlar aramızda.

— Öyle olmasını çok isterdim ama yollarımız burada ayrılıyor. Sen yeni dostlar edineceksin, yeni sevgililerin olacak. Ben de belki benimle yaşamını birleştirmek isteyen biriyle karşılaşacağım. Bakalım zaman ne gösterecek?

Nilüfer'in gözlerinden yaşlar boşanıyordu. Sadi'nin içinde ise büyük bir burukluk vardı. Boğazında bir şeyler düğümleniyordu.

Rıfat Ilgaz

Sadi ertesi yaz tatilini geçirmek için Seferihisar'da ablasının yanına gitti. Orada Tarım Kooperatifi'nin müdürü eniştesinin arkadaşıydı. Sadi ile bir gün konuşurlarken müdür ona kızından söz etti. Rikkat adındaki bu kız o yıl liseyi bitirmişti. Müdür kızının hangi yüksek okula gitmesinin uygun olacağı konusunda Sadi'nin düşüncesini sordu. O da Gazi Eğitim Enstitüsü'nü önerdi. Babanın bu işe aklı yattı. Sadi'ye:

— Sen artık Enstitü'de ona ağabeylik edersin, göz kulak olursun, onu korursun, dedi.

Bir süre sonra Rikkat sınavı kazanarak Enstitü'ye kabul edildi. Zarif, çekingen ve güzel bir kızdı. Sınıfa geç geldiği zamanlar bütün öğrenciler:

— Dikkat... Rikkat! diye bağırıyorlar, kız da çok heyecanlanıyordu.

Sadi Rikkat'e ağabeylik görevlerini yaparken, bir iki yıl öğretmenlik yaptıktan sonra Enstitü'ye girmiş Rıfat adında bir gencin kızla aşırı ilgilendiğini gördü. Rikkat'i korumak zorundaydı. Rıfat'a:

— Bak kardeşim, dedi. Bu kızdan senin hoşlandığını anlıyorum ama niyetin ciddi değilse kıza musallat olma. Onu babası bana emanet etti. Yoksa fena olacağız.

Rıfat:

— Sadi, merak etme, dedi. Senin istemediğin bir şey yapmayacağım. Niyetim ciddi olduğu zaman sana haber veririm.

Sadi Rıfat'a güvendi ve bir daha gençleri hiç rahatsız etmedi. Aradan birkaç ay geçti geçmedi, Rıfat günün birinde Sadi'yi bahçede yakalayarak:

— Bak arkadaşım, dedi, benim niyetim ciddi. Biz nişanlanmaya karar verdik! Sen hiç telâşlanma.

Sadi o zamanlar nereden bilecekti karşısındaki Rıfat'ın bir gün ünlü şair ve yazar Rıfat Ilgaz olacağını...

Karaçaylılar

Nilüfer'le tatlı ayrıldıktan sona Sadi'nin karşısına yeni bir kız çıktı: Semiha. Gerçekte Semiha hep vardı, sınıfın en güzel kızlarından biri de oydu. Ta baştan beri Sadi'yle ilgileniyor, onunla sık sık konuşuyor, ama Nilüfer'in yüzünden birbirlerine gerekli biçimde yaklaşamıyorlardı. Nilüfer tutkusu sona erince yakınlaşmalarına hiçbir engel kalmadı. Zaten çok iyi arkadaş sayılırlardı, bu arkadaşlık birdenbire büyük bir sevgi ilişkisine dönüştü. Bu ilişkiyi güçlendiren en önemli faktör düşünce ve devrimcilik açısından da aralarındaki ortaklıktı.

Semiha ince, narin, kumral bir kızdı. Uzun boylu, uzun saçlı, zarifti. Gözleri bukalemun gibiydi. Işığa ve bulunduğu yere göre kâh yeşil olurdu, kâh mavi. Eskişehir'in Çifteler ilçesine bağlı bir

köyde bin bir yoksulluk içinde, yaşamın türlü acılarını çekerek büyümüştü. Kafkasya'da yaşayan halkların geçmişlerini, dillerini, geleneklerini, inançlarını bilmeyenler çeşitli kökenleri olan insanların tümüne Çerkez derdi. Oysa onların kimi Şapsıh'dı, kimi Ubıh, kimi Kabartay, kimi Balkar, kimi Abhaz, kimi de Karaçaylı. Bu toplulukların tümüne Adige'ler denirdi.

Kafkasya'da Çerkezlerin dışında daha ne etnik topluluklar, ya da halklar yoktu ki? Abazalar, Nogaylar, Acarlar, Osetler, Çeçenler, Dağıstanlılar, Gürcüler, Azeriler, İnguşlar, Çuvaşlar... Sadi bunları nereden bilecekti?

Semiha Karaçaylıydı. Bu insanlar Kafkaslar'ın kuzey bölgesinde Kuban Nehri'nin kollarının çıktığı yerlerde Çerkezlerle, Ubıhlarla, Abazalarla, Kabartaylarla komşu yaşıyorlardı. 1855'te Kırım Savaşı sona erdikten sonra Ruslar Kafkasya'ya saldırdılar; Kafkas halkları perişan oldu ve göçler başladı. 1863-1864 yıllarında Şapsıglar, Ubıhlar Osmanlı Devleti'ne sığındılar. Karaçay-Malkarlar da ilk kez 1885'te kafilelerle Osmanlı topraklarına geldiler. Gidecekleri yerin nerede olduğunu bile bilmiyorlardı. Oraları "Kutsal Topraklar" diye adlandırdıkları Mekke-Medine sanıyorlardı. Göçmenler uzun süre İstanbul ve İzmit limanlarında karantina altında binlerce kişiyi yitirdikten sonra Anadolu'nun çeşitli yörelerine dağıldılar. Kiminin payına Ankara'nın Gölbaşı yakınları çıktı, kiminin payına Ankara'da Yağlıpınar, kiminin payına Konya'da Başhöyük, Bursa'da Çınarcık, Kayseri'de Pınarbaşı, Eskişehir'de Ertuğrul (Yakapınar) ya da Belpınar, Afyon'da Gökçeyayla (Kilise)... Oralara yerleştiler. Komşu köylerle anlaştılar ama kaynaşmadılar, kendi toplum düzenlerini sürdürdüler. Onlardan biri (Tahir Koçkar) bu olayları şöyle anlatıyor:

"Büyük gemilere doldurdular bizi
Tüm dostlar bize ağladı durdu
Şam'a gidiyoruz diye yollara düştük
Müslüman ülkedir diye vardık İstanbul'a
Padişah bizi Konya'ya yolladı.

Barınamadık, dağıldık yaylalara
Üstümüze yolladılar Türkmen köylülerini
 Yıllar boyu kavga dövüş, acılar çektik..."

Kolay olmadı elbette yeni topraklara yerleşmek, ama acılara katlandılar, direndiler ve başardılar. Cumhuriyet'in ilânını bu insanlar coşkuyla karşıladılar. Yeni bir dönem başlıyordu yaşamlarında. Kafkaslar'da bıraktıklarını burada yeniden kuracak ve mutlu yarınlara yöneleceklerdi. Hepsi Atatürk'ten ve onun partisinden yana oldu. Yeni bir yurt yaratmışlardı.

Bu insanlar yaşamlarını çiftçilik ve hayvancılıktan sağlıyorlardı. Özellikle at yetiştiriyorlardı. Karaçay atları o dönemin en ünlü ve en çok aranan atlarıydı. Yüksek dağlara tırmanıyor ve birkaç gün aç susuz dayanıyorlardı. O yıllarda Anadolu'da Karaçaylıların ellerindeki at sayısı iki bine ulaşmıştı.

Karaçaylıların tarihleri karanlıklar içindeydi. Hazar İmparatorluğu yıkıldıktan sonra 9. ve 12. yüzyıllarda özgürlüklerine kavuştukları biliniyordu. O dönemlerde Oğuzlardan ayrılan Peçeneklerin baskısı ve etkisiyle Türkçeyi kabul etmişler ve dilleri Türkçe olmuştu ama anadilleri olan Alancayı da unutmamışlardı. Bunun sonucu Karaçayca denilen karma bir Türk lehçesi ortaya çıkmıştı. Bu dilin Çerkezceyle hiçbir ilgisi yoktu.

Ya bu halkın dini neydi? Karaçaylılar Müslümanlığı 1782 yılında Kırım Tatarlarının baskısıyla kabul etmişlerdi. Ya ondan önceleri?

Geleneksel bir inanç dünyaları vardı. Bunların en üstünde Kök Teyri dedikleri Gök Tanrısı yer alıyordu. Onun altında Albaste denilen Kötülükler Tanrısı bulunuyordu. Sonra da doğal güçlerin tanrıları: Orman tanrısı, hayvanların tanrısı, çobanlar tanrısı, bereket tanrısı, suların tanrısı... Bunlar Kara Afrika'da Animistlerin inandıkları güçleri andırıyordu.

Antik Yunan'dakine benzer bir mitolojiye inandıkları anlaşılıyordu. Zeus'un karşılığı Örüzmek diye adlandırdıkları bir tanrıya inanıyorlardı. Onun da eşi Tanrıça Satanay'dı.

Satanay'ın oğlu Sosruka bir tür Akhilleus'tu. Demirciler Tanrısı Debot onu dizinden tutup Kuban Nehri'ne daldırıp çıkarmış, o da her türlü saldırıya karşı dokunulmazlık kazanmıştı. Akhilleus nasıl yalnız topuğundan vurulabilirse o da ancak dizinden vurulup öldürülebilirdi. "Diz"e de Karaçayca "tobuk" diyorlardı.

Karaçaylılar Müslüman olduktan sonra bu tanrılara inanmaz oldular, eski inançlarını da hep geleneklerde yaşattılar.

Bu güçlere inananların ne bir peygamberleri vardı, ne camileri, ne kiliseleri, ne imamları, ne papazları, ne Kuran'ları, İncil'leri, Tevrat'ları ne de tapınakları...

İnançların uygulanmasını köyün yaşlıları denetliyordu. Tanrılara kurbanlar adanıyor, düğünlerde, cenazelerde, savaş toplantılarında bütün topluluk bir araya gelerek tanrılardan iyi şeyler diliyorlardı.

Cenazeler çok görkemli oluyor ve profesyonel ağlamacılar ölünün ardından saatlerce ağlıyorlardı.

Karaçaylıların Müslümanlıktan önce kullandıkları adlar vardı. Örneğin erkek adı: Abrek, Tavbek, Abuk, Bakkı. Kız adı: Babuş (ördek), Apuvre...

Semiha'nın adı Tavcan'dı. Sadi sevgilisi Semiha'nın gerçek adının Tavcan olduğunu öğrendikten sonra ona hep "Tavcancığm" demeye başladı. İkisi de bundan çok hoşlanıyorlardı.

Bir gün Sadi Semiha'ya:

— Tavcancığım, dedi, senin Eskişehir'in Çifteler Kasabası yakınlarından geldiğini biliyorum ama orada çocukluğun nasıl geçti, hiç bilmiyorum. Biraz anlatır mısın?

— Elbette, bayılırım çocukluğumu anlatmaya. Köyümüz Çifteler yakınlarında 70 haneli bir Karaçay köyüydü. Bizimkiler o köye 1904'te gelip yerleşmişler, daha doğrusu o köyü kendileri kurmuşlar. On bir yıl sonra da ben doğmuşum. Babamın adı Barak, anamın adı Appa'ydı.

Yedi yaşında köyün ilkokuluna gittiğimi anımsıyorum. İstiklâl Savaşı yıllarındaydı. Köyün bütün erkekleri cepheye gitmişti.

Köyde yalnız yaşlılar, kadınlar ve çocuklar kalmıştı. Buğdayımızı kendimiz ekip biçiyor ve harman yerinde hep birlikte döven sürüyorduk. Sebzemizi kendimiz yetiştiriyorduk. Hayvanlarımız vardı; onların sütüyle tereyağı, yoğurt ve peynir yapıyorduk. Çarşıya pazara pek yolumuz düşmüyordu.

Evlerde su yoktu. Suyumuzu kovalarla köyün çeşmesinden getiriyorduk. Kızların çeşmeden su doldurmaları çok tatlı bir gelenekti. Beni ilkokuldan sonra İzmir'e ablamın yanına gönderdiler. Ama yazları köye geldiğim zaman yine hep elimde kovalarla çeşme başına taşındım.

O sıralarda 14-15 yaşlarındaydım. Çeşmenin önünde bütün köy kızları sıralanıp bekleşiyorduk. Çeşmenin gerisinde de oğlanlar toplanıyor ve bize lâf atıyorlardı. Şakalaşıyorduk. Zaten birbirimizi tanıyorduk. Kaç kız vardı ki köyde. Bu çeşme başı toplantılarına "samavkar" diyorduk. Oğlanlar bize her türlü şakayı yapıyor, biz de genelde gülümsemekle yetiniyorduk. Ama içlerinde hoşlandığımız gençler de vardı. İleride bizi isteyeceklerine inanıyorduk. Onlarla nişanlanmayı, sevişmeyi aklımızdan geçiriyorduk.

Çeşme başından hiç ayrılmak istemiyorduk. Su sırası gelince de üzülüyorduk. Çeşmenin başında zamanı uzatmak için kovalarımızı çalkalamaya başlıyorduk. Kovaya birkaç kez su koyup döküyorduk. Oğlanlar bunu bekliyorlardı zaten. Arkamızdaki kızlar da "Haydi bakalım, doldur kovanı artık!" diye söyleniyorlardı.

Gençler hiç bizi kaçırmak istemiyorlar ve ufak çocukların ellerine şeker vererek biz tam giderken kovalarımızın içine toprak attırıyorlardı. Bir kıyamettir kopuyordu. Biz başlıyorduk söylenmeye, bağırmaya ama gerçekte bu işten çok hoşlanıyorduk.

Kovalarımızdaki suları yere döküp yeniden sıraya giriyorduk. Gençler zevkten deli oluyorlardı. Yine güle oynaya, oğlanlarla şakalaşarak sıra bekliyorduk. Samavkar gençlik yıllarımızın en tatlı eğlencesiydi. Flörtler böyle başlıyordu ama bir adım ileri gitmeyi beceremiyorduk. Bazı aşklar gelişmeden ölüyor, bazıları da evlilik kapılarını açıyordu.

— Çok tatlı yahu! Senin de çeşme başlarında aşkların oldu mu?

— Aman Sadi, sorduğun şeye bak. Hiç olmaz olur mu? Benim de çok hoşlandığım bir genç vardı. Yıllarca uzaktan seviştik. Buna platonik aşk de istersen. Ne öpüştük, ne de birbirimize sarıldık...

— Hepsi bu kadar mı?

— Canım, ne bileyim, o bana bazen çeşme başında maniler söylüyordu. Bazıları hâlâ aklımdadır.

İndim çeşme başına
Yazı yazdım taşına
Böyle sevda bilmezdim
O da geldi başıma

— Hepsi bu kadar mı?

— Başka çocukların da söylediği manilere kulak verirdik:

İn dereye dereye
Topla çakıl taşları
Artık sevdamız geçti
Ver yarim mektupları

— Daha başka?

— İçimizi titreten maniler de dinlerdik:

Mavi yorgan düreyim
Aç yorganı gireyim
Uyan uyan sar beni
Yar olduğun bileyim

* * *

Karanfili kurutmam
Suya koyup unutmam
Cennetten huri çıksa
Ben yarimi unutmam

— Haydi bir mani daha söyle.

— Bu son ama:

Saçlara bak saçlara
Demet urganı gibi
Öyle bir yar sevdim ki
Bahçe fidanı gibi

— Peki, nasıl ayrıldınız?

— Sonra, o yoluna, ben yoluma. Buralara geldim işte.

— Peki nasıl geçiyordu günleriniz? Eğlenceler nasıldı?

— Bizde en tatlı eğlenceler düğün dediğimiz şenliklerde olurdu. Bir genç askere mi gidecek, şenlik düzenlenirdi. Çocuklar sünnet mi edilecek, yine şenlik. Uzaklardan köye bir konuk mu geliyor, şenlik. Hasat mı yapılıyor, şenlik. Biri mi nişanlanıyor, ya da evleniyor, düğün şenliği. Biri askerden mi döndü, şenlik. Birileri başarılı bir şeyler mi yaptı, şenlik. Bugün çay partisi, düğün töreni, kokteyl, resepsiyon, kutlama dediğiniz her türlü eğlenceli toplantıya biz düğün derdik.

O şenliklerde mızıka ve akordeon bulunur, gençler birbirleriyle tanışırlar, geleneksel oyunlar oynanır, el çırpılır, şarkılar, türküler söylenirdi.

— Tavcan, sen de bilir misin bu oyunları?

— Bilmez olur muyum? Seni ileride bir gün köye götüreyim de gör, nasıl oynuyorum.

— İlginç gelenekler var mıdır sizde?

— Sen bizde gelenek mi ararsın? Biz daha Kafkasya'da yaşarken toplumda üç sınıf varmış: Beyler (biz bunlara Tavbig deriz), Özdenler (yani, soylular ve özgür köylüler) ve Kullar.

Kulların hiçbir özgürlüğü yokmuş, alınıp satılabilirlermiş.

Karaçaylılar 1864'de ilk kez Osmanlı topraklarına göç ettikleri zaman bu sınıf düzenini de yerleştikleri topraklara taşımak istemişler. Yani beyler beraberlerinde getirdikleri köleleri yine köle gibi kullanmaya kalkmışlar. O zamanın Amasya Mutasarrıfı Saray'a bir tezkere yazarak "Esirlerin acı ve sıkıntı içinde yaşa-

malarının Osmanlı Devleti'nin kanun ve adaletine aykırı bulunduğunu" belirterek köleleri beylerden ayırıp başka yerlere yerleştirmiş. Yani beyler kölelik düzenini Osmanlı ülkesinde sürdürememişler.

— Çok ilginç, sanki o zamanlar bizde kölelik yokmuş gibi. Demek ki bizde köle durumunda olan köylülere, Kara Afrika'dan getirilen zencilere, harem ağalarına ve bacılara köle denmiyormuş. Ama Amasya Mutasarrıfı'nın kararı çok ileri bir davranış.

— Sadi, bak ben sana daha demokratik örnekler vereyim. Karaçaylılar çok konuksever insanlardır. Evine bir konuk geldiği zaman ev sahibi, gelenin düzeyine hiç bakmadan ona sonsuz saygı gösterir. Gelen eski bir köle bile olsa ev sahibi hiç koltuğuna, sedirine oturmadan ayakta ona hizmet eder. Herkesin kılığı kıyafeti aynıdır. Zengini yoksuldan ayırt edemezsin. Herkes birbirinin yardımına koşar.

Bizde "mammat" denen bir imece geleneği vardır. Çayırlar köyün ortak malıdır. Bütün köylüler bir araya gelerek otu biçer ve her kişinin elindeki hayvan sayısına göre otu dağıtırlar.

Fırın ortak yakılır. Herkes kendi elindeki samanı, çalıyı, çırpıyı, tezeği bir araya getirir ve fırın ateşlenir. Köylü kadınlar da fırının başında birbirleriyle dedikodu yapar, örgü örerler.

— Bu senin anlattıkların bir tür sosyalizm örneği.

— Demek ki bizimkiler hiç adını bilmeden sosyalizm kurallarını uyguluyorlarmış.

— Peki Tavcan, sizinkiler 1904'te buraya geldiklerinde nasıl karşılanmışlar acaba?

— Benim çocukluğumda tanıdığım Çakga adında bir kadın vardı. Onun bana anlattıklarına göre Çakga'nın köyünden 700 hane İstanbul'a gelmek için yola çıkmadan önce, köyün imamı Hacı Efendi demiş ki "İstanbul'a gitmek istemeyenlere Kuban Nehri'nin suyu domuz kanı gibi olsun." Onun üzerine hepsi gemilere binip İstanbul'a varmışlar. Ama Padişah onlara çok kötü yerler vermiş. Bunun üzerine yaşlılar en güzel üç köle kızını

gümüşlü giysilerle süsleyip bey kızı gibi Padişah'a götürmüşler. Padişah da onları en güzel yerlere yerleştirmiş.

— Oh ne âlâ, kızları vermişler Saray'a, almışlar toprakları!

— Öyle vallahi! Ama Karaçaylılar da Anadolu köylüsüyle birlikte hem Birinci Dünya Savaşı'na katılmışlar, hem de İstiklâl Savaşı'na. Yalnız Ertuğrul Köyü Çanakkale'de 64 şehit vermiş. Yani, senin anlayacağın, Karaçaylılar Anadolu'yu kendilerine vatan bilmişler ve hiçbir özveriden kaçınmamışlar.

— Tavcan, şimdi de bana Karaçayca öğretsene! Aramızda zaman zaman konuşalım.

— Kabul, hemen başlıyoruz:

"Kalaysa, tınç esen mise? (Nasılsın, iyi misin?)"

"İgime (İyiyim)"

"Tınçlık, esenlik tileyme. (Sana sağlık ve esenlik diliyorum)."

— İgi colga barıgız! (Yolunuz açık olsun)

— Nasıl? Kolay öğrenebilecek misin?

—. Hiç kolay değil. Ama inat ettim, senin dilini öğreneceğim. Yazık, o dil yok olmasın.

Karl Ebert ve Sabahattin Ali

1937 yılının bahar aylarında Gazi Enstitüsü'ne bir ilân asıldı. Devlet Tiyatrosu Almanya'da fonetik eğitimi görecek öğrencileri seçmek üzere bir yarışma açmıştı. Adayların Enstitü'nün son sınıf öğrencileri arasından olmaları isteniyordu. Sadi ve Tavcan için bu ne bulunmaz bir fırsattı. Kazanırlarsa Almanya'ya gidecekler ve belki de dönüşte evleneceklerdi. İkisi de adaylık başvurusu yaptılar. Sadi'nin kalbi güm güm atıyordu.

Sınav günü birlikte Devlet Konservatuvarı'na gittiler. Seçme sınavını doğrudan Karl Ebert yapacaktı. Almanya'dan gelen bu ünlü tiyatro uzmanı Konservatuvar'ın yöneticisi durumundaydı. Kızlı erkekli belki kırk aday vardı. Gençler hangi konulardan sorguya çekileceklerini de bilmiyorlardı. Sınavdan her çıkanda surat bir karış, ağızlarını bıçak açmıyordu.

Sonunda kapıda Sadi'nin adı okundu. Karl Ebert öğrencilere pek yüz vermeyen bir havada kürsüde oturuyordu. Yanında da bir çevirmen vardı. Tanıdık bir yüz. Kim olsa beğenirsiniz? Sabahattin Ali.

Karl Ebert sorular soruyor, adaydan bir şeyler yapmasını istiyor, Sabahattin Ali de hocanın sözlerini çeviriyordu.

Karl Ebert'in ilk istediği şey Sadi'nin bir şarkı söylemesiydi. Sadi'nin ince ve yanık bir sesi vardı. Düşündü, ne söylesin? Aklına bir halk türküsü geldi: "Yüksek minarelerde bülbüller öter."

Hoca bunu çok ağır buldu.

— Hayır hayır, daha canlı söyleyin.

Sadi tempoyu değiştirdi. Karl Ebert bu kez beğendi.

— Şimdi de bir tehlike karşısındasınız, yardım isteyin.

Sadi "İmdaaat" diye bağırdı. Hoca:

— Hayır delikanlı, dedi, olmadı. Siz aşkınızı ilân eder gibi imdat istiyorsunuz. Canhıraş bir ses çıkartacaksınız. Yüzünüzde büyük bir acının izleri olacak.

Sadi bu kez gerçekten korkunç bir tehlikenin içindeymiş gibi feryat etti. Oldu.

Hoca bunun ardından Sadi'den bir oyun oynamasını istedi. Sadi artık ne yapması gerektiğini anlamıştı. Eline mendilini alıp oynak bir hava tutturdu ve ortada dönmeye başladı. Karl Ebert'in tam istediği buydu.

Hoca sonra Sadi'ye:

— Şimdi de beğendiğiniz bir şiiri okuyun bakalım, dedi.

Sadi kendini şiirin havasına kaptırarak Nâzım Hikmet'in "Bahri Hazer"ini okudu: "İniyor kayık, çıkıyor kayık..." Karl Ebert bayıldı. Sabahattin Ali de:

— Harika, harika, dedi. Bu şiir işte böyle okunur. Çocuk büyük bir oyuncu olabilir.

Karl Elbert bu kez de:

— Şimdi de bir nutuk söyleyin, dedi. Şöyle coşkulu bir konuşma olsun.

Sadi bir an düşündü. Ne söyleyebilirdi? Aklına Atatürk'ün

gençliğe seslenişi geldi. Kendini onun yerine koydu. "Ey Türk Gençliği, birinci vazifen Türk istiklal ve cumhuriyetini..." diye başlayarak bütün "hitabe"yi sonuna kadar coşkuyla ezbere okudu. Hoca bunu da çok beğendi.

— Tamam, dedi, başardınız.

Sabahattin Ali'nin de yüzü gülüyordu. Sadi'yi kutladı.

— Aferin oğlum, dedi, sana Almanya yolu görünüyor.

Arkadan Tavcan sınava girdi. Sadi kapıda heyecanla bekliyordu. On beş dakika sonra Tavcan salondan çıktı.

— Nasıl? Başardın mı?

— Galiba. Hoca ne istediyse yaptım. Söylemediğim türkü, oynamadığım oyun, okumadığım şiir kalmadı.

— Peki kimden şiir okudun?

— Elbetteki Nâzım'dan...

— Yaşa Tavcan. Bakalım sonuçlar ne olacak?

Ertesi gün sonuçlar açıklandı. Sadi de, Tavcan da seçme sınavını kazanmışlardı. Demek ki birlikte Almanya'ya gideceklerdi. Bundan daha tatlı bir şey olamazdı. Eğitim ertesi yıl başlayacaktı. İkisi de sevinçten uçuyordu. Birlikte Almanca öğrenmeye kalktılar. Almanya haritalarını önlerine alıp gidecekleri yeri keşfettiler. Bu bölgeyle ilgili ansiklopedik bilgiler toparladılar. Artık aralarında en önemli ortak konu buydu. Ama ya bir aksilik olur da gidemezlerse? Nasıl bir aksilik olabilirdi ki? Savaş! Dünya gergin günler yaşıyordu. Savaş çıkarsa burs işi yatabilirdi. O yıl son sınıftaydılar. Ya Almanya işi olmazsa ne yapacaklardı? Sadi'yi mutlaka Yedek Subay'a alırlardı ve güvendikleri dağlara kar yağardı.

En iyisi bunları hiç düşünmemekti. Gel de düşünme!

* * *

1922'de ünlü Roma yürüyüşünü yaparak iktidarı ele geçiren Mussolini 1935'te Etiyopya'ya savaş açarak ülkeyi ele geçirmiş, İtalya'da bütün partileri dağıttıktan bir yıl sonra da dikta rejimi

kurmuş ve Hitler'le anlaşarak Roma-Berlin Mihverini oluşturmuştu. Mussolini'nin nereye saldıracağı belli değildi.

Hitler de ilk önce 1923'te Almanya'da başarısız bir darbe girişiminde bulunmuş, tutuklanmış, iki yıl sonra *Kavgam* adlı kitabını yayınlayarak amaçlarını açıklamış, Nazi Partisi'ni kurmuş, 1932'de Nazilerin Reichstag'ta çoğunluğu elde etmesinden sonra ocak sonunda başbakanlığa atanmıştı. O yıl Hitler Üçüncü Cumhuriyeti ilân etmiş, Yahudi mağazalarının boykot edilmesini istemiş, sendikaları yasaklamış, bütün partileri kapatmış, Yahudiler için ilk toplama kampını kurmuş ve Kasım 1933 seçimlerinde oyların yüzde 92'sini alarak iktidarını perçinlemişti.

Hitler'in gözü Avusturya'daydı. Hükümetin başında olan Dollfus Nazilerin başdüşmanıydı. 1934'te Avusturya Nasyonal-Sosyalistlerinin bir darbe girişimi sonrasında öldürüldü.

Dollfus engeli kaldırıldıktan sonra Hitler Avusturya'nın Almanya'ya katılması için büyük bir kampanya düzenledi. Oradaki Nasyonal-Sosyalistler de Almanya ile birleşmeden yanaydı. 11 Mart 1938'de Alman Ordusu Avusturya'ya girdi. Ertesi ay Avusturya'da Almanya ile birleşme için bir referandum yapıldı. Oyların % 99.75'i birleşmeden yana çıktı ve 12 Mayıs 1938'de Avusturya Avrupa haritasından silindi. Sıra Çekoslavakya'ya gelmişti.

O dönemde İspanya'da da iç savaş çıkmış ve General Franco Kuzey Afrika'dan İspanya üzerine yürüyerek iktidarı ele geçirmişti. Ünlü yazar Federico Garcia Lorca da kurşuna dizilmişti. Sadi ile Tavcan'ın Gazi Eğitim Enstitüsü'nü bitirdikleri yıl işte dünya böyle kaynıyor ve bir bunalıma uzanıyordu.

O yıllarda Türkiye'de neler oluyordu? CHP ile devletin iç içe girmesi yolunda girişimler olmuş ve İçişleri Bakanı'nın Parti Genel Sekreteri olması kararlaştırılmıştı. Bu karara uyularak Parti Genel Sekreteri Recep Peker görevden alınmış ve bu görev İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya verilmişti.

3. Türk Dil Kurultayı Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün katılımıyla toplanmıştı.

İstanbul'da Balkan Festivali düzenlenmiş ve Atatürk de bunları yakından izlemişti.

İngiltere Kralı Sekizinci Edward Atatürk'ün konuğu olarak İstanbul'a gelmişti. Gazeteler birinci sayfalarını günlerce Atatürk ve Kral'ın resimleriyle donatmışlardı. Kralın sevgilisi Bayan Simpson da bu gezide ön planda görülüyordu. Kral İngiltere'ye döner dönmez evlenmeleri bekleniyordu. Ama krallığın kuralları bu evlenmeye izin vermediği için Sekizinci Edward tahtını bırakmak zorunda kaldı. Bu olay bütün dünyada çok geniş yankılar uyandırmıştı. Kral böylece bir aşk ilişkisinin tahttan daha önemli olduğunu kanıtlamış oluyordu.

O yıl ünlü Macar besteci Bela Bartok Ankara Halkevi'nin çağrısı üzerine Türkiye'ye gelmiş ve Adnan Saygun'la birlikte köylere giderek 14 yörede halk müziğinden parçalar toplamıştı. Bartok'un Türkiye'ye gelişi müzik çevrelerinde coşku uyandırmıştı. Macar besteci Ankara Halkevi'nde konferanslar vererek halk müziğinin önemini belirtmeye çalıştı. Yine Türkiye'ye gelerek çalışmalarını sürdürmeyi umut ediyordu. Nazilerin Macaristan'daki baskıları altında bütün Musevi kökenli aydınların yaşam koşulları gittikçe güçleşiyordu. Bartok da Macaristan'da barınamayarak Amerika'ya göç etti. Ne yazık ki Türkiye'ye bir daha gelemedi.

1936 yılının sonlarında İstanbul basınında yankılar uyandıran bir olay da Hüseyin Cahit Yalçın'ın İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ'a tramvay ücretlerine on para zam yapılması dolayısıyla açtığı dava oldu. On paralık bir zam o zamanlar kent çapında yankılar uyandırıyordu.

Bu arada Devlet Konservatuarı'nın öğretime başlaması gazetelerde önemli bir haber olarak yer almıştı. Bu olay Gazi Eğitim Enstitüsü öğrencilerini de yakından ilgilendiriyordu. Türkiye'de kültür alanında önemli şeyler oluyordu. Ünlü Alman besteci Paul Hindemith bir süre önce Türkiye'ye çağrılmış ve Türk Musiki Muallim Mektebi'nin, Devlet Konservatuarı biçiminde, yeniden yapılanmasını önermişti. Buna uyularak Konservatuar'ın opera ve tiyatro bölümü o yıl açıldı.

1937 Haziranı'nda Sadi ile Tavcan Enstitü'yü bütünlemeye kalmadan çok iyi derecelerle bitirdiler. Artık yaşamlarında yeni bir dönem başlayacaktı. Ama Almanya işinden hiç ses çıkmıyordu. Sadi'nin yapacağı tek şey yedek subay olarak askerlik görevini bir an önce yapıp bitirmekti. Askerlik yoklaması için Şube'ye gidince mayıs sonunda Yedek Subay'a yazılmak zorunda kalacağını öğrendi. Peki Tavcan ne olacaktı? O da Anadolu'da bir göreve atanmayı bekliyordu. İstanbul hiç söz konusu olamazdı. Önlerinde kesin bir ayrılık dönemi gözüküyordu. Kimbilir ne kadar sürecekti bu ayrılık? Altı ay mı? Bir yıl mı? Bir buçuk yıl mı? Nasıl dayanacaklardı buna?

Tavcan bakanlıktaki yakınlarına başvurarak İstanbul'da ya da Ankara'da bir göreve atanması için yardım istedi. Hiç umudu yoktu ama bir süre sonra Orta Öğretim'de ufak bir göreve atandığını kendisine bildirdiler. Bundan daha iyisi olamazdı. Hiç değilse ayda bir iznini uzatarak trenle İstanbul'a gitmek işten bile değildi.

Tavcan, Ulus'la Samanpazarı arasında Anafartalar'da ufak bir ev kiralayarak oraya yerleşti ve derhal Orta Öğretim'deki görevine başladı.

Yedek Subay Okulu o yıllarda İstanbul'da, sonradan Orduevi olan eski Harbiye Okulu'ndaydı. Öğrencilerin karabasanı "çavuş çıkmak"tı. Neydi bu "çavuş çıkmak" ya da "çavuş çıkarılmak"?

Lise, üniversite ya da yüksekokul döneminde solcu olarak adı çıkmış bir öğrenci yedek subay olamazdı. Solcu olarak polis siciline geçmek için komünistlerin bir eylemine ya da gösterisine katılmak hiç de şart değildi. Solcu olarak bilinen bir dergide yazı ya da şiir yazmak, solcularla arkadaşlık etmek, onların gittiği meyhanelerde, kahvelerde onlarla birlikte bulunmak, sol yayınları, özellikle Nâzım'ın şiirlerini okumak, Sovyetler Birliği'ni öven konuşmalar yapmak, orak çekiç resmi çizmek, Lenin'den, Stalin'den, Troçki'den söz etmek, sicilli bir komünistin akrabası olmak Birinci Şube denen Siyasî Polis'te ya da Milli Emniyet'te fişlenmek için yetiyordu.

Sadi Enstitü'yü bitirir bitirmez Yedek Subay Okulu'nun yaz dönemine alındı. Okulda altışar aylık iki dönem vardı: Yaz ve kış

dönemleri. Kış dönemi kasımda başlıyordu. Okuldan sonra da asteğmen olarak orduda 6 ay ya da bir yıl görev yapılıyordu. Sadi ile birlikte Enstitü'den daha on kişi Yedek Subay Okulu'na kabul edildi. Burada yalnızlık çekmeyecekti.

Sadi birkaç gün sonra bir de baktı ki Sabahattin Ali de okulda. Karl Ebert'in önündeki sınavdan birbirlerini tanıyorlardı. Sarılıp öpüştüler. Sabahattin Ali, Sadi'den altı yaş büyüktü ve yazar olarak tanınıyordu.

Sabahattin 1907'de doğmuş, 1921'de Edremit İlkokulu'nu bitirmiş, Galatasaray'da okuması için İstanbul'a gönderilmiş, ama Yunanlılarla savaş başlayınca okula girememiş ve bu kez de Balıkesir'de Öğretmen Okulu'na yazılmıştı. Babası o dönemde Ayvalık'ta varlıklı bir kimsenin, "umumi vekili" olarak işlerini yönetiyormuş. Sabahattin Ali babası öldüğü yıl, 1926'da İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'na geçmiş, ertesi yıl okulu bitirip Yozgat İlkokulu'na atanmış.

O sıralarda Avrupa'ya öğrenci gönderiliyormuş. Sabahattin Ali sınavlara girip kazanınca dünyalar onun olmuş. Hiç Almanca da bilmiyormuş, sarılmış kitaba ve kısa zamanda Almancayı sökmüş.

Bir buçuk yıllık Almanya eğitimi Sabahattin Ali'ye yeni ufuklar açmış. Marx'ın, Engels'in, Lenin'in, Kautsky'nin, Bernstein'ın, Rosa Luxemburg'un ve Karl Liebknecht'in kitaplarını okumuş, Almanya'daki devrimci eylemleri ve özellikle 1919'daki Spartakist olaylarının gelişmesini inceledikten sonra 23 yaşında ele avuca sığmaz, gözlerinden zekâ fışkıran bir genç olarak yurda dönmüş. Kendisini Aydın Ortaokulu'na Almanca öğretmeni olarak atamışlar.

İyi de, Almanya'dan devrim ateşiyle dönen Sabahattin başlamış sağda solda Spartakist eylemlerini anlatmaya, Marksizmi övmeye, sürekli devrim kuramlarını savunmaya. Almış başına belâyı, yıkıcı propaganda yaptığı ve sakıncalı sözlerle öğrencilerin

kafasını karıştırdığı için tutuklanmış ve üç ay Aydın Cezaevi'nde yatmış. İyi ki de yatmış, orada Anadolu insanlarını tanımış ve ilk öykülerini orada yazmış. Sonunda aklanmış ve 1931 Eylülü'nde Konya Ortaokulu'na atanmış.

Ama yine başı belâya girmiş. O dönemde orada yaşayan Cemal Kutay ve Emin Soysal, Sabahattin Ali'nin bir dost toplantısında okuduğu bir şiirde Gazi'ye hakaret ettiğini öne sürerek kendisini Savcılığa ihbar etmişler. Sabahattin yine tutuklanmış ve bir yıla mahkûm olmuş.

IV

Kolay mı Yedek Subaylık?

Sadi Gökdeniz'in Yedek Subay Okulu dönemi olaysız geçti. Ama diplomaların verileceği gün yaklaştıkça kendini solcu sayan bütün gençlerin kaygılı bir bekleyiş içinde oldukları görülüyordu. Bir araya geldikçe en önemli konu "çavuş çıkma" korkusu oluyordu. "Ne dersin çavuş çıkar mıyız acaba?" sözü bütün huzurlarını kaçırıyordu. İçlerinde fişlenmiş olanlar vardı. En olmaz nedenlerle Birinci Şube'ye götürülmüşler ve saatlerce sorguya çekilmişlerdi. Oysa hiçbir örgüt üyesi değillerdi. Sorguya çekilmelerinin nedeni ya Nâzım Hikmet'in şiirlerini okumaları ya da komünist olarak tanınan bir kişiyle dostluk etmeleriydi. Sadi'nin Gazi Eğitim'de sicilli sayılan arkadaşları olmuştu. Bu yüzden huzursuz oluyordu.

Çavuş çıkarılacak olanların diploma töreninden önceki gece okuldan toplanarak bir kışlaya götürüldükleri söyleniyordu. Solcu gençlerin, son gece gözlerine hiç uyku girmedi. Koridorlarda bir ayak sesi duydular mı yataklarından fırlayarak ter içinde beklemeye başlıyorlardı. Sanki idama götürüleceklerdi. Ne korkunç şeydi cellatları beklemek. Son gece de sabahı güç ettiler. Herkesten önce yemekhaneye koştular. Anormal hiçbir şey yok gibiydi.

Sonra talim alanında toplandılar. Ortaya bir kürsü yerleştirilmiş, sıralar konmuş ve bayraklar asılmıştı. Bölükler sıra sıra yerlerini aldılar. Bölük komutanının telaşlı olduğu görülüyor ama solculara hiçbir ters davranışı olmuyordu. Bütün gözler Sabahattin Ali'ye çevrilmişti. Eğer o çavuş çıkmazsa kimse çıkmazdı.

Sonunda tören İstiklâl Marşı'yla başladı. Okul komutanı

General Şükrü Kanatlı kısa bir konuşmayla orduya katılacak yedek subaylara başarılar diledi. Sonra sıra geldi diplomaların dağıtılmasına. Sakıncalı sayılanlar diplomalarını alırken arkadaşları onları alkışlamamak için kendilerini güç tutuyordu.

Sıra Sabahattin Ali'ye gelince heyecan doruğa ulaştı. Bölük komutanı adını okuyunca Sabahattin Ali de Okul Komutanı'nın önüne gelip hazır ol durumuna geçti. General bütün yedek subaylara diplomalarını verirken nasıl davranmışsa ona da öyle davrandı. Arkadaşları, subayların duymayacağı bir sesle "Yaşa Sabahattin..." diye mırıldandılar.

Tören sona erdi. Herkes birbirini kucaklıyordu. İyi de, bu iş nasıl olmuştu? Az sonra kulaktan kulağa bir haber yayıldı: Afet (İnan) Hanım bir gün önce okula gelerek komutanla konuşmuş ve Sabahattin Ali çavuş çıkacak olursa bunun büyük üzüntü yaratacağını söylemişti. Kıtaya çıkması gereken fişlenmiş 30 öğrenci daha vardı. Komutan, "Sabahattin Ali çavuş çıkmazsa hiç kimse çıkamaz," diye kestirip atmıştı. Olayın sırrı böylece çözülmüş oluyordu.

Yedek subayların gidecekleri yer ve birlikler kurayla çekiliyordu. Sadi'ye de Söke Süvari Alayı düştü. Ankara'yı çekmesi elbette olanak dışıydı. Ankara'da Sarı Kışla'yı çekse bayram edecekti, ama olmadı. Önemli olan çavuş çıkmamasıydı. Çavuş çıksa öğretmenliği bile tehlikeye girebilirdi. Hemen Tavcan'a bir tel çekerek başarısını müjdeledi.

Kıtasına gitmeden önce Ankara'dan geçerek Tavcan'la ileride neler yapacaklarını konuşacaklardı.

Törenden sonra Sadi doğru Üsküdar'a giderek annesi ve ablasıyla sevincini paylaştı. İkisi de çok mutlu oldular. Ertesi gün için biletini aldı. Daha sonraki gün de Ankara'ya ulaştı. Semiha garda kendisini bekliyordu. Yıllarca ayrı kalmışlar gibi özlem ve coşkuyla kucaklaştılar. Doğru Tavcan'ın Samanpazarı'ndaki evine gittiler.

Tavcan Samanpazarı'ndan aldığı ufak tefek eşyalarla evi sevimli bir biçimde donatmıştı. Yere bir iki Anadolu kilimi sermiş,

hasır iskemleler ve basit bir yatak almış, onun da üzerini minderlerle süslemişti. Mutfakta kalaylı iki tencere, bir testi, bir hamur tahtası göze çarpıyordu. Pencereler renkli basmalarla kaplanmıştı. Bir köşeye d. tahta portakal sandıklarından yapılmış ufak bir kitaplık yerleştirilmişti. Sadi zaten bundan daha iyisini beklemiyordu.

Tavcan'ın bu Söke işi yüzünden biraz keyfi kaçtı ama sonra düşündü, ya kuradan Kars, Hakkari gibi bir yer çıksaydı? Söke, İzmir ya da Aydın demekti. Bayramda gidebileceği bir yerdi. Sadi belki zaman zaman bir fırsatını bulur Ankara'ya gelebilirdi. Neydi ki altı ay? Sevgilisiyle yatağa uzanıp bunları konuştular.

O günü renkli tasarılar hazırlayarak geçirdiler. Tavcan bir arkadaşından ödünç bir gramofon ve birkaç plak almıştı, geç saatlere kadar türküler ve tangolar dinlediler. Sadi yanık sesiyle müziğe eşlik etti. Tavcan da zaman zaman ona katıldı.

Sonra Tavcan bakanlıktaki işini anlattı. Memuriyete çabuk ısınmıştı. Çevresinde kafaları işleyen, anlayışlı, devrimci ve sevimli eğitimciler vardı. Üst düzeyde olanlarla da sık sık bir araya geliyor ve eğitim devrimlerini tartışıyorlardı. Şu askerlik görevi bir bitsin, belki Sadi de kapağı bakanlığa atabilirdi. Ne harika olurdu o zaman!

Bakanlıkta neler oluyordu? Sadi'nin asteğmen olarak Yedek Subay Okulu'ndan ayrıldığı günlerde, yani 1938'in Ekim ayında Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'dı. Üç yıldır bakanlığı o yönetiyordu. Elli yaşındaydı. Harbiye'yi bitirdikten sonra çeşitli savaşlara katılmış, Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi'nde kurmay başkanlığı yapmış, 1923'te Kocaeli'nden milletvekili seçilmişti. 1925-1931 yıllarında CHP Genel Sekreterliği'ne getirilmiş, 1935'te de Milli Eğitim Bakanlığı'na atanmıştı.

Eğitimci değildi, ama Atatürk ve İnönü ona çok güvendikleri için bu görevi üstlenmek zorunda kalmış ve bu işi büyük bir başarıyla yönetmişti. Onun döneminde İzmir'de, Eskişehir'de, Kastamonu'da ve Trakya'da köy öğretmen okulları açılmış ve köylerde eğitmen örgütü kurulmuştu.

Çünkü o yıllarda köylere öğretmen göndermek kolay değildi. Bu yüzden orduda okuma yazma öğrenen erler kendi köylerinde eğitmen olarak görev alıyorlardı. Köylü de onlara saygı duyuyordu. Ankara işte bu eğitmenlerden bir örgüt yarattı.

Arıkan'ın bu alanda en büyük yardımcısı İsmail Hakkı Tonguç adındaki İlköğretim Genel Müdürüydü. Sadi de, Tavcan da Tonguç'u Gazi Terbiye Enstitüsü'nden tanıyorlar ve ona saygı duyuyorlardı. Köylünün eğitimi genç öğretmenleri heyecanlandıran bir konuydu. Semiha bu alanda görev alabilmek için sabırsızlanıyordu. Düşüncelerini Sadi'ye açtı. Onun da bu işlere sıcak baktığını görünce sevindi. Demek ki ileride ikisi de aynı alanda çalışmak için tüm olanakları kullanmaya hazır durumdaydı.

O gece hiç sabah olmasını istemiyorlardı. Birbirlerine anlatacak o kadar çok şeyleri vardı ki... Ne var ki ikisi de yaşamlarını birleştirmek için bir karar verecek durumda değillerdi. Zaten yaşamlarını nasıl birleştirebilirlerdi? Her şeyden önce şu altı aylık yedek subaylık döneminin bitmesi gerekiyordu. Ya ondan sonra? Sadi bakanlıkta bir göreve atanırsa hiç sorun kalmayacaktı. Ankara'da birlikte yaşayabilirlerdi. Bunun için de evlenmek hiç şart değildi. Ya bakanlık işi olmazsa? O konuyu ileride düşünmeleri gerekiyordu. Sabah ola hayrola!

Sadi ile Tavcan o geceyi birinin gözlerine dalarak mutluluk sarhoşluğu içinde geçirdiler. Özlem giderdiler. Ne kadar da tatlı anlar yaşadılar.

Sabahleyin Sadi'ye Söke yolu göründü. Aydın'a kadar trenle gidecek, oradan da otorayla Söke'ye geçecekti.

Tavcan onu gara kadar geçirdi. Sevgilisine yolluk bir şeyler hazırlamıştı. Sadi uzun uzun vagonun penceresinden el salladı. Tavcan'ın gözlerinden yaşlar dökülüyordu.

Atatürk'ün Ölümü

Söke'deki Süvari Alayı'nın subayları Sadi'yi eski bir dost gibi karşıladılar. Sadi hiç yalnızlık çekmedi. Talimlerden sonra ak-

şamları subaylar karargâhın lokalinde toplanarak tavla, iskambil oynuyorlar ve birkaç kadeh rakıyla demleniyorlardı.

İşte böyle bir akşam radyolar Atatürk'ün o sabah öldüğünü duyurdular. O akşam yalnız Ata'nın anısına kadehler kaldırıldı. Herkes Atatürk'le ilgili anısını anlattı. Birkaç subay önceki yıllarda Muhafız Alayı'nda görev almış Atatürk'le konuşmuştu. İçlerinde Atatürk'ü Kurtuluş Savaşı'ndan tanıyanlar bile olmuştu. Gözler sulandı. Herkes "Şimdi ne olacak?" diye soruyordu. Hepsinin umudu İnönü'deydi. "İsmet Paşa onun yerini doldurur," diyorlardı. Ama "Onun yerini hiç kimse asla dolduramaz!" diyenler ağırlıktaydı. Herkes Gazi'nin ağır bir hastalığa yakalandığını biliyor ama onun yok olacağını hiç kimse aklına getiremiyordu. Gericilerin, Atatürk düşmanlarının bir gün Türkiye'de egemen olmaları diye bir olasılık hiçbir zaman söz konusu olamazdı.

En çok korkulan şey yeni bir dünya savaşının çıkmasıydı. Atatürk başta olduğu sürece halkın devlete sınırsız bir güveni vardı. Atatürk'ün bütün savaşları önleyeceği ve Türkiye bir saldırıya uğrarsa düşmanı yok edeceği kesindi. Ama Gazi olmayınca durumun ne olacağı hiç bilinmezdi. Savaş koptu kopacaktı. Almanlar Avusturya'yı işgal etmişler, Yahudileri ölüm kamplarına göndermişler, İtalya ile birlikte savaş hazırlıklarına başlamışlardı. Dünya karanlık uçurumlara uzanan bir yoldaydı. Avrupa'da patlak verecek bir savaş kapılarımıza yaklaşabilirdi. Atatürk bizim için bir güvenceydi. Onun yokluğu ise karabasanlara neden oluyordu. Ölümün yarattığı acının yanındaki bu huzursuzluk da herkeste büyük bir burukluk yaratıyordu.

Atatürk'ün ölümünden sonra yerine İsmet İnönü seçilmiş, Celâl Bayar yine başbakan olarak kalmış, kabinede de bazı değişiklikler olmuştu. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya bakanlıktan uzaklaştırılmıştı.

Türkiye'de yeni bir dönem başlıyordu. 26 Aralık'ta toplanan CHP Kurultayı İsmet İnönü'yü partinin değişmez başkanlığına seçmiş ve kendisini Milli Şef ilân etmişti. Atatürk'e de "Ebedi Şef" unvanı verilmişti.

Sadi bu olayları karargâhın lokalinde arkadaşlarıyla tartışıp, endişelerini onlarla paylaşıyor ve günler böyle geçiyordu.

Emir Eri Halil Baba

Sadi'nin Alay'a gelişinden bir süre sonra Bölük Komutanı kendisine:

— Asteğmenim, dedi, sana çok seveceğin bir emir eri vereceğim. Biraz yaşlıdır ama çok uysal bir erdir, her işine koşar, seni hiç üzmez. Göreceksin!

Sadi:

— Hay hay yüzbaşım, dedi, emredersiniz.

Yüzbaşı hemen sözünü ettiği eri çağırttı. Emir eri gerçekten de öteki erlerin hatta Sadi'nin babası olacak yaşta, orta boylu, tıknaz, saçları biraz dökülmüş biriydi.

— Adın ne bakayım senin, asker?

— Halil komutanım!

— Sen askerliğini yapmak için niye öyle geç kalmışsın?

— Anlatırım komutanım, durumum elvermedi.

— Önemi yok, her halde bir engelin vardı. Yoksa sen hiç askerden kaçacak birine benzemiyorsun.

— Doğru söylüyorsunuz komutanım.

Halil hemen Sadi'nin yanında göreve başladı. Öteki erler ona Halil Baba, diyorlardı. Halil gerçekten de görevini hiç aksatmadan yapıyor ve Sadi'yi hiç yormadan bütün sorunları çözüyordu.

Aradan birkaç hafta geçtikten sonra Sadi yine konuyu açarak:

— Halil Baba, dedi, şu senin bu yaşa kadar askerlik işini neden savsakladığını çok merak ediyorum. Şunu bir anlatsana!

Halil sıkılmış bir havadaydı. Konuşmak istemediği belli oluyordu. Sadi onu üzmemek için:

— Vazgeçtim Halil Baba, bu işi ileride konuşuruz. Lâf olsun diye sormuştum. Seni sıkmak istemem, dedi.

Halil bu kez:

— Yok asteğmenim, dedi, neden sıkılacak mışım? Bana hor gözle bakmazsan, yani beni ayıplamazsan anlatayım.

— Sen bilirsin. Nasıl istersen öyle yap. Keyfin bilir.

— Anlatacağım komutanım. Ben bundan 30 yıl önce tam askere gideceğim günlerde köyün muhtarıyla dalaştım. Muhtar bizim evin arkasındaki bostanın yarısına el koymak istedi. Güya o toprağı bir zamanlar dedesi işletirmiş. Oysa orasını büyük babam bostana çevirmişti. Ben kendimi bildim bileli patlıcanı, biberi, salatalığı, kabağı yıllardan beri orada yetiştiriyorduk. Günün birinde muhtar kız kardeşimi oğluna almak istedi. Oğlu da evliydi, iki çocuğu vardı. Kardeşim o adama varmak istemedi. Babam karşı geldi. Muhtar da "Ben bunu sizin yanınıza bırakmam," dedi.

Bir sabah bir de baktık, muhtarın adamları ellerinde kazmalar, küreklerle gelmişler, bizim bostanı bozuyorlar. Ben de babamın çiftesini aldığım gibi adamların üzerine yürüdüm. Onlar bana saldırdılar. Ben karşı koydum. Silâhımı ateşledim, muhtarı karnından yaraladım.

Beni tutukladılar. Karakol dayağı... Mahpushane... Duruşma... Üç yıla mahkûm oldum.

Yeni evlenmiştim. 16 yaşlarında güzel bir karım vardı. Ne bileyim sütü bozuk olduğunu. Ben mahpushaneye girdikten bir süre sonra muhtarın oğlu karıma balta olmuş. Karım önceleri dayatmış ama fayda etmemiş. Muhtarın oğlu kaçırmış karımı. O da bakmış kurtuluş yok. Benden de umudu kesmiş. Teslim olmuş namussuz herife. Gebe kalmış. Bir çocuk doğurmuş, arkasından bir çocuk daha.

Hapiste bunları bana anlattılar, önce inanamadım. Sonra başladım günleri saymaya. Üç yıl sonra çıktım hapisten, ilk işim bir silâh almak oldu. Doğru gittim köye. Bir akşam vaktiydi, bunlar muhtarın evinin bitişiğinde iki gözlü bir evde kalıyorlarmış. Kapıya omuz attığım gibi daldım içeri.

Muhtarın oğlu neye uğradığını şaşırdı. Daha o ağzını açmadan iki kurşun sıktım kafasına, yığıldı kaldı. Benim karı başladı çığlık çığlık bağırmaya.

— Ulan orospu, dedim, hiç utanmadın mı benim namusumu on paralık etmeye!

İki kurşun da ona. Çocukların biri iki yaşında ya var ya yoktu, son kurşunları onun kafasına boşalttım. İkinci çocuk daha bebek, birkaç aylık, onun da kafasına kabzayı indirdim.

Çığlıkları işiten muhtar daldı odaya. Yerde kanlar içinde yatan cesetleri görünce gözleri fırladı yerinden. Üzerime geldi.

— Yaklaşma ulan alçak herif! Sen de oğluna yataklık ettin, seni de temizleyeceğim! dedim.

Ama silâhta kurşun kalmamıştı. Korktu, kaçtı... Koştum, yakaladım, boğazına sarıldım. Boğuyordum pezevengi, gelip kurtardılar? Tam 28 yıl oluyor.

Teslim oldum. Yeniden karakol dayağı... Yeniden mahkeme... 27 yıla mahkûm oldum.

Tıktılar beni yine kodese. Yıl 1909. Düşünebiliyor musun asteğmenim? Tam 28 yıl oluyor. Harbi Umumi'yi (Birinci Dünya Savaşı'nı) mahpushanede geçirdim. Kurtuluş Savaşı'nda hapishanedeydim. Ama zaman zaman subaylar gelip bizi eşkıyayla savaşmak için cezaevinden yeminli olarak çıkarıyorlardı. Elimize silâh veriyorlardı, dağa çıkıyorduk. Gazi Paşa'ya karşı gelen çetelerle savaşıyorduk. Kaç çeteci hakladım, hatırlamıyorum. Dağlardaki bütün eşkıyayı temizledik ama cezamız affedilmedi, yine mahpushaneye döndük.

27 yılı tamamladım. Daha nefes almadan beni askere aldılar. Terhise beş ayım kaldı, askerlikten sonra ne yaparım, bilemiyorum.

Sadi'nin heyecandan gözleri sulanmıştı.

— Dert etme Halil Baba, dedi, aynı zamanda terhis olacağız. Beni hangi okula verirlerse seni yanıma alırım, odacı olursun. Seni hiç bırakmayacağım.

Aylar çabuk geçti, sonunda terhis emri geldi: Halil Baba çocuk gibi seviniyordu.

Bir akşamüstü bütün terhis olanlar hep birlikte Söke tren istasyonunda buluştular. Halil de aralarındaydı. Elinde ufak bir

okul çantası vardı. Zaten ne eşyası olacaktı ki fakirin? O da treni bekliyordu. Cezaevinden bir dostu İzmir'de bir lokanta açmıştı, gidip onu bulacaktı.

Herkes peronda birikmişti. Tam son dakikada hareket memuru trenin altı saat gecikeceğini bildirdi. Ne yapacaktı bütün bu yolcular? Bekleme salonuna doldular. Ama Halil Baba yoktu aralarında. Sadi her yeri aradı. Halil yok, yok! Derken Sadi Halil'in bir dostuna rastladı.

— Halil'i gördün mü? N'oldu, nerede? diye sordu.

— Komutanım, Halil Baba trenin gecikeceğini öğrenince yıkıldı kaldı. "Yok, dedi, ben altı saat bekleyemem. Kim bilir, belki beni yine tutuklarlar. İyisi mi ben İzmir'e yayan gideyim, trenden önce varırım." Vazgeçiremedik. Vedalaştık, kucaklaştık, az önce şu yolu tuttu gitti!

Halil Baba'dan bir daha hiç haber alınamadı.

Sadi Ankara'ya döndükten kısa bir süre sonra kendisini Ödemiş Ortaokulu'na atadılar. Oysa onun bütün emeli Ankara'da bakanlıkta bir göreve getirilmesiydi. Ama bu iş yakın bir sürede olacak gibi görünmüyordu.

Yapılacak hiçbir şey yoktu. Mecburi hizmeti vardı. Yani, yatılı okuduğu için atandığı yere gitmek zorundaydı. Semiha'nın bakanlıktan ayrılıp Ödemiş'e sevgilisinin yanına gitmesi asla söz konusu olamazdı. O, zorunlu hizmetini bakanlıkta yapıyordu.

Sevgililer bir haftalık bir beraberlikten sonra yine iki göz iki çeşme ayrıldılar. Birbirlerini çılgınca seviyorlardı ama yakın bir gelecekte birlikte yaşamaları için ufukta hiçbir umut görünmüyordu. Sadi Söke'deki yaşantısında sevgilisine tam bir dürüstlük ve içtenlikle bağlı kalmış ve gözleri hiç kimseyi görmemişti. Zaten çevresinde yüzüne bakılacak kız mı vardı ki? Kimseyi Tavcan'ın yerine koyamamıştı.

Ödemiş şirin bir kentti. Aydın'a 60, İzmir'e yaklaşık 100 km. uzaklıktaydı. Sadi'nin hafta sonlarında ya da bayramlarda İzmir'e uzanması işten bile değildi. Ama Ödemiş'in tadı başkaydı. Sadi

orada kısa zamanda dostlar edindi. Okulda kız öğretmenler de vardı. Evlerde sık sık toplantılar oluyordu. Sadi'nin bekâr olduğunu bilenler ona kız bulmaya çalışıyorlardı. Erken gelişmiş kız öğrenciler de Sadi'nin ilgisini çekebilmek için türlü yollara başvuruyorlar, babalarının aracılığıyla onu eve yemeğe çağırıyorlardı. Ama Sadi'nin gözü hiç kimseyi görmüyordu. Onun aklı Semiha'daydı. Birlikte olacakları mutlu günlerin düşleriyle yaşıyordu.

Bir bayram tatilinde öğretmenler otobüsle bir Selçuk gezisi düzenlediler. Kadınlı, kızlı, erkekli 12 kişiydiler. Yollarda şarkılar, türküler söylendi, içkiler içildi. Geceyi Selçuk'ta geçirdiler. Ertesi gün Efes'i gezdiler, sonra Kuşadası'ndan denize girdiler. Tek turist yoktu oralarda. Ege kıyıları daha keşfedilmemişti. İn cin top oynuyordu. Toplulukta Sadi'yle ilgilenen, ondan çok hoşlanan kızlar da vardı ama o yeni bir ilişki kurmaktan korkuyor ve onlara umut verebilecek davranışlardan çekiniyordu.

1939'un yaz tatili Ödemiş'te, Ege kıyılarında, zaman zaman da kaçamak Ankara gezileriyle çok çabuk geçti. Ama sonbaharda okulların açılması Sadi ile Tavcan'ın mutluluklarına yeni bir darbe indirecek ve ayrılık ayları başlayacaktı.

Avrupa'da Hitler Tehlikesi

Sonbaharda Avrupa çok bunalımlı günler yaşadı. İngiltere Başbakanı Chamberlain, Fransa Başbakanı Daladier, İtalya Devlet Başkanı Mussolini ve Hitler 1938 Eylülü'nün son günlerinde Münih'te bir araya gelerek barışı koruyabilmenin çarelerini tartıştılar. Hitler İngiltere ve Fransa'yı uyutmanın yollarını arıyordu. Çekoslavakya'ya saldırmamayı kabul etti. Ortak bir bildiri hazırladılar.

Chamberlain Londra'da büyük gösterilerle karşılandı. Elinde anlaşma metnini tutuyordu.

— Hitler'le konuştum, bana söz verdi, alınan kararla Alman Ordusu Çekoslavakya'ya girmeyecek, asla savaş çıkmayacak dedi.

Daladier'yi de Fransızlar "Barışı kurtardın!" diye alkışladılar.

Ama ertesi gün Hitler Çekoslavakya'nın Südet bölgesini işgal
 etti. Dünya şaşkına döndü. Chamberlain ve Daladier fena bozuldular. Aradan üç buçuk ay geçti, 14 Mart 1939'da Alman Ordusu Çekoslavakya'yı boydan boya işgal etti. Ne İngiltere kılını kıpırdattı, ne de Fransa. Bütün barışsever insanlar sadece protesto gösterileriyle yetindiler.

Şimdi sırada Polonya vardı. Hiç değilse Polonya'yı kurtarabilmek için İngiliz ve Fransız başbakanları 6 Nisan'da Paris'te bir araya gelerek bir karşılıklı yardım anlaşması imzaladılar. Sovyetler Birliği buna katılmak istemedi.

Çünkü Sovyetler Almanlarla gizliden gizliye flört ediyordu. Bu sevişmeler kısa sürede meyvelerini verdi.

Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ile Alman Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop 1939 Ağustosu'nun sonlarına doğru Moskova'da bir araya gelerek bir saldırmazlık paktı imzaladılar. Bütün ülkelerde komünistler şaşkına döndü, Stalin nasıl olur da komünizmin en büyük düşmanı Nazilerle anlaşabilirdi?

Sovyetler zaman kazanmak istiyordu. İleride Polonya'yı bölüşme niyetleri de vardı. Buna karşılık Almanlar da Sovyetlerden petrol alacaklardı.

Polonya'ya girmek için Hitler'in yolu Danzig'ten geçiyordu. Orası Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Almanların elinde, Baltık kıyılarında bir limandı. Savaş sonunda Polonya'ya verilmişti. Hitler oraya göz dikti. Önce bir ültimatom verdi, arkasından da Alman filosu Danzig limanına girdi.

Bu olay savaşın başlangıcı demekti. 1 Eylül 1939 günü Alman Ordusu Polonya topraklarına saldırdı. 3 Eylül'de de İngiltere ve Fransa Almanya'ya savaş ilan ettiler.

Neler oluyordu Polonya Cephesi'nde? Türkiye'de insanlar olayları çok uzaktan izliyorlardı. Sadi ve arkadaşları her akşam karargâhta radyonun başından ayrılmadan kuşkuyla haberleri dinliyorlardı.

Bir süre sonra sinemalarda filmlerden önce savaş görüntüle-

rinin gösterilmesine başlandı. Polonya perişan durumdaydı. Alman uçakları Varşova'yı bombalıyorlardı. Yerlerde ölüler, yaralılar, koca koca binalar yerle bir olmuş, bütün kent harabeye dönmüş, dört bir yana bomba yağıyordu. Alman tankları Polonya içlerinde ilerliyorlar. Polonya atlarla çekilen toplarla tanklara karşı gelmeye çabalıyor. Tel örgüler aşılıyor, kadınlar ve çocuklar kanlar içinde kaçışıyorlar, Hitler zafer nutukları atıyor, Propaganda Bakanı Dr. Goebbels Polonya'nın kurtarıldığını haykırıyor!... Felaket bir durum. Zavallı Polonyalılar ancak bir ay dayanabildiler, 28 Eylül 1939'da Alman Orduları harabeler arasından Varşova'ya girdi.

Ondan on gün önce de Sovyet askerleri Polonya'ya saldırıya geçtiler. Bir süre sonra Alman askerleriyle Polonya içlerinde buluşup kucaklaştılar. Polonya böylece haritadan silinmiş oldu. Hitler muradına ermişti artık.

Ya İngilizlerle Fransızlar ne yapıyorlardı? Savaşa hazırlanıyorlardı. İngiltere Fransa'ya gemiler dolusu asker gönderiyordu. Seferberlik ilân ediliyordu. Fransızlar kendilerine büyük bir güven besliyorlardı. Çünkü Alman sınırında boydan boya uzanan Maginot Hattı onları her türlü saldırıya karşı koruyacaktı! Öyle sanıyorlardı.

Bir yandan sivil korunma önlemleri alınıyordu, alarm verildi mi halk sığınaklara üşüşüyor öte yandan da cephede askerler eğleniyorlardı. Bir bakıyordunuz Maurice Chevalier kışlalarda askerlerin eşliğinde şarkı söylüyor, bir bakıyordunuz Josephine Baker askerlerle öpüşüyordu. Müzeler, kütüphaneler boşaltılıyordu. Herkes sonsuz bir bekleyiş içindeydi. Buna "Garip bir savaş" adı veriliyordu. Kış böyle geçti.

Peki bizde neler oluyordu?

Türkiye'de de hükümet savaşa karşı bir takım önlemler alıyordu. Her ne kadar Başbakan Refik Saydam "Biz savaşın dışındayız. Aldığımız askeri önlemler geçicidir." derse desin savaşın kapılarımıza yaklaştığı görülüyordu. Trakya'da Almanlardan gelecek saldırılara karşı bir gün bile dayanamayacak bir Çakmak Hattı'nın

yapımına başlandı. Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu Moskova'ya giderek Sovyetler'den güvence almaya yöneldi. Fiyatlar yükselmeye başladı. Hükümet bu kez de İngilizlerden ve Fransızlardan bir güvence arayışına yöneldi. Bu amaçla Ankara'da "Üçlü İttifak" denen bir antlaşma imzalandı.

Bir yandan da seferberlik önlemleri alındı. Yedek subaylar yeniden silâh altına çağrıldılar. Sadi de çağırılanlar arasındaydı. Kendisini Çanakkale yakınlarında bir süvari grubuna gönderdiler. Ödemiş'teki öğretmenlik görevi böylece sona eriyordu.

Sadi'nin atandığı süvari birliği Ezine ve Bayramiç yakınlarında bir yerdeydi. Teğmen Sadi Gökdeniz zaman zaman birliğini talime çıkartıyor ve bölgeyi karış karış dolaşıyordu. Bazen de yakın kasabalardan erzak ve atlara saman almakla görevlendiriliyordu.

Bir Türkmen Kızı

Bu geziler çok eğlenceli oluyor ve askerler savaşın yarattığı gerginlikten kurtuluyorlardı. Sadi de alabildiğine at koşturmanın tadını çıkartıyordu.

Erzak toplama gezilerinde Sadi köylülerle uzun uzun sohbetler ediyor, dost oluyordu. Sadi'nin en hoşuna giden köylerden biri Ezine ile Bayramiç arasındaki bir Türkmen köyüydü. Sadi orada dostlar edinmişti. Muhtarın evinin önünde de çaylar içiliyor, şarkılar söyleniyordu.

Köyün muhtarı erzak, ot ve saman konusunda Sadi'ye yardımcı oluyordu. Muhtarın iki çocuğu vardı. Biri 12 yaşında Ali, öteki de 15 yaşında Ayşe. Evleri çeşmenin başındaydı. Subaylar çeşme başında iskemlelere oturup çay içiyorlar, muhtar radyoyu açıp onlara haberleri dinletiyor, Ayşe de bazen gramofona şarkı ve türküler koyuyor, çok eğlenceli saatler yaşanıyordu.

Ayşe ince uzun, sarı saçlı, yeşil gözlü çok hoş bir kızdı. İşlemeli Türkmen giysileriyle, oyalı yazmalarıyla, renkli çoraplarıyla ve ucu sivri pabuçlarıyla Sadi'nin gözüne çok çekici görünüyordu. Sadi'yle konuşurken Ayşe'nin yüzünde gülücükler hiç eksik ol-

muyordu. Ne de cilveli bir kızdı bu Ayşe. Sadi hiç ona çocuk gözüyle bakamıyordu.

Ali de Sadi Amcasından çok hoşlanıyordu. Sadi onu atına bindiriyor ve biraz da şımartıyordu. Ali bazen ata atladığı gibi köyü dolaşıyor ve köylülere fiyaka satıyordu.

Yine böyle bir gün Sadi tam köyden ayrılırlarken Ali'ye:

— Bak oğlum, dedi, ben dün Çanakkale'den yiyecek bir şeyler aldım. Ablana söyle bu akşam bana gelsin. İstersen sen onu bizim çadırlı talim yerine getir, bir şeyler yer, içer, eğleniriz. Ama sakın babana söyleme.

Ali her şeyi anlamış gibi ışıl ışıl gözleriyle Sadi Amca'sına gülümseyerek:

— Sen hiç merak etme, ben Ayşe'yi alır sana getiririm, dedi.

Sadi'nin artık heyecandan içi içine sığmıyordu. Elbette 15 yaşında bir kızla cinsel ilişki kurmayı düşünmüyordu, ama bu kadar tatlı, sevimli, temiz ve güzel bir Türkmen kızının çadırın önünde yemeğe gelmesi Sadi'yi çıldırtıyordu. Ali de bu işte suç ortağıydı.

Sadi kamp yerine iner inmez hazırlıklara başladı. Çadırın önüne bir masa koydu. Üzerine iki tabak, iki bardak ve bir şişe Güzel Marmara şarabı yerleştirdi. Meze olarak da Ezine peyniri, Ayvalık zeytini, bir çanak çoban salatası hazırladı, bir köy ekmeğini dilimledi. Ne olur ne olmaz diye çadırın içini de biraz düzene soktu. Seyisine çizmelerini temizletip cilalattı. Sadi'nin bu telaşını gören öteki subaylar.

— Hayrola teğmenim, diyorlardı. Bu akşam misafiriniz mi var?

— Yok canım, ne misafiri? Kim gelir bu dağ başına? Belki Muhtar yoldan geçerken uğrar diye düşünmüştüm.

— Sen onu külâhımıza anlat teğmenim!

Saat 6 oldu, Ayşe ortalarda yok. 7 oldu, yine yok. Sadi seyisine:

— Oğlum dedi, atla benim kısrağa, şöyle bizim Türkmen köyüne kadar bir dolanıver. Muhtarın oğlu bana süt getirecekti, gelmedi, merak ettim. Yolda çocuğun başına bir iş gelmiş olmasın?

— Baş üstüne teğmenim, hemen dolanacağım.

— Ama sakın köye kadar gidip ortalığı karıştırma. Kimse görmesin seni.

— Kimse beni görmeyecek komutanım. Ali'yi alıp getireceğim.

— Yahu oğlum, ben sana Ali'yi al da gel demedim ki. Şöyle bir, yola bakıp geleceksin o kadar.

— Şöyle bir yola bakıp geleceğim teğmenim.

Seyis ata atlayıp gitti. Bir çeyrek sonra da geri döndü.

— Yolda hiç kimse yok komutanım.

— Tamam, sen git yemeğini ye.

Sadi biraz pişman olmuştu bu giriştiği işe. El alem ne derdi sonra? Bacak kadar kızı baştan çıkardı, çadırına aldı demezler miydi? Rezalet ki ne rezalet! Ama içinde hiçbir kötü niyet yoktu ki. Öyle düşünenler utansın. Sonra da kendi kendine soruyordu: "Oğlum Sadi, kafandan hiç başka şeyler geçmiyor mu? Ayşe'yi sıkıştırıp doya doya öpmek istemez misin? O 'He' dese daha da ileri gitmez misin? Bırak bu numaraları Sadi. Ayıp oluyor!"

Saat 8 oldu, yine ne Ayşe var, ne de Ali. Demek ki kız evden kurtulamadı.

Ortalık karardı. Saat 10 oldu. Sadi bir de ne görsün? Ali ile Ayşe koşa koşa geliyorlar. Ali'nin sırtında koca bir bohça. Ayşe kan ter içinde. Ali bohçayı yere attığı gibi köye doğru koşmaya başladı.

— Yahu ne oluyor? Neden bu kadar geç kaldınız? Nedir bu telaşınız?

— Sadi Amca, gel dedin geldim işte. Daha ne istiyorsun?

— Geldin iyi de, bu bohça nedir?

— Anlamadın mı? Bohçamı alıp sana kaçtım. Ben babama sana geleceğimi söyledim, "Olmaz öyle şey!" dedi. Beni çağırttığını söyledim, inanmadı. Sonra o kahveye gitti, ben de öteberimi toplayıp sana geldim. Beni ister al, ister alma, ben senin karın olacağım.

Sadi'nin heyecandan ağzı kurudu.

— Ayşe, nasıl yaparsın bunu? Ben seni burada nasıl alıkorum? Burası çadırlı talim kampı. Öteki subaylar, askerler ne der bana? Ya general duyarsa, beni Divanı Harb'e verirler vallahi. Askerden de kaçamam ki.

— Sadi Amca, hiçbir şey dinlemem. Beni kovamazsın. Ben sana tutuldum bir kere, âşık oldum. Ne dersen de! Köye dönersem babam beni öldürür dayaktan. Onu bunu bilmem, ben senin karın olacağım.

— Hele dur Ayşe, her şeyin bir sırası var. Şu askerlik işi bir bitsin, ortalık bir durulsun, o zaman ne yapacağımızı düşünürüz. Hele biraz büyü, sen daha çocuksun. Kız çocuğu kaçırmanın büyük cezası vardır. Beni hapislerde çürütürler. Otur biraz soluk al! Ben sana "Bana kaç" demedim ki, seninle iki lâf edelim istedim.

— Ben o iki lâfın ne olduğunu bilirim Sadi Amca. Beni başından savamazsın!

Sadi ne yapacağını bilemiyordu. Seyisine seslendi.

— Oğlum, hemen ata atla, yola çık. Ali'yi yakala, buraya getir.

Ayşe hüngür hüngür ağlıyor, hıçkırıyordu. Az sonra seyis döndü. Ali'yi de atın arkasına oturtmuştu.

— Ali, çocuğum, sen yanlış anlamışsın, ben ablanı kaçırmak istemedim. Sen şimdi Ayşe'yi al, köye götür.

— Sadi Amca, babam vallahi ikimizi de öldürür.

— Yok oğlum, baban daha kahveden dönmemiştir. Kimse görmeden eve girersiniz. Haydi kızım, sen kardeşinle beraber bu akşam evine dön! Sonra konuşuruz, bir şeyler düşünürüz.

— Demek böyle! Bir daha benim yüzümü göremezsin!

Gerçekten de öyle oldu. Muhtarın olayı duymadığı anlaşıldı. Ama Ayşe bir daha hiç Sadi'ye görünmedi. Kim bilir ne oldu zavallı temiz Ayşe?

V

Savaş Başlarken

Sadi Gökdeniz Çanakkale'nin güneyindeki Süvari Alayı'nda düşmanı beklerken Avrupa'da olaylar çok büyük bir hızla gelişiyordu. Yarın düşman tanklarıyla, toplarıyla, füzeleriyle, son teknolojiyle gelişmiş bombardıman uçaklarıyla gelse bizim Kurtuluş Savaşımızdan kalma süvari birlikleri nasıl karşı koyardı onlara? Ama önemli olan bizimkilerin direnme gücü ve ülkenin bağımsızlığını korumak için sonuna kadar dayanma iradesiydi. Cepheler çökebilirdi ama halk asla yenilgiyi kabul edemez ve savaşı yer altında sürdürmesini bilirdi.

Peki, neler oluyordu dış dünyada?

Almanlar 1940 Nisanı başlarında Danimarka'yı işgal ettiler. Arkasından da Norveç'e girdiler. Orada kendilerine körü körüne bağlı bir uşakları vardı: Kiesling. Onu devletin başına geçirdiler. O tarihlerden sonra Kiesling adı her ülkede işbirlikçi-hain anlamında kullanıldı. Kiesling böylece süper-ihanetiyle adını tarihe geçirmiş oldu.

Maginot Hattı geçilmez deniyordu, geçilmezdi ama Alman askerleri Hollanda ve Belçika üzerinden Fransa'ya girmeyi tasarlardılar. Guderian adında bir Alman generali bu projeyi oluşturdu. Almanlar Hollanda'ya ve Belçika'ya garanti vermişler, tarafsızlıklarını tanımışlardı, bunun ne değeri vardı. 10 Mayıs 1940 günü Alman birlikleri ünlü panzerlerle karşılarında ne varsa yıkıyor, Stuka uçakları gökten bomba yağdırıyorlardı, her iki ülke de harabeye döndü. Uçaklar sivil halk diye bir şey tanımıyorlar, yollara dökülmüş kadınlı çocuklu insanların üzerine alçaktan makine-

lilerle ateş ediyorlardı. Yollar kentlerden kaçan zavallı insanların cesetleriyle kaplıydı. Ağlayanlar, sakatlar, can çekişenler...

Belçika'nın güneyinde Ardenler denen ormanlarla kaplı engebeli bir bölge vardır, Fransızlar orasını kendilerini koruyan doğal bir savunma hattı sanmışlardı, hiç de öyle olmadı. Ağaçlar yıkıldı, yeni köprüler yapıldı ve Guderian'ın birlikleri dört günde bütün engelleri aşıp Fransa'ya girdiler.

Neye yaradı ünlü Maginot Hattı? Tanklar artık Fransız topraklarında ilerliyorlar, Alman uçakları Fransız kentlerini, köylerini bombalıyorlardı. Yine çöken binalar, uçurulan köprüler, yerlerde cesetler...

15 Mayıs 1940'ta Fransız Başbakanı Paul Reynaud, Churchill'e telefon ederek "Savaşı kaybettik" dedi. Alman birlikleri Oise Nehri'ni de aştılar. Fransız Ordusu perişan bir halde kaçıyordu. 30 alay Almanlara teslim oldu. İngilizler Fransa'ya yolladıkları birlikleri geri çektiler.

20 Mayıs'ta Almanlar Manş kıyılarına geldiler. Belçika teslim oldu. Alman uçakları güneye kaçanların üzerine acımasızca bombalar yağdırıyorlardı. Demiryolları ve garlar da bombalanıyordu. Birkaç hafta sonra Paris düştü.

Fransızlar tarihlerin en kara günlerinde birini yaşadılar. 14 Haziran 1940'da Hitler Alman birliklerine Champs-Elysée'de geçit resmi yaptırdı. Bütün Paris halkı oradaydı. Birçok kişi gözyaşlarını tutamıyordu, Paris kan ağlıyordu.

Başbakan Reynaud'nun istifa etmekten başka yapacağı şey yoktu. Fransızlar onun yerine Birinci Dünya Savaşı'nda Verdun kahramanı 84 yaşında Mareşal Pétain'i köşkünden çıkartıp devletin başına getirdiler. O da ne kadar Bolşevik düşmanı işbirlikçi hain varsa çevresine toplayıp Vichy'de bir hükümet kurdu.

Orta ve Güney Fransa'da Almanların işgal etmedikleri yerler biçimsel olarak bu hükümetin egemenliğinde olacaktı.

Aynı günlerde Londra'da BBC radyosundan Fransa'ya yönelik bir ses duyuldu: De Gaulle Fransızları direnişe çağırıyordu. Bu ses bütün Fransa'da büyük yankılar uyandırdı. Demek ki her

şey bitmemişti, Fransızlar Almanlara karşı direnişe geçeceklerdi. Ama nasıl?

Hitler her şeyi inceden inceye düşünmüştü. 22 yıl önce Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Almanların teslimini belgeleyen Mütareke Anlaşması Paris'e 80 km uzaklıkta, Fontainbleau yakınlarında Campiégne ormanında anıt gibi saklanan bir vagonda imza edilmişti. Bu kez üst düzeydeki tüm Alman ve Fransız komutanları 22 Haziran'da oraya getirildi. Aynı masada yerlerini aldılar. Hitler de masanın başına oturdu. Fransa'nın teslim anlaşması orada imzalandı. Bu, tarihte eşi görülmemiş bir öç alma örneğiydi.

Mussolini ise telâş içindeydi. 1940 Martı'ında Almanya'nın yanında savaşa girme kararı aldı. Hitler Fransa'yı ele geçirmiş, o ise sadece Arnavutluk'u zaptetmekle kalmıştı. Hitler'le buluştu, Korsika'nın, Fransa güneyinde Menton'un ve Savoie'nin kendine bırakılmasını istedi. Hitler de "Tamam, dedi, inşallah ileride bunları düşünürüz!"

Şimdi sıra İngiltere'ye gelmişti.

Almanlar büyük bir kuşatmadan sonra İngiltere'ye muazzam bir çıkarma yapmayı tasarlıyorlardı. Daha önce de Londra'ya ve bütün büyük kentlere havadan bomba yağdırılacaktı. İngilizler bir ara çıkarmayı önlemek için denize bir şeyler döküp ateşe verdiler. Halkta direniş gücü uyandı. Londralılar gecelerini sığınaklarda geçiriyorlardı. Almanlar hiç insafsız bir biçimde Londra'yı yerle bir etmeyi amaçlamışlardı. Hava saldırıları gece gündüz demeden devam ediyordu. Savaşı Manş kıyılarından Mareşal Göring yönetiyordu.

Londra yavaş yavaş bir hortlak kente dönüşüyordu. İngiltere kıyılarındaki gemilere karşı sürekli hava saldırıları oluyor, ama gittikçe güçlenen hava filosu ve uçaksavarlar da Alman uçaklarına kolay geçit vermiyorlardı.

Biz sinemalarda bu görüntüleri izliyorduk. Büyük Britanya aslanı canevinden vurulmuştu, ama direniyordu. Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma bir Alman dostluğu geleneği var-

dı. Onlar bilinçsiz bir biçimde Alman zaferlerini alkışlıyorlar, bayram ediyorlardı. Kamuoyunu Hitler'e karşı yönlendirmek hiç de kolay değildi.

Paris'te taşıt aracı kalmamıştı, benzin de yoktu. Sokaklar at arabalarından, bisikletlerden, elle çekilen yük arabalarından geçilmiyordu. Dört tekerlekli bebek arabalarıyla da yük taşınıyordu. Varlıklı kişiler çek çek arabalarıyla dolaşıyorlardı. Almanlar sempati toplamak için açlara ve hastalara da çorba dağıtıyorlardı.

İtalyanlar da bir şeyler kopartabilmek için Libya topraklarından Mısır'a doğru ilerlemeye kalktılar. Almanlarla birlikte Romanya'ya girdiler, Yunanistan'a saldırdılar, ama orada iyi bir dayak yediler.

Avrupa zor günler yaşıyordu ve dünya karanlıklar içindeydi.

Bu saldırıları kim ve nasıl durdurabilirdi? Çok karanlık bir tablo çıkıyordu ortaya. Türkiye'de artık hiç kimse geleceğe umutla bakacak durumda değildi. Ama İsmet İnönü sarsılmaz bir iradeyle bütün bu gelişmelere üstten bakmasını bilecek çapta bir devlet adamıydı. O neler görmüş, ne tehlikeler atlatmamıştı. İki tarafı da idare ederek savaşın dışında kalmaya çalışıyordu. Çevresinde Alman yanlısı olanlar da vardı, İngilizlerden ve Fransızlardan yana olanlar da. O, günün koşullarına göre her birini kullanarak savaşa katılmama politikasını izliyordu. Basında hem Almanları tutanlar vardı, hem de o zamanki deyimiyle Müttefikleri, yani İngilizleri ve Fransızları.

Başbakan Şükrü Saracoğlu "Biz tarafsız değiliz, savaşın dışındayız," gibi şeyler söylüyordu. Ama kimden yanaydık, orası pek belli değildi.

Bizim başka sorunlarımız vardı. Örneğin 1940 Ocak ayının son günlerinde Milli Koruma Yasası yayınlandı. Bununla tüketiciyi korumayı amaçlıyorduk. Aynı ay yeni yapılarda sığınak bulundurulması zorunluluk oldu. 25 Şubat'ta stadlarda bağırmayı yasak etmeye kalktık. 12 Mart'ta İzmir'de bir bakkal 300 kilo şekeri sakladığı için iki yıl sürgün cezasına çarptırıldı. Yine aynı

ay Comédie Française artistleri temsiller vermek için İstanbul'a geldiler. 26 Nisan'da kiracısından aşırı zam isteyen bir ev sahibi hakkında kovuşturma başlatıldı. 1 Mayıs'ta İstanbul barlarında çalışan 162 Macar artist sınır dışı edildi. Aynı ay Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın annesi yaşlı başlı Münire Hanım komünizm propagandası yaptığı için üç buçuk ay hapis cezasına çarptırıldı.

Gazeteler 4-6 sayfaya indirildi. Halka ucuz eğlence sağlamak amacıyla Taksim Gazinosu açıldı. *Cumhuriyet, Tan, Tasviri Efkâr, Haber* gazeteleri kapatıldı.

İmralı'da bir mahkûm, arkadaşı hakkında dedikodu yaptığına pişman olarak kendi dilini kesti.

Kasım'da geceleri karartma kararı alındı.

Bulgaristan'dan Filistin'e gitmekte olan bir gemi Silivri önlerinde battı. 230 Musevi boğularak öldü.

İşte o yılın halkı ve aydın çevreleri etkileyen önemli olayları...

Sadi ve arkadaşları bu olayları radyolardan dinlediler, kendilerine göre yorumlar yaptılar, erleri aydınlattılar. Ama ne ölçüde? Ordu içinde propagandayı önleyecek öyle bir yasa vardı ki en ufak bir yorum yapanlar zindanlara gönderilebilirdi. Düşünce, anlatım ve yorum özgürlüğü diye bir şey yoktu o yıllarda. Hele hele orduda resmi görüşlere, demeçlere, radyo haberlerine aykırı yorum yapmak suçların en büyüğüydü. Herkes tam bir suskunluğa mahkûm edilmiş durumdaydı. "Savaş tehlikesi var, ne yapalım, hiç sırası değil," dendi mi akan sular duruyordu.

Peki Tavcan 1940 yılını Ankara'da nasıl geçirmişti? Milli Eğitim Bakanlığı'nda o yıl önemli çalışmalar oluyordu. Bakan Hasan-Âli Yücel eğitimde büyük devrim tasarıları hazırlıyordu.

Tavcan Hasan-Âli Bey'in geçmişini biraz biliyordu. Çünkü öğrenciliği döneminde onun adını çok duymuştu. 1932'de Gazi Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü yapan Hasan-Âli Bey ertesi yılın son aylarında Orta Öğretim Genel Müdürlüğü'ne atanmış, 15 ay sonra da İzmir'den milletvekili seçilmişti. Milli eğitim işlerinde büyük bir otoritesi vardı. Halk Partisi'nde çok seviliyor-

du. Atatürk'ün ölümünden bir buçuk ay sonra yapılan bir kabine değişikliğinde, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı ve Celâl Bayar'ın başbakanlığı döneminde, 25 Aralık 1938'de Milli Eğitim Bakanlığına getirilmişti.

Hasan-Âli Bey bakanlıkta coşkulu bir devrim havası estiriyordu. İlk işi Birinci Türk Neşriyat (Yayın) Kongresi'ni toplamak oldu. Onun ardından Marif Şurası'nı topladı. Resim ve Heykel Sergisi'ni açtı. Çeviri işlerini ele aldı. Devlet Konservatuvarı'nı oluşturdu. Semiha bakanlıkta bu olaylara tanık oluyor ve arkadaşlarıyla bütün gün bunları tartışıyordu.

Yeni bakanın yaptığı en önemli iş Köy Enstitüsü Yasası'nı çıkarmak oldu. Tavcan bu konuyu Sadi ile konuşmak, onun görüşlerini almak ve bu heyecanı onunla paylaşmak için sabırsızlanıyordu.

Sadi ise yıl sonunu ne pahasına olursa olsun Ankara'da sevgilisiyle beraber geçirmek istiyordu. 31 Aralık 1940 bir salı gününe rastlıyordu. Sadi Alay Komutanı'ndan izin alabilirse 28 Aralık Cumartesi sabahı Ezine'den ayrılarak Ankara'ya ulaşır, pazar, pazartesi, salı ve çarşamba günlerini de orada geçirdikten sonra 2 Ocak'ta görevi başına dönebilirdi.

Bir de Ankara'daki askeri hastaneden bir rapor alıp iznini beş gün daha uzatabilirse ne olurdu? Harika olurdu, çünkü 7 Ocak Salı Kurban Bayramı'nın ilk günüydü. 8, 9, 10, 11 bayram 12 pazar. Etti mi iki hafta? Ooh, gel keyfim gel! Sadi bu programı uygulamaya karar verdi.

Her şeyden önce komutana çıkarak durumunu anlattı. Komutan çok anlayışlı bir insandı. Sadi'ye acıdı.

— Pekâlâ, dedi, nasıl istiyorsan öyle yap. Ama beni burada güç durumda bırakma. Biliyorsun oğlum, çok gergin günler yaşıyoruz. Dün de Almanlar Londra'ya 10 bin yangın bombası atmışlar, ölü sayısı belli değil. Bu insanlar canavar kesildi. Sivil halkı bombalıyorlar. Böyle savaş mı olur? Askerlere hiç böyle şey yakışır mı? Ya yarın bize de saldırmaya kalksalar, halimiz ne olur? Yani oğlum, diyeceğim şu: Bir bakarsın, iki gün sonra tam yılba-

şı arifesinde seferberlik ilân edilir. Alayımızı alıp başka bir yere gönderirler. Seferî durumda burada bulunmamız gerekir. Ama

sen bana oradaki adresini, telefonunu bırak, böyle bir şey olursa hemen seni çağırırım, dönersin.

— Sağ olun komutanım, bu iyiliğinizi ömrümün sonuna kadar unutmayacağım. Nişanlım da size hep şükran borçlu olacak.

— Tamam oğlum, sağ ol. Ama bu gizli anlaşmamızdan sakın kimseye söz etme!

— Hiç eder miyim komutanım? Allah sizden razı olsun!

Sadi, Tavcan'a müjde vermenin telâşı içindeydi. Tavcan'ın evinde telefon yoktu. Olsa olsa bakanlığa telefon edilebilirdi. Ama kolay mıydı telefon etmek? Şehirlerarası santralde numaranızı yazdırıp bekleyeceksiniz. Kaç saat? Artık Allah bilir, iki saatte mi sıra gelir, dört saatte mi? Bakanlık açık olur mu hiç o saatlerde? En iyisi telgraf çekmek. Sadi hemen postaneye koştu ve basılı bir telgraf kağıdına mesajını yazdı:

"Semihacığım, yılbaşını birlikte kutlayacağız. Yarın geliyorum. Kucaklarım. Sadi."

VI

Tonguç'un Serüveni

Sadi Gökdeniz cumartesi sabahı Ezine'den otobüsle yola çıktı ve birkaç aktarma yaparak Balıkesir'e ulaştı. Orada da üç saat bekledikten sonra üçüncü mevki bir vagonun ter kokulu bir kompartımanına sıkıştı.

Tren izne çıkan sivil giyinmiş erlerle doluydu. Gardan uzaklaştıktan sonra her biri torbasını, sepetini ya da kahverengi meşin kaplı çantasını açarak içinden yiyecek bir şeyler çıkardı. Börek, tavuk, kaşar peyniri, ayran gibi şeyler almışlardı yanlarına. Sadi'ye de ikram ettiler. Onun nevale (azık) ya da kumanya hazırlayacak zamanı olmamıştı. Sadece iki simit ve bir ufak şişe rakı alıp trene binmişti. Yollukları bölüştüler. Kimi Kütahya'ya gidiyordu, kimi de Eskişehir'e. Tren Tavşanlı'da durunca salep içtiler. Gece buz gibi ayazdı. Sabaha karşı Kütahya'ya vardılar. Sonra Eskişehir'de tren yarım saat garda bekledi. Orada yolcuların bir bölümü indi. Yeni yolcular doldu trene.

Dışarıda lapa lapa kar yağıyordu. Camlar açılmadığı için de yoğun bir sigara kokusu kaplamıştı bütün vagonları. Koridorlarda ayakta giden ya da bavullarının üzerine oturmuş yolcuların arasından tuvalete geçmek de bir sorun oluyordu. Tuvaletin kokusu bazen sigara, ayak ve postal kokularını bastırıyordu. Yolculardan biri zaman zaman yanık bir türkü tutturuyor ve bütün sesler kesiliyordu.

O akşam geç saatlerde Ankara'ya geldiler. Tavcan yine gardaydı. Aylardır ayrıydılar. Ne güç bir işti bu ayrılıklara katlanabilmek. Altı ay Yedek Subay Okulu, ardından Söke'de altı ay as-

kerlik, onun ardından Ödemiş'te öğretmenlik, arkasından bir yıl Ezine'de yeniden yedek subaylık. Etti mi iki buçuk yıl? Bu ayrılıkların ne zaman sonu gelecekti? Daha ortalıklarda hiç terhis haberi de yoktu. Savaş bitmediği sürece askerlerin silâh altında kalmaları zorunluluk gibi görünüyordu. Semiha nasıl dayanacaktı bunlara? Genç kızlığı yok olup gidiyordu sanki. O sabalı saçlarındaki beyazları saydı, yirmiyi geçiyordu. İçine bir hüzün çöktü. Ya sevgilisi oralarda birine tutuluverirse? Ne olurdu bunun sonu? Kendine güveni vardı. Sadi'ye âşık olduktan sonra gözü hiçbir erkeği görmemişti.

Eskişehir treni yavaş yavaş Ankara Garı'na girdi. Sadi'nin gözleri pencerede sevgilisini arıyordu. Ayların özlemiyle kucaklaştılar. Sonra bir taksi ile Samanpazarı'na yollandılar. İkisini bir arada görünce eski evin duvarları bayram etti. Birbirlerine anlatacak ne kadar çok şeyleri vardı. Saatler hiç durmadan ilerliyor ve zamanın nasıl geçtiğini anlamıyorlardı. Mutluluğu kadehlerle ıslatıyorlar ve ardından çılgınlar gibi sevişiyorlardı.

Ertesi gün ikisinin de canı evden dışarı çıkmak istemedi. Ne kadar da özlemişlerdi birbirlerini. Sevgide ve sevişmede yaptıkları keşifleri, uydurdukları yeni sözleri, aşk kitaplarında yeri olmayan yenilikleri buldukça mutluluktan deli oluyorlardı.

Yılbaşı gecesini bakanlıktan kızlı erkekli birkaç arkadaşla hep birlikte geçirdiler. Her biri kendi gücüne ve becerisine göre bir şeyler yapıp eve getirdi. Köpüklü şaraplar, balık yumurtaları aldılar, beyaz şarabın içine elma ve portakal doğrayarak o yıllarda çok moda olan, "bol" denen içkiyi hazırladılar. Biri Çerkez Tavuğu yapmıştı, biri fava, biri fasulye pilakisi, biri çiroz salatası, su böreği, sigara böreği, tarama, humus, patlıcan dolması, turşu... Daha başka neler neler... İçli köfte, Rus salatası, otlu peynir, Antep fıstığı, fındık... Yok yoktu. Serpantinler, konfetiler atıldı, mumlar yakıldı. Tam saat 12'de ışıklar söndürüldü, herkes sırayla birbirleriyle öpüştü. Köpüklü şarap şişelerini patlattılar.

— Nice nice mutlu ve sağlıklı yıllara!

Dünya barışına, dostluğa, kardeşliğe, cumhuriyete, aydınlıklara kadehler kaldırıldı.

Konuklar ertesi sabah gün ağarırken evlerine dağıldılar. Isı sıfırın altında 10 dereceydi. Ankara İkinci Dünya Savaşı'nın bunalımlı, karartmalı ve baskılı havasında yeni bir yılın ilk gününü yaşamaya hazırlanıyordu.

1 Ocak 1941 sabahı Sadi ile Tavcan öğleye doğru uyandılar. Gecenin yorgunluğunu ve sabahın mahmurluğunu hâlâ üzerlerinden atamamışlardı. Birer çay içtiler. Öğle yemeği yiyecek durumda değillerdi. Birbirleriyle kucaklaştılar. Tavcan:

— Yeni bir gün ve yeni bir yıl başlıyor Sadi, diye söze başladı. Bakalım bu yeni yıl bize neler getirecek?

— Tek istediğim şey birlikte olmamız, yılı birlikte geçirmemiz.

— Ya!... O kadar mı?

— Elbette ki o kadar değil, daha çok yıllar aşacağız.

— Sadi, benim öncelikle tek istediğim şey, senin terhis olman, sonra da bakanlıkta bir göreve atanman. Yetti artık bu ayrılıklar. Senin nikâhlı karın olmak hiç umurumda değil, seninle beraber yaşamak istiyorum, anlamıyor musun? Aynı kentte, aynı evde, aynı yatakta... Yeter yahu, iki buçuk yıl oldu, hep bunu bekliyorum!

— Ben başka şey mi istiyorum Tavcan? Benim de tek istediğim şey o.

— İyi de nasıl yapacağız? Her şeyden önce senin terhis olman gerek. Senin askerliğe veda etmen için de şu kahrolası savaşın sona ermesini bekliyoruz. Savaş bitsin, asker giysilerinden kurtul, sonra senin buraya yerleşmene çalışalım. Şimdiden bu işe başlamamız iyi olur. Yarın bakanlığa gidelim. Seni yeni dostlarımla tanıştırayım, hep birlikte sana bir görev arayalım.

— Tamam, ben de aynı şeyi düşünüyorum. Ama sen bana her şeyden önce şu Köy Enstitüleri işini anlatsana. Gerçi gazetelerde okudum ama yeterli değil. Ben ileride böyle bir kuruluşun yönetiminde görev almak isterim.

— Yani İlköğretim Genel Müdürlüğü'nde, değil mi?

— Evet, evet, enstitüler nereye bağlı olacaksa orada.

— Bak sevgilim, sana o işi anlatayım. Ama önce sen bana bu konunun kökenine ilişkin bildiklerini anlat ki, köylülerin eğitimi konusunda bilgilerimiz tamamlansın.

— Tamam Tavcan, ama benim bilgim sınırlı... Köylü çocuklar için ayrı okullar açma düşüncesinin bizde yaklaşık 20-25 yıllık bir geçmişi var. Galiba ilk öneri 1914 yılında Kastamonu milletvekili İsmail Mahir Efendi'den gelmiş. Daha önceleri İstanbul Öğretmen Okulu'nda müdürlük yapmış olan bu kişi sonradan Osmanlı Mebusan Meclisi'ne seçilmiş ve köy okulları tasarısını da mecliste yaptığı bir konuşmayla ilk o ortaya atmış.

— Allah Allah, hiç duymamıştım adını.

— Ben de duymamıştım, Enstitü'de bir öğretmen arkadaş anlattı, pek üzerinde durmadık. Anlatayım, ister misin?

— Hiç istemez olur muyum, anlat, dinliyorum.

— İsmail Mahir Efendi şöyle demiş: Yaklaşık 70 sancağımız var. (Sancak diye onun zamanında illerle ilçeler arasında yer alan birimlere deniyordu.) Bu sancakların her birinde, kırsal yerlerde yatılı birer ilkokul yaptırınız. Sancaklardaki köylerin her birinden birer kız ve birer erkek çocuğunu alıp bu okullara gönderiniz. Kızlar orada aşçılık, dokumacılık, dikiş-biçki, tavukçuluk gibi işleri öğrenirler, oğlanlar da tarım işleriyle uğraşırlar. Bu öğrenciler o okullarda dört yıl okuduktan sonra öğretmen okullarına geçer ve orada üç yıl eğitim görürler. Sonra da bir yıl uygulamalı eğitim çalışmalarına katılırlar. Sekiz yıllık bir eğitim dönemi tamamlanınca bunları evlendirir, kendi köylerine gönderirsiniz. Köylüleri okul yapmaya zorlarsınız. Öğretmenlere ayda iki lira da aylık verirsiniz. Ama bu yetmez, okulun yanı başındaki örnek tarlaların gelirini de öğretmenlere bırakırsınız. Köyün çocukları bu okullarda okurlar.

Okulların masrafı pek yüksek olmaz. Çocuklara pirzola, kıvırcık eti değil, çorba, pilav, ayran verirsiniz. Üzerlerine birer köylü battaniyesi örterler, sırtlarına birer aba alırlar, ayaklarına yemeni geçirirler. Köyler böyle kalkınır.

— Peki, Sadi, sonra ne olmuş? Mahir Efendi'nin önerisini ciddiye alan olmuş mu?

— Orasını pek bilmiyorum. Ama, düşünsene, yıl 1914. Yani Birinci Dünya Savaşı'na girmişiz. Kim uğraşacak köy okullarıyla. Mahir Efendi'nin önerisi de Meclis-i Mebusan raflarında unutulup gitmiş.

— Peki, ondan sonra?

— Sırada Manastır Öğretmen Okulu Müdürü Ethem Nejat Bey'in tasarısı var.

— Kim bu Ethem Nejat Bey? Hani 1921 Ocak ayının son günlerinde Mustafa Suphi Bey'le birlikte Trabzon'dan tekneyle Samsun'a gitmek için yola çıkan ve boğularak öldürülen Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri Ethem Nejat Bey o kişi mi?

— Evet, aynı kişi. Ethem Nejat Bey Mütareke yıllarında köylünün kalkınması için bir eğitim planı hazırlamış. Nejat Bey köy ilkokullarının altı yıl olmasını ve son iki yılın bölgenin gereksinimlerine göre tarım, sanat ya da ticarete ayrılmasını öneriyormuş. Amaç pratik bilgilerle donatılmış öğrenci yetiştirmekmiş. Kentlerin dışında kurulacak olan bu yatılı okulları bitirenler devlet dairelerinde bürokratik görevler almayacaklar ve üretim alanlarında çalışacaklarmış.

Ethem Nejat'tan sonra da bazı eğitimcilerin bu konularda raporlar hazırladığını duymuştuk.

— Sadi'ciğim, bir de Amerikan eğitim uzmanı John Dewey olayı var, Ankara'da çok konuşuluyor...

— Evet, John Dewey'i biz 1924 yılında Türkiye'ye çağırmışız. O da ülkenin nüfusunun %80'inin köylüden oluştuğunu göz önünde tutarak köylerde eğitimi tarım kesiminin ekonomik yaşamıyla birleştiren bir rapor hazırlamış. Cumhuriyet döneminin ilk büyük Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati raporu değerlendirerek köy okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla Kayseri'de ve Denizli'de birer öğretmen okulu açmış. Ama ne yazık ki Mustafa Necati üç yıl bakanlık yaptıktan sonra 1929 yılının ilk günü 37 yaşında birdenbire ölüvermiş. Başlattığı işler de yarım kalmış.

— Ondan sonra Ankara'ya gelen bir Amerikalı uzmanlar heyetinin de bazı önerileri olduğunu biliyorum. Bizim öğrenciliğimiz yıllarında ki Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan (1935-1938 arası) bu konularda ilginç çalışmalar yapmıştı. Sen de hatırlayacaksın, ilk önce 1936'da Mahmudiye Devlet Üretme Çiftliği'nde eğitmen kursları düzenlenmişti. Sonra da Eskişehir Çifteler köyünde ve İzmir'de Kızılçullu köyünde köy öğretmen okulları açılmıştı. İsmail Hakkı Tonguç İlk Öğretim Genel Müdürlüğü'ne getirilince bu konu yeni bir ivme kazandı. Tonguç'u hatırlarsın elbette.

— Hiç hatırlamaz olur muyum? Biz Gazi Eğitim Enstitüsü'ne girdiğimiz yıl o Enstitü Müdürlüğü'ne vekâlet ediyordu. Biz daha birinci sınıftayken o İlk Öğretim Genel Müdürü olup Enstitü'den ayrılmıştı. Şimdi yine aynı görevde. Sadi, bir fırsatını bulup birlikte kendisini görsek nasıl olur?

— Çok iyi olur. Şimdi onun görevi çok büyük bir önem kazandı. Kendisini dinlemek çok yararlı olacak.

— Sen bir randevu ayarla da ziyarete gidelim.

— Bu hafta ilk işim o olacak.

— Tavcan benim biraz hazırlıklı olmam gerekir. Sen bana geçen nisanda kabul edilen Köy Enstitüleri Kanunu'nu anlatır mısın? Gazetelerde özet olarak vardı ama...

— Sadiciğim, her şeyden önce şunu söyleyeyim. Sen de bilirsin ama anımsatmakta yarar var. Birçok kişi Köy Enstitüleri ile köy okullarını birbirine karıştırıyor. Enstitülerin amacı köylüyü okutmak değil, köy okullarına öğretmen yetiştirmek. Meclis'te de bu konu uzun uzun tartışılırken bazı milletvekillerinin Enstitü ile köy okullarını birbirine karıştırdığı görüldü.

Bu enstitülerin tarım işlerine elverişli arazilerde açılması uygun görüldü. Enstitülere girmek için köy ilkokullarını bitirmek gerekiyor. Eğitim 5 yıl. Enstitüleri bitirenlerin köy ilkokullarında 20 yıl zorunlu hizmet görmeleri isteniyor. Öğretmenlere köylerde toprak, üretim araçları, tohum, hayvan, bağ bahçe verilecek, elde edilecek ürünlerden öğretmenler ve aileleri yararlanacaklar, öğrenciler de bu topraklarda ve atölyelerde çalışacaklar.

— Çok iyi bir şey. Yıllardan beri istediğimiz buydu. Köy öğretmenlerinin eğitimi, sonra da köy okullarında çocukların eğitimi tarıma ve üretime dayalı olacak, öğrenciler eğitim görürken okulların masraflarına da katkıda bulunacaklar. Zaten kentli öğretmenler köylerde görev almaktan pek hoşlanmazlar. Canları istemez. Bundan sonra köyleri köylüler kalkındıracak, köy kültürü enstitüde yetişenlerin aracılığıyla uygarlık düzeyine yükselecek. Atatürk de hep bunu istiyordu. Bu işin temelleri onun sağlığında atılmıştı. Önce Saffet Arıkan ve İsmail Hakkı Tonguç bu işi ele aldı. İsmet İnönü ve Hasan-Âli Yücel de bu programı geniş ölçüde uygulamaya koydular.

— Evet, şimdi devletin olanaklarına göre yurdun çeşitli yerlerinde köy enstitülerinin açılmasını bekleyeceğiz. İlk başta 14 yerde enstitü kurulacakmış. Keşke biz de oralarda görev alabilsek.

* * *

Tavcan İsmail Hakkı Tonguç'tan 3 Ocak Cuma günü akşamüstü için randevu aldı. Tonguç'un da saatleri uygundu. Rahat rahat konuşabileceklerdi. Tonguç kendilerini bakanlıkta karşıladı. Tavcan onun bölümünde çalıştığı için kendisini iyi tanıyordu. Sadi'yi enstitü yıllarından anımsadı. Önce Sadi'ye askerlik görevinin nasıl geçtiğini, sonra da terhisten sonra neler yapmak istediğini sordu. Sadi de öğretmenliği bırakarak bakanlıkta görev almak istediğini ve özellikle Köy Enstitüleri'ne çok büyük bir ilgi duyduğunu anlattı. Tonguç:

— Hele bir terhis ol, sonrası kolay, demekle yetindi.

Sadi'yi ancak görevi başında görerek değerlendirecekti.

Sadi:

— Hocam, dedi, siz uzun yıllar bize örnek oldunuz. Milli Eğitim'de bir çığır açtınız. Köy Enstitüleri Yasası'nın da sizin eseriniz olduğunu çok iyi biliyorum ama siz bu işlere nasıl başladınız? Nerelerden nerelere geldiniz, bilmiyoruz. Hakkınızda yazıl-

mış bir şeyler bulamadım. Bunları bugün sizin ağzından dinlemeyi ne kadar isterdim. Zamanınızı almak istemeyiz ama...

Tonguç'un gözünde tatlı bir gülümseme belirdi.

— Elbette Sadi Bey, dedi. Çok mutlu olurum. Ama bilmem ki nereden başlasam...

— Çocukluğunuzdan hocam. En kolay başlama yöntemi bu olsa gerek...

— Peki öyleyse. Ben 1897'de Silistre'nin Totrakan sancağının Tataratmaca köyünde doğmuşum. Silistre ben doğmadan 19 yıl önce Bulgaristan'a verilmiş. Babam orta halli bir çiftçiydi. Silistre Rüştiyesi'ni bitirdikten sonra İstanbul'a gitmeyi tasarlıyordum. Ama babam buna yanaşmıyordu. "Amcanı yıllar boyu İstanbul'da okuttuk da ne oldu? Hiçbir şey bilmiyor. Hazır yiyici. Boş ver sen İstanbul'a. Sana sermaye verelim de ticarete atıl!" diyordu. Gerçekte amcam aile içinde kötü bir örnekti. Durmadan çalışan köylü ailesinin içinde onun durumu tuhaf karşılanıyordu. Çünkü amcam medresede okumuş ve köyde işe yarayacak bir şey öğrenmemişti. Ben babama karşı çıkıyordum, "Amcam gibi medresede okumayacağım, mektepte okuyacağım. Fesli öğretmenler gibi olacağım." diye direniyordum.

Babam dayattı. İstanbul'a gitmeme hiç yanaşmadı. Bana biraz sermaye verdi. Yumurtacılık yapmaya başladım. Köylerden yumurta toplayıp tüccara satıyordum. Amacım yumurtacılıktan kazanacağım paraları biriktirerek İstanbul'a okula gitmekti.

Ama ne oldu? Günün birinde yumurta fiyatları düşmeye başladı. Bütün param elimden gitti. Sonra yeni bir işe giriştim. O dönemde nüfus sayımı yapılacaktı. Nahiyemizin müdürü bana bir iş verdi, başardım. Köyün kahvesinde büyüklerin lâflarına karıştım. Babamın da bana olan davranışları değişti. İstanbul'a gitmeme karşı koymaktan vazgeçti. Soluğu İstanbul'da aldım.

İlk işim Fatih medreselerinde okuyan bizim taşralı öğrencileri bulmak oldu. Ne göreyim, onlar rutubetli, karanlık medrese odalarına kapanmışlar, tiksinti uyandıracak koşullarda yaşıyorlar, dışarıda olup bitenlerden de hiç haberleri yok. Medrese odalarında

bol bol pilav pişiriliyor, birbirleriyle güreşerek, camilerde okutulan derslere giderek günlerini dolduruyorlar.

Onlardan bir hayır gelmeyeceğini anlayınca akşamlara kadar tek başıma sokaklarda dolaşmaya başladım. Param da tükeniyordu. Babam bana "Bak oğlum, demişti, başın derde girerse avukat bilmem ne beyi bulursun, selâmımı söylersin, o sana yardım eder."

Aklıma babamın bu sözleri geldi, Nuruosmaniye'de adamın yazıhanesini buldum. Durumumu anlattım. Beni bir okula yerleştirmesi için yardım rica ettim. Avukat Bey önündeki evraklardan başını kaldırarak beni şöyle bir süzdükten sonra "Yarın gel bakalım, dedi. Bu iş öyle kolay olmaz."

Ertesi gün yine gittim. Beni alıp birkaç okula götürdü. Ben kapıda bekledim, o içeri girip yöneticilerle konuştuktan sonra "Oğlum, dedi, seni aday olarak yazdırdım. Bana şimdi iki mecidiye bırak. Kayıt ve harç paralarını yatıracağım."

Cebimde ne para varsa verdim. Başladım beklemeye. Arada bir avukata uğrayıp durumumu soruyordum. "Acele etme, bekle!" diyordu. Okullar açıldı, benim kayıt işlerinden hiç ses yok. "Gidip yine bizim avukatı bir göreyim, bakayım ne yapmış?" dedim. Yazıhaneye gittim, avukat yok; İstanbul'dan ayrılmış. Beni aday olarak yazdırdığı okula başvurdum. Hiç kimse bir şey bilmiyor. Meğer avukat beni dolandırmış. Kaldım mı orta yerde?

Aklıma babamın tanıdığı bir paşanın adı geldi. Bir de onu göreyim dedim. Konağını buldum. İçeri girdim. Orta boylu, kır saçlı, moğol suratlı bir adamla karşılaştım. Derdimi anlattım. Paşa elindeki gümüş saplı bastonu bana doğru uzatarak "Evlâdım, dedi. Parası olan okur, olmayan okumaz. Şaşarım babalarınızın aklına, sizleri böyle parasız pulsuz buralara gönderiyorlar. Gel ben seni Tramvay Şirketi'ne biletçi yazdırayım. Birkaç ay çalış. Biraz para biriktirir memlekete dönersin. Buralarda sürünme..."

Paşa bu sözlerden sonra bastonuyla bana kapıyı gösterdi. Kapının önünde buz kesildim. Yere yıkılacak gibi oldum. Sonra kendimi toplayarak içimden: "Paşa, paşa, dedim, görürsün bak,

parası olmayan okur mu, okumaz mı? Senin gibi budalalar yüzünden babalarımız cahil kalmışlar, yoksulluk içinde yaşamışlar.

Ben ne yapıp yapıp okuyacağım. Koca paşa, seninle, eğer ömrün yeterse yirmi yıl sonra karşılaşmak isterim. Nasıl okuduğumu göreceksin. Yazıklar olsun senin paşalığına!"

Sadi merakla sordu:

— Peki Hocam, o paşayla sonradan hiç karşılaştınız mı?

— Ne yazık ki hayır. Ölmüş olduğunu sanıyorum.

— Peki, sonra ne yaptınız?

— Paşanın konağından ayrılır ayrılmaz. Maarif Nezareti'nin bitişiğinde bir kahveye giderek bir dilekçe yazdım. Parasız yatılı olarak bir okula yazılmak istediğimi anlattım. Bu dilekçeyi doğrudan bakana vermem gerekiyordu ama kabil mi bakanın odasına girmek. Başladım beklemeye. Bir ara odacı kapıdan ayrıldı. Ben de daldım bakanın odasına. Bakan şaşırdı. Ben hemen dilekçemi uzatarak: "Ben göçmen çocuğuyum. N'olur beni dinleyin!" dedim.

Bakan göçmen çocuğu olduğumu duyunca yumuşadı.

"Demek vatanına hizmet etmek istiyorsun," dedi. "Evet, dedim. Dedem Silistre'de savaşmış. Biz hâlâ Osmanlıları bekliyoruz."

Bakan "Bak, evladım, dedi. Seni kendi memleketim olan Kastamonu'ya göndereceğim. Orada Erkek Öğretmen Okulu'nda okuyacaksın. Vatana muallim olarak hizmet edeceksin. Milletimizi cehaletten kurtaracağız. Beğenmezsen bana yaz, seni İstanbul'un en iyi okuluna yazdırırım. Haydi bakalım Silistreli, söylediklerimi unutmadan git, çalış!"

Sadi Bey, bakanlıktan bana dört mecidiye yol parası da verdiler. Ertesi gün bavulumu omuzlayarak Galata Rıhtımı'na gittim. İnebolu'ya gidecek vapuru buldum. Bir de ne göreyim, vapurun kalkması şüpheliymiş. Çünkü Karadeniz'de Alman gemileri dolaşıyormuş. Akşama kadar bekledim, gemi kalkmadı. Onun üzerine elime bir harita alıp inceledim, Kastamonu'ya karadan da gidilebileceğini anladım.

Hemen Haydarpaşa İstasyonu'na gittim; Adapazarı'na üçüncü mevki bir bilet aldım. Geceyarısı Adapazarı'na vardık. Köhne bir otelde konakladım. Peki oradan Kastamonu'ya nasıl gidecektim? Otelin katibi bana oraya ancak bir haftada gidebileceğimi söyledi. Ama neyle gidecektim? Cebimdeki para at sırtında bile oraya gitmeme elvermiyordu. Kitaplarımla çamaşırlarımı bir paket yaparak Kastamonu'ya yolladım. Geri kalan eşyamı bir çantaya doldurup sırtıma vurduktan sonra yaya olarak yola koyuldum.

Adapazarı ile Bolu arasını hiç bilir misiniz Sadi Bey? Bomboştur oralar. Geceleri han odalarında arabacılarla katırcılarla birlikte tahta sedirler üzerinde yattık. Bolu Dağı'na tırmanmak hiç de kolay olmadı. Dört günde Bolu'ya ulaştım. Ayaklarım şişmiş, tabanlarım su toplamıştı. Birkaç gün Bolu'da mola vermek zorunda kaldım.

Bolu-Kastamonu yolunun daha güç ve daha tehlikeli olduğunu anlatmışlardı. Bu yolu yaya gitmek hiç de kolay görünmüyordu. Maarif Müdürlüğü'ne giderek durumumu anlattım. Kastamonu Okulu'na yazılmış emri de gösterdim. Müdür "Bizde senin gibilere verilecek tahsisat yok. Ne diye hesapsız kitapsız yola çıktın? Başının çaresine bakacaksın!" demekle yetindi.

Onun üzerine kalkıp Kastamonu'ya sefer yapan katırcıları gördüm. Beni yanlarına almak için dört mecidiye istediler. Kolumda bir saatim vardı, çarşıda bir dükkâna onu gösterdim. Saatimin bir lira ettiğini öğrenince onu bir arkadaşıma sattım ve o parayı katırcılara vererek yola çıktım. Yokuşlara gelince katırdan iniyor ve dağlara yaya tırmanıyordum. O yolculuğu hiç unutamam. Kasvetli Anadolu yollarında kervancıbaşının türkülerini dinleyince içime bir hüzün çöküyordu.

Dört gece hanlarda konakladıktan sonra kente vardık. Bir köprünün başına gelince katırcılardan ayrılarak okulun yolunu tuttum. Bir konağın kapısında Erkek Öğretmen Okulu yazısın görünce dünyalar benim oldu.

— Tam size yakışan müthiş bir macera. İyi ki inat edip oku

muşsunuz. Ya okumasaydınız, Türkiye sizin gibi bir eğitimciden yoksun kalacaktı.

— Ben de Silistre'de babamın işinin başına geçerek köy işleri ve toprakla uğraşacaktım.

Bu yaşam öyküsünü dinlerken Semiha'nın gözleri sulanmıştı.

— Hocam, dedi, bize biraz da okuldan sonraki yaşamınızı anlatır mısınız?

Tonguç:

— Hepsi bir günde olmaz, dedi. Size söz veriyorum, başka bir gün de yaşamımın geri kalan bölümlerini anlatacağım.

— Söz ama...

— Söz elbette, belki de benim yaşadıklarımdan bazı dersler çıkarırsınız.

— Sabırsızlıkla bekleyeceğiz hocam.

VII

Sıdıka Abla

Sadi ile Tavcan'ın tatil günleri hep dolu dolu geçiyordu. Semiha bir gün de:

— Bak Sadi, dedi, sana yarın en sevdiğim arkadaşlarımdan Sıdıka'yı tanıtacağım. Sıdıka bizden 14-15 yaş büyüktür. İstanbullu. Cihangir'de doğmuş. Babasını ve annesini 12 yaşındayken yitirmiş. İki kız kardeşiyle birlikte teyzelerinin yanında büyümüşler. Çapa Kız Öğretmen Okulu'nu bitirdikten sonra Beşiktaş'ta öğretmenliğe başlamış. Sonra evlenmiş. Eşiyle birlikte İzmir'e gidip öğretmenlik yapmış. Daha sonra boşanmış. Üç yıl önce Gazi Eğitim Enstitüsü'ne girdi. Sen Yedek Subay'dayken biz çok dost olduk. Çok özverili ve devrimci bir arkadaştır.

Enstitü'yü bitirdikten sonra kendisini Bolu Ortaokulu'na Türkçe öğretmenliğine atadılar. Orada galiba altı ay kaldı. Bolu'dan da Elazığ Kız Enstitüsü'ne gönderildi. Sıdıka'dan son aylarda sık sık mektup aldım. Bana orada karşılaştığı güçlükleri anlatıyordu. Aman Tanrım, okurken tüylerim diken diken oldu.

İki gün önce bir de baktım Sıdıka Ankara'ya gelmiş. Bu akşam eve çağırdım. Senin de onu tanımanı çok istedim.

— Çok iyi yapmışsın sevgilim. Memnun olurum. Böyle öğretmenleri tanımak elbette önemli bir kazanım...

Sıdıka Avar o akşam elinde çiçeklerle Samanpazarı'ndaki eve geldi. İnce uzun boylu, kumral, güler yüzlü, zarif bir kadındı. Kırk yaşında olmasına karşın çok daha genç duruyordu.

Tavcan ile kucaklaştılar. Sadi de bu tatlı konuklarını sevgiyle karşıladı. Oturma odasında bir çini odun sobası yanıyordu.

— Ellerin buz gibi Sıdıka Abla... Şöyle sobanın başına otur da biraz ısın!

— Ben Elazığ'da soğuklara alıştım. Bu oda bana cennet gibi sıcak geldi. Çok tatlı bir evin var, şipşirin...

Sıdıka arkadaşının evinde hiç yabancılık çekmiyordu. Sadi'ye de hemen ısınıvermişti. Zaten o çevresindeki tüm insanları seviyordu. "Ben insanları ne zaman sevmedim ki?" diyordu. "Ailemi, öğrencilerimi, bütün okul öğretmenlerimi... Hepsi yüreğimi ısıtıyor. Ben insansız yaşayamam."

— Sıdıka Abla, bize biraz Elazığ'ı anlat. Mektuplarında yazamadıklarını senden dinlemeyi çok isterdim. Nasıl, alışabildin mi oralara? İlk izlenimlerin çok hüzünlüydü. Biraz anlat da Sadi de dinlesin.

— Nereden başlasam bilmem ki. İstersen Elazığ'a ilk gelişimi anlatayım.

— İlkler hep heyecanlı olur zaten...

— Tren bir akşam karanlığında, yağmurlu bir havada istasyona girdi. Başları sarıklı birçok insan pencerenin önünde bağırıyordu: "Hamal var, hamal!... Arabacı var, araba isten mi?" Geleceğimi okula bildirmişler. Beni karşılamaya gelirler diye bekledim durdum. Nafile, kimseler yok. İstasyonda bekleyen bir polise gidip Enstitü'ye atandığımı, okula gitmek için güvenilir bir arabacı aradığımı bildirdim.

Polis hiç yanıt vermeden "Lo (hey) arabacı!" diye seslendi. Yanımıza başı ve boynu bir şalla sarılı bir arabacı geldi. Nereye gideceğimi söyledim. Arabacı hiç ses çıkarmadan bavullarımı arabaya yükledi. Polis de geldi yanıma oturdu. Hiç konuşmadan yola koyulduk. Sönük elektrik lambalarının ışığında evleri pek seçemiyordum.

Bir süre sonra polis arabacıya "Dur, dedi, ben iniyorum." Meğer karakola gidecekmiş. İndi gitti.

Arabacı bana sordu "Siftah (ilk kez) mı buraya gelişin? Bilirsin bacı, Enstitü çok zorlu (uzak) yerdedir, yolu çetindir."

Ne diyebilirdim? Epeyce gittik. Evler bitti. Arsaları, tarlaları,

çamurlu yolları aştık. Sonunda araba okulun kapısı önünde durdu. Bavullarımı indirir indirmez 7,5 lira istedi, verdim. Sonradan öğrendim, arkadaşlar o yol için 25 kuruş ödüyorlarmış.

Zifiri karanlıkta okulun kapısını iki kez çaldım. Hiç ses çıkmadı. Korkmaya başladım. Yorgundum, üşüyordum. Sonunda ablak kırmızı yüzlü bir hademe kapıyı açtı. Kendimi tanıttım, hiç aldırmadı. Beni tepeden tırnağa süzdükten sonra kapıyı yüzüme kapayıp içeride kaldı.

Sokakta kalakaldım. Yağmur yüzümü kamçılıyordu. Korkuyordum. Bir süre sonra yeniden zile bastım. Bu kez içeriden topuklu bir ayakkabı sesi duyuldu. Kapıyı bir kadın açtı. Boynuma sarıldı. Loş bir salona beni aldı. Öğretmen arkadaşlar beni karşıladı. Tanıştık. Okul buz gibi bir yerdi ama öğretmenlerin sıcak havası bana soğuğu unutturdu.

— Sıdıka Hoca, bu ilk karşılaşma hiç moralinizi bozmadı mı?

— Hayır, çocukları seviyordum. Çabucacık hepsine alıştım. Okuldaki ilk günlerimin birinde müdür muavini olan öğretmen arkadaşım bana "Yorgunsunuz, size yukarıda bir oda hazırladık, her halde elinizi yüzünüzü yıkarsınız. Musluklarda su yok, size bir ibrik su gönderirim, onunla yıkanın..." dedi.

Küçücük odamda yalnız kalınca soyunmaya başladım. Derken kapı tıkladı. 15 yaşlarında bir kız öğrenci elinde emaye bir çaydanlıkla geldi. Teşekkür edip almak istedim, vermedi. "Suyu ben dökem hocam," diye tutturdu.

"Yok estağfurullah evlâdım, ben kendim dökerim," dedim, o yine dayattı, ama vermedim. Az sonra bitişikteki musluk odasına girdim. Yıkanırken bir de baktım o kız öğrenci beni gözetliyor ve "Vah bana, yazıklar olsun!" diye dövünüyor.

"Hiç, dedim, öğrenciye su döktürülür mü?"

"Hocanım, diye yanıt verdi. Çok ayıp oldu, suyunuzu dökemedim. Biz neler yıkamayız ki!"

Bütün hocalar bu kız öğrencilere "dağ ayısı" diyorlardı. Ben onlara "Dağ Çiçeklerim" dedim.

— Sıdıka Hocam, ben asıl o çocukları merak ediyorum...

— Evet, evet... Bütün çocuklar aşağılık duygusu içindeler.

Hepsinin saçları traş edilmiş, sonra biraz uzamış. Önden gözlerine, arkadan enseye, yanlardan kulaklarına kadar düşmüş. Gri önlüklerinin kolları kısalmış. Dirsekler delik. Ayaklarında topukları yırtılmış, solmuş siyah çoraplar. Boyasız siyah iskarpinler arkaları dağılmış olduğu için kunduralarını sürükleyerek yürüyor yavrucaklar. Müdüre bir gün çocukların çıplaklığından söz ettim ve birer fanila alınmasını önerdim. "Tahsisat yok", dedi.

Başka bir gün ayakkabıların tamirini istedim. Yine "Tahsisat yok" dedi. Sonra da "Bunlar Muavin Hanım'ın işi. Siz sadece derslerinizle ilgilenin!" diye beni tersledi.

— Çok, çok güç hocam. Katlanmak kolay değil. Ama biz de sizin yerinizde olsak aynen sizin gibi yapardık.

— Hele şu çayımı içeyim, daha anlatacak çok şeyler var.

Çaylar içildikten bir süre sonra Sıdıka Hoca yeni bir olayı anlatmaya başladı.

— Eylül başında müfettişlikten telefon ettiler. Kurşuna dizilenlerin yasak bölge dağlarına kaçan çocuklarından sekizi yakalanmış. Yaşı küçük olanlar Çocuk Esirgeme Kurumu'na verilmiş, ikisi de bize gönderiliyormuş. Bu kızlar "şerefsiz âsilerin çocukları" oldukları için okutulmayacak, okul işlerinde kullanılacakmış.

İki kız geldi. Biri iri yarı, adı Geyik. Hain bakışlı bir çocuk. Saçları karmakarışık. Yedi ay dağlarda gizlenmiş. Sırtında etekleri dizlerine kadar parçalanmış bir basma elbise. Geri kalan kısmı göbeğine kadar yırtılmış. Belinde bir urgan.

Keçi gibisinin adı Hayriye. O da param parça dökülen bir elbiseye bürünmüş. İkisinin de derileri kahverengi birer ağaç kabuğunu andırıyor. Tırnaklar kırık, göz kenarları yara. Yüzleri yaşlılar gibi buruşuk.

İçeri almak istiyoruz, girmiyorlar. Birer dilim peynirle ekmek uzattık. Büyük arkasını döndü, almadı. Küçük, elimden kaptığı gibi koynuna soktu, geri geri kaçtı. Sonra ekmekten koca bir lokma ısırıp dilimi yine koynuna soktu.

Büyüğün yanına sokuldum. Ekmeği uzattım. Elinin tersiyle öyle bir vurdu ki ekmek elimden fırladı. Küçük hemen o yerdeki ekmeği alıp koynuna attı.

Yeniden ekmek peynir getirttim. Önce küçüğe verdim. Duvarın dibinde çömelip yemeğe başladı. Bir yandan da bizi gözetliyordu.

Büyüğe de içi peynir dolu bir çeyrek ekmek uzattım, sırtını okşadım. Yine elimi itti, ama ilki gibi sert değil. Ekmeği yeniden uzattım. Bu kez sertçe elimden aldı. Bir köşeye çömelip yemeğe başladı.

— Sıdıka Abla, ne acı, ne korkunç, bunlar dağda yakalanmış vahşi yaratıklar gibi.

— Evet öyle, insanlığımdan utandım. Bitmedi, dahası var. Bu kızlar müthiş kokuyorlardı. Kızlara sıcak su hazırlattık. Hayriye'yi okşayarak içeri aldım. Hademeler onu yıkamaya başladılar. Az sonra "Hocanım, bunun derisi temizlenmiyor, ne yapalım?" diye bana sordular.

Elbise fırçası ile temizlediler, ama yine olmadı.

Geyik, bir türlü içeri alınamıyordu. Müdire Hanım başa çıkamayınca iki erkek hademe çağırttılar. Onlar da Geyik'le baş edemedi. Bir de baktım kızın sırtı kanıyor. Sağ kürek kemiği üzerinde büyük bir yara. Kanlar sırtındaki elbiseye karışıp kalın bir kabuk bağlamış. Kabuk aralarında da küçük beyaz kurtlar.

Müdire Hanımla birlikte ağlamaya başladık.

— Kız kurtuldu mu?

— Kurtuldu ama çok çekti. Hayriye'nin de ateşi yükselmişti. İyi ettik. Onu ilk öğle yemeğinde masaya çağırdık. Ayaklarını altına alıp iskemleye öyle oturdu. Yemeğini tabağa koyup getirdiler. Çatalı itip eliyle yemeğe koyuldu. Bu kez önüne kaşık koydum. Acele acele yemeğe başladı. İkinci tabak makarna gelince çok şaşırdı ama korka korka onu da yedi. Ağzını koluna silip kalktı. Bir salkım üzüm verdik. Alışkanlıkla onu da koynuna soktu. "Olmaz, ye!" diye işaret ettik. Ağzını şapırdatarak öyle bir yedi ki...

Sonra bir köpek yavrusu gibi yalanarak elimize bakmaya baş-

ladı. Ellerimizi birbirine sürtüp "Bitti" işareti yaptık. Müdire Hanım "Öğrenelim de verirlerse bu kızı ben alayım," dedi.

Arkadaşlar, Doğu Anadolu işte bu.

— Evet Sıdıka Abla, bizim de mutlaka oralarda göreve gitmemiz gerekiyor. Biz de bir şeyler yapmalıyız. Kimbilir başka ne olaylara tanık oldunuz?

— Alın size acıklı bir olay daha! Sınıfta Anik adında güzel bir kız vardı. Kara gözlü, siyah dalgalı saçlı, yuvarlak yüzlü bir çocuktu.

Manken olarak da defilelere çıkmıştı. Babası bir ağanın çobanıydı. Ağa kızı gözüne kestirmiş ve karısının üstüne kuma almak için babasına haber göndermişti.

Çoban buna çok sevinmişti. Öyle ya, kızı ağanın evine gelin gidecekti.

Bunu duyunca kızı kurtarmak istedik, çocuğu Akçadağ'a kaçırtacaktık.

Ama kız kayıplara karışmıştı. Her yeri aradılar, Anik yok. Sevdiği bir gençle kaçtığı sanıldı.

Aradan aylar geçti. Jandarmalar günün birinde köyün yakınlarında bir taş yığınının çevresinde köpeklerin yeri eşelediklerini görünce şüphelenmişler. Taşları kaldırmışlar, bir de bakmışlar, altta bir kız cesedi yatıyor. Çürümüş, kokmuş, kurtlanmış bir ceset.

Jandarmalar kızı tanımışlar. Babasını bulmuşlar. Çoban çok şaşırmış, ağlamaya başlamış ve anlatmış. Anik kız Ağa'ya varmak istemiyormuş, "Biz okulda okuduk, kimsenin üçüncü karısı olamam!" diyormuş. Dayatmışlar, "Kendimi öldürürüm!" demiş.

Baba da "İşte ip, işte dere, işte Ağa'nın evi, nasıl istiyorsan öyle yap!" demiş. Kız ipi alıp ormana kaçmış, gece eve dönmemiş. Telâşlanmışlar. Ertesi sabah ormanda kızı aramaya çıkmışlar, bir de ne görsünler, kızın cesedi bir dalda sallanıyor. Cesedi ağaçtan indirip hemen oracığa, taşların altına gömmüşler ...

— Yazıklar olsun!

— Size bir olay daha anlatayım. Bir kız öğrencim vardı, dilli düdük, ufak tefek, 15 yaşlarında şipşirin bir kız. Birinci yıl sınıfa giderken bir öğrenciye kaçtığını duyduk. Aradılar, taradılar sonunda kızı yakaladılar. Yaşı küçük olduğu için de sevdiği genci mahkemeye verdiler.

Duruşmada bizim kız "Efendim demiş, oğlan beni kaçırmadı, ben oğlanı kaçırdım!"

Bütün dinleyiciler başlamış gülmeye, kız ufak tefek, delikanlı onun en az iki katı, aslan gibi bir genç.

Yargıç kızın babasına "Anlaşın öyleyse," demiş.

Baba bir koyun, iki keçi başlık vermiş ve çocukların nikâhlarını kıymışlar.

İşte size bir tane daha:

Okulda derslere başladığım yıl üçüncü sınıfta Elif adında cılız, çubuk gibi boy atan bir çocuk tanımıştım. Tatil dönüşü Elif'i uzun etekli, kırmalı soluk bir köy elbisesi içinde buldum. Yüzü sapsarıydı. Daha da sıskalaşmıştı. Üstelik karnı da şişti.

"Hoş geldin," diye kucaklayıp öptüm. "Bu ne hal? N'oldun, hastalandın mı?"

Kızcağız başını önüne eğdi. Babası telâşla atıldı:

"Harman zamanı çok hastalandı."

"Sıtma mı tuttu?" diye sordum. "Karnı da şişmiş yavrunun."

Hademe Vahide Hanım "Hocanım, ben bu kızın halini hiç beğenmedim, dedi. Kızı bir ebe doktoruna yollayalım."

"Ayol, çocuk o daha!" dedim

"Hocanım, köy hâli bu, hiç belli olmaz."

Kızı ebeye yolladık; gebe olduğu anlaşıldı. Kızın babası da oradaydı. "Kızımı gebe bıraktınız!" diye kıyameti kopartacak oldu. Tarihleri hesapladık, kız daha önceden gebe kalmış. Sorguya çektik, sıkıştırdık. Ağlamaklı oldu.

"Hayvanları otlatırken bizim çobanın yanında oturdum. Ama iki gözüm çıksın ki hiçbir şey etmedik!" dedi. Babası kızını dövmeye kalktı, engel olduk.

• • •

Sıdıka Hoca'nın anlattığı bu olay da Tavcan'ı ağlattı. Sadi:

— Yazık olmuş çocuğa, dedi. Çoban, kızı berbat etmiş. Bu iş zorla olmuştur. Kız da korkusundan babasına anlatamamıştır.

Tavcan ise şöyle dedi:

— Sadiciğim, neden kızın zorla gebe bırakıldığını varsayıyoruz. Pekâlâ sevişmiş olabilirler. İkisinin de cinsel bilgisizlik içinde olduklarından hiç şüphe etmiyorum. Kızın seviştiği çoban belki 14-15 yaşlarında bir çocuktu. Ölçüyü kaçırmışlardır her halde. Onların sevişmesine saygılı olmalıyız. Düşün, zavallı kızın babasından, belki de ağabeylerinden, çevresinden ödü kopuyordur. Bu olayı anasına nasıl anlatabilir? Herkes geleneklerin ve törelerin baskısı altında değil mi? Hele hele köylerde...

Gelin biz sevişenlerin tutkusuna, bilgisizliğine, temizliğine, içtenliğine saygılı olalım. Böyle bir olayda kötülük aramayalım. Önce babaları, aileyi, çevreyi eğitelim. Ne dersin?

VIII

Neden Köy Enstitüleri?

Bir hafta çok çabuk geçti. Artık Ezine'ye dönüş zamanı yaklaşmıştı. Sadi Ankara'dan ayrılmadan önce son bir kez İsmail Hakkı Tonguç'u görmek istedi. Kendisini hem çok ilginç bulmuştu, hem de askerlikten sonra bakanlıkta bir göreve atanmasında onun büyük katkısı olabilirdi. Tonguç'un gençlik anılarının tadına doyum olmuyordu. Dinlediği anılar Kayseri Öğretmen Okulu'na kadardı. Ya ondan sonrası? Tonguç neler yapmış da bu görevlere ulaşabilmişti? Bunları kendisinden dinlemek istiyordu. Bu düşüncesini Tavcan'la paylaştı. O da dünden hazırmış zaten. Tonguç'tan randevu istedi ve son günün sabahında buluştular.

Tonguç Semiha'yı ve Sadi'yi yine sevgiyle karşıladı. Nerde kalmıştık? diyerek söze başladı:

— Kastamonu'da iki yıl okuduktan sonra 1916'da İstanbul Öğretmen Okulu'na geçtim. Savaş yıllarının sıkıntısını İstanbul'da da yaşadım. Okul bitti, 20 kadar arkadaşla birlikte bizi yüksek öğrenim için Almanya'ya gönderdiler. Orada savaşta yenik düşmüş olan Almanya'nın bütün bunalımlarına da tanık olduk.

Dönüşte beni Eskişehir Öğretmen Okulu'na verdiler. Resim-Elişleri ve Beden Eğitimi öğretmenliğine atandım. Eskişehir Yunanlıların eline düşünce görevim sona erdi. Yeniden Almanya'ya gönderildim. Bir yıl kadar Karlsruhe'de Güzel Sanatlar ve Beden Eğitim Enstitüsü'nde okudum.

1932'de beni Konya Lisesi'ne atadılar. İki yıl sonra Ankara

Erkek Öğretmen Okulu'na gönderildim. Sonra Adana Erkek Okulu'na, sonra Ankara'ya.

1929'da hiç beklemediğim bir olay oldu. Beni ders araçları almak ve incelemeler yapmak için İtalya, İsviçre, Fransa, İngiltere, Almanya ve Avusturya'ya yolladılar. Bu gezi benim için çok öğretici oldu.

Daha sonrasını siz de bilirsiniz, 1934 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü müdür yardımcılığına getirildim. Aynı zamanda Gazi Lisesi öğretmenliğine de atandım.

Şimdi size o yıllardan bazı anılarımı anlatayım.

Çok iyi bir öğretmen kadromuz vardı: Mustafa Nihat Özön, Nizamettin Kurşan, Halil Vedat Fıratlı, Vildan Âşir Savaşır, İlyas Sınal... Derslerden ve yönetim işlerinden kurtulur kurtulmaz bazı arkadaşlarla kırlarda dolaşarak, bazen de okulun terasına çıkarak öğrencilerle ve mezunlarla nasıl bağlar kuracağımızı konuşurduk. Kendimizi gece gündüz bu işlere veriyorduk.

Bakanlık ise kör ve sağır bir durumdaydı. Sorunlarımızı ele almıyordu. Bakanlığa bunları anlatamıyorduk.

Gazi Lisesi'ne devam eden öğrencilerin çoğu varlıklı ailelerin, oldukça şımartılmış çocuklarıydı. Bazıları okul yönetmeliğine uymuyor, öğretmenleri küçümsemeye yelteniyorlardı. Onları doğru yola çevirmeye uğraşıyorduk. İşte size bir örnek: Pedagoji şubesi öğrencileri ortaokul öğrencilerinin ev ve aile durumlarını saptamak için bir anket düzenlemişler. Çocuklara "Kaç odalı evde oturuyorsunuz? Ailenizin geliri ne kadar?" gibi sorular sormuşlar.

Varlıklı çocuklar hiç hoşlanmamışlar bu sorulardan. "Evimizde beş banyo var." ya da "Banyo yok, biz teknede yıkanıyoruz." "Ailemiz 35 kişidir." "Gelirimiz ayda 50 milyar liradır." gibi yanıtlar vermişler.

Çocukları çağırıp konuştuk, "Efendim, bizim evimiz, ailemiz onların nesine gerek?" diye ters ters konuştular. Bu tür çocuklarla uğraşmak kolay olmuyordu.

Tonguç Gazi Lisesi'nde başından geçen bir olayı da şöyle anlattı:

— Babası milletvekili olan bir öğrenciye sınıfta olay çıkardığı için ceza verilmişti. Aradan birkaç gün geçtikten sonra Milli Eğitim Bakanı Abidin Özmen'in beni çağırdığını söylediler. Kalkıp gittim. Bakan "Bu sizin okul ne biçim okul? Önünüze çıkana basıyorsunuz cezayı..." diye bağırmaya başladı.

"Beyefendi, dedim, ceza alan çocuk bir mebusun oğlu olmasaydı da Demirci Ahmet Usta'nın oğlu olsaydı siz yine ilgilenir miydiniz? Güvendiğiniz bir başka arkadaşa müdürlüğü vermenizi rica ederim."

Bakan yumuşadı. Ben konuşmamı şöyle sürdürdüm.

"Sayın Bakan, çocuğun babası olan milletvekilinin Milli Eğitim'de kabarık bir yolsuzluk dosyası olduğunu biliyorum. Bakan o dosyanın kapatılmasını sağlamak için oğlunun ceza yemesini kullanmaya kalkmıştır. Size bunu kanıtlayabilirim."

Bakan:

"Ne diye o çocuğu ayaklarının altına alıp tepelemedin?" diye gönlümü aldı. Ben de:

"Biz bütün çocuklara eşit davranırız. Babalarının kimler olduğunu araştırmayız," dedim ve görevimin başına döndüm.

Sadi, Tonguç'un köy sorunlarına nasıl eğildiğini merak ediyordu. Bir yıl önce Remzi Kitabevi'nden *Canlandırılacak Köy* adlı bir kitabı çıkmış ve bu yapıt bütün eğitim çevrelerinde bir bomba etkisi yaratmıştı. Sadi de, Semiha da bu kitabı kaç kez okumuş ve sanki ezberlemişlerdi. Türkiye'nin kırsal sorunlarına ve köylünün eğitimine o güne kadar hiç kimse onun kadar önem vermemişti. Tonguç'a o günlerde köy kalkınmasının lideri gözüyle bakılıyordu. Sadi bu konuyu açınca Tonguç şunları anlattı:

— Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde memurlar ve aydınlarla, çiftçi halk arasındaki ilişkilerin çok korkunç ve iğrenç bir duruma geldiğini biliyorsunuz. Köyler bakımsızlık ve soygunculuk yüzünden mezarlığa dönmüştü. Köylü malından ve canından hiç emin değildi. Devletin ve aydınların saygınlığı sıfıra inmişti. Zorbalarla devlet adamları, memurlar, aydın geçinen-

ler ve hoca el ele vererek en küçük fırsatları bile kaçırmadan köylünün kanını emiyorlardı.

Bunlar yetmiyormuş gibi birbiri ardından gelen kuraklık, salgın hastalıklar, sel ve dolu felaketleri, yoksulluk, kıtlık olayları köylünün sıkıntısını kat kat artırıyordu. Bunların sonucu olarak ezilenlerle ezenler arasındaki uçurumlar daha da arttı. Savaşlar sonunda da insan kafileleri yitirilen yerlerden elde kalan topraklara göç ettiler.

Bazı insanlar da ülkeyi soymaya ve kanını emmeye başlayan yabancı sermayenin aracı olarak köşklere, konaklara yerleştiler. Bunları hep biliyorsunuz.

Köylü, paşa, bey ve şeyh konaklarına yağ, peynir, bal gibi ürünleri taşımak için bozuk yollarda, atların, eşeklerin ve develerin sırtlarında perişan oldu. Padişahlar, devlet ileri gelenleri, yarı aydınlar, hocalar medrese ve tekkelerden öğrendikleri yöntemlerle işlerini yürütüyor ve köylü sömürülüyordu.

Bu durum karşısında halk ve köylü kendini yöneticilerden ve efendi sınıfından ayırdı. Uçurumlar derinleşti.

Bu trajik olay devleti yöneten yarı aydınların korkaklığından, beceriksizliğinden, çıkarcılığından, halka hayvanlardan daha kötü davranmasından ve çağımızın uygarlığını kabul etmek istememesinden kaynaklanıyordu.

Askere gidenlerin yarısı cephelerde ya da yollarda açlıktan, susuzluktan, bakımsızlıktan kırılıyor, bütün iş köylerdeki dul kadınlara ve ağzı süt kokan bebelere kalıyordu.

Onların ürettiklerini de hırsızlar, tahsildarlar, asker kaçakları ve sömürücüler ellerinden alıyorlardı. Eşkıya baskını, soygun ve yol kesme gibi olaylar artık kanıksanıyordu. Devlet köylüye hiçbir şey vermiyor ve onların elinde avucunda olanı acımasızca alıyordu. Köyde her şey bitmiş, mahvolmuştu. Güvenilecek bir tek değer vardı. O da yeni yetişecek kuşaklar. Ülkenin gerçekleriyle ilgili bulunan hiçbir değere inanmayan, köksüz, korkak, tembel, demagog, iğrenilecek ölçüde yabancı taklitçisi Osmanlı aydınları Türk köylüsünü yere sermişlerdi.

Halkın ve köylünün nefretini kazanan bu azınlık, yönetimi elinden bırakmama telaşı içindeyken vatan dört bir yandan saldırıya uğramış ve devleti yönetenler yabancı ülkelere kaçmışlardı.

— Peki Sayın Tonguç, sizce ne yapılması gerekliydi?

— Her işin başı köye dayanır. Gücünü köyden almayan hiçbir iş gelişemez. Köylünün katılmayacağı hiçbir hareket güzel ve güçlü olamaz. Köylüsüz yeni bir uygarlık yaratılamaz. Köy canlanmadıkça ülkenin yaşamı canlanamaz. Köylü gülmedikçe kentli gülmez. Köylü doymadıkça ulus doyamaz. Köylü hastalıklıysa ülke de hastalıklı olur. Köyde mezarlıklar büyürse kasabalarda da büyür. Köylü köleleşirse ulus da köle olur. Köylü sürünürse ulus da sürünür.

Demek ki amaç köylüyü kalkındırmak olacaktır. Köylü bilinçlenecek biçimde okutulmazsa köy kalkınamaz. Bütün bu işler hurafeyi bilmeyen, geleceğini kadere bağlamayan, dinsel inançlardan umut beklemeyen, iradesine ve gücüne güvenen, iyi düşünceler nereden gelirse gelsin onu saygıyla karşılayan laik vatandaşlarla gerçekleşebilir. İşte o zaman çağdaş ulus yaratılmış olur.

Köy niçin ıssız, hüzünlü ve kasvetli bir diyar olmuştu? Bunun nedeni köylünün tembelliği, ilgisizliği isteksizliği ve beceriksizliği değildir. Kentler köyün kanını emmiş ve sömürücü insanlar köyü bu duruma getirmişlerdir. Türkiye'nin gerçek sahibi köylüdür.

Tavcan bu söz üzerine araya girerek şöyle dedi:

— Sayın Hocam, Atatürk daha 1922 yılında ne demişti: "Türkiye'nin gerçek sahibi, gerçek üretimci olan köylüdür. O halde herkesten çok refah, mutluluk ve varlığa sahip olması gereken de köylüdür. Yedi yüzyıldan beri cihanın dört köşesine göndererek kanlarını akıttığımız, kemiklerini topraklarda bıraktığımız ve yedi yüzyıldan beri emeklerini ellerinden aldığımız ve buna karşılık hep hakaret ettiğimiz, uşak düzeyine indirmek istediğimiz köylülerin önünde utanç ve saygıyla eğilelim..."

— Aferin Semiha, nasıl aklında tutmuşsun bu sözleri?

— Hocam böyle sözler hiç unutulur mu?

— Evet çocuklar, ne diyordum? Batı uygarlığı müspet bilim-

lerin doğurduğu bir uygarlıktır. Kafayı işleterek, aklı kullanarak doğanın yasalarına egemen olmak gerekir. Bu da bir eğitim işidir.

Çağdaş uygarlığın insanları okuma yazma biliyorlar ve sürekli yeni bilgiler ediniyorlar. Onların eğitimi yeni yaşamın gereklerine göre planlı ve bilinçli bir biçimde düzenleniyor.

İnsanlar bu biçimde eğitilince dünyada iki ayrı uygarlığa sahip insanlar çıkıyor. Yeni uygarlığı benimseyenler eskilerine üstün geliyorlar. Her şey değişiyor. Yeni uygarlığı kabul eden toplumlarda yurttaşın hak ve görevleri değişiyor. Düşünce özgürlüğü, konuşma ve yazma özgürlüğü, seçmek, seçilmek, dernek kurmak... Bütün bunlar yeni bir eğitim anlayışı getiriyor. Zorunlu ilkokul eğitimi gerçekleşiyor.

Bazı toplumlarda köyler kentlerdeki uygarlıktan yoksun kaldılar ve sömürüldüler. Köy cansızlaşmaya yüz tuttu. Köyü canlandırmanın tek yolu köylüyü kentte yaşayanlar gibi eğitmektir.

Bunun için de köyü canlandıracak elemanı yetiştirme sorunu ortaya çıkar. Bu eğitim alışılagelmiş bir öğretim yolu değildir. Eğer öyle olsaydı, Hafız Osman'ların, Sarı Hoca'ların, Molla Hasan'ların, Kerim Efendi'lerin köylerde açtıkları ilk okullarla bu sorun çözülmüş olurdu.

Köye okulla birlikte sağlık, modern teknik, çağdaş kültür, ekonomik bilgi ve araç da götürülecektir. Köy Enstitülerinde yetişen öğretmenler bu ihtiyaçları karşılayacak bilinçli ve canlı kişiler olacaktır. Köy Enstitüleri Yasası'nı işte biz bunun için çıkardık.

— Çok muazzam işler başardınız Hocam.

— Biz başlattık, siz geliştireceksiniz. Daha başarılı olacaksınız.

Sadi ve Tavcan Tonguç'tan ayrıldıktan sonra bakanlıkta eski bir arkadaşlarının odasına uğradılar. Sadi ona heyecanla Tonguç'la olan konuşmalarını anlattıktan sonra:

— Ben eski bakanlardan Abidin Özmen'i hep merak ederdim, dedi. Bakanlıktan nasıl ayrıldığını biliyor musun?

Arkadaşı:

— Elbette, dedi. Abidin Bey 1934 Temmuzu'nda Hikmet Bayur'un istifasından sonra bakanlığa getirilmişti. Atatürk'ün güvendiği bir kişiydi. Kurtuluş Savaşı sırasında Mudanya Kaymakamı iken Yunanlılar tarafından tutuklanmış ve Atina'ya götürülerek orada yaşam boyu hapis cezasına çarptırılmıştı. Savaş sona erince yurda dönmüş ve çeşitli valiliklerde bulunmuştu. Eğitimcilik deneyimi yoktu. Bu yüzden de sık sık eleştiri konusu oluyordu. Bilmem doğru, bilmem yanlış, bu eleştiriler kendisini çok üzüyormuş. Bir gün Köşk'e çıkarak Atatürk'ü görmüş ve:

"Paşam, demiş, gel dediniz, geldim, hakkımda şimdi yazılar çıkıyor. Sizin onayınız olmadan bunlar çıkmaz. Gel dediniz geldim, git deyin, gideyim. İşte o kadar."

Atatürk gülümseyerek:

"Abidin Bey, demiş, basın özgürdür. Benden izin almalarına hiç gerek yok. Eleştirilere alışmalıyız."

Sonra nasıl olmuş bilmiyorum, Abidin Bey 1935 Haziran'ında bakanlıktan ayrıldı ve yerini Saffet Arıkan'a bıraktı.

Yurtta Barış Havası

Sadi Gökdeniz gözü arkada Ezine'ye döndükten sonra yine bir karamsar havaya kapıldı. Savaş başlayalı bir yıldan fazla oluyor ama ufuklarda barış umutları hiç görünmüyordu. Fransa ve Belçika düşmüş, Almanlar bütün cephelerde adım adım ilerlemeye başlamışlardı. Bulgaristan'ın Mihver Devletleri'ne yani Nazi Almanyası ile Faşist İtalya'ya katılmasından bir ay sonra da Almanlar Yugoslavya'yı işgal ettiler ve üç hafta sonra Atina'ya girdiler. Londra'ya sürekli bombalar yağıyordu. Bütün siyasal yorumcular İngiltere ile Sovyetler Birliği'nin bu savaştan yenik çıkacaklarına inanmış gibiydiler. Almanya, İtalya ve Japonya dünyanın üzerine çökmüş bir karabasan gibiydi.

Savaş uzadıkça terhis olasılıkları da yok oluyordu. Karargâhtaki subayların tek umudu Türkiye'nin Almanya ile anlaşarak savaşın dışında kalmasıydı. İsmet İnönü gibi deneyimli bir poli-

tikacı acaba Türkiye'nin savaşa katılmasını ya da Alman işgaline uğramasını önleyebilecek miydi? Ama askerler ona güveniyorlar ve İnönü'nün Türkiye'yi bir maceraya sürüklemesine engel olacağına inanıyorlardı.

İşte o sıralarda Alman Büyükelçisi Von Papen'in Cumhurbaşkanı İnönü'ye Hitler'in eliyle yazılmış bir mektubu ilettiği duyuldu. İki ay sonra Hitler'den İnönü'ye ikinci bir mektup geldi. Bunlar acaba birer gözdağı mıydı? Yoksa barış girişimleri mi? Derken bomba gibi bir haber patladı: Türk- Alman Saldırmazlık Paktı hazırlanıyordu ve bu antlaşma 18 Haziran 1941'de Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu ile Almanya Büyükelçisi Von Papen tarafından Ankara'da imzalandı.

Artık tam bir barış havası esiyordu ülkede. Savaş tehlikesini atlatmıştık. Türkiye'nin üzerindeki kara bulutlar dağılıyordu. İnönü üçüncü bir İnönü zaferi kazanmış gibiydi.

Bütün millet barış sarhoşluğu içindeyken Sadi'nin terhis emri de geldi. Bir yıl yedek subaylık, ilk terhisten bir yıl sonra da bir buçuk yıl. Sadi terhis emrini aldığı zaman gözlerine inanamıyordu. Önce albay kendisini kutladı. Güvenilir bir dostu yitirmekten büyük üzüntü duyduğunu söyledi. Sadi'nin ayrılışını kutlamak için Orduevi'nde görkemli bir gece düzenlendi, rakılar, şaraplar, biralar içildi. Komutanlar ve arkadaşları çok dokunaklı konuşmalar yaptılar.

"Bizi unutma. En kısa zamanda geri dön! Seni çok özleyeceğiz. Keşke bu antlaşma imzalanmasaydı da buradan ayrılmasaydın," gibi sevgi dolu sözler söylendi. Herkesin gözleri yaşardı. Komutanların eşleri de Sadi'yi coşku ve sevgiyle kucakladılar.

Sadi de "İlk fırsatta yine aranızda olacağım. Kalbim sizinle çarpacak. Sizleri bir dakika bile unutmayacağım!" diye göz yaşartıcı bir veda konuşması yaptı.

IX

Ankara'ya Dönüş

Sadi Gökdeniz gerçekten de asker ocağını çok sevmişti. Böyle sıcak bir dost çevresinden ayrıldığına üzülüyordu. Ama artık Ankara'da Tavcan'ına kavuşacak ve yaşamında yeni bir dönem başlayacaktı. Bunun heyecanını yaşıyordu. Hemen bir telgrafla bunu Üsküdar'daki annesine ve biricik Semiha'sına bildirdi.

Sadi iki gün sonra, bir sıcak haziran günü Ankara'daydı. Semiha yine kendisini garda karşıladı. Doğru Samanpazarı... Hiç kimseye haber vermemişlerdi. O geceyi sonsuz bir coşku içinde kadehlerle kutladılar. Neler neler konuşmadılar? Sadi Tavcan'a son aylarda geçirdiği bunalımları, karamsarlığı anlattı. Sonra Sadi'nin bakanlıkta iş bulma olasılıkları üzerinde duruldu. Daha sonra Tavcan ona Karaçay ve Eskişehir Seyitgazi türküleri söyledi. Sadi de ona katıldı.

Çeşmeler yaptırdım altın oluklu
Suyumu akıttım içi balıklı...
Yüce dağ başında bir ulu tavcan
Okundu öğlenler olmuyor akşam...

O gece bir Karaçay düğün gecesi gibiydi. Gece yarısı saat 3'ten sonra da Tavcan'ın gözüne uyku girmedi. Gelecek günleri ve Sadi ile ilişkilerinin nasıl gelişeceğini düşünüyordu. Sadi'yi tanıyalı neredeyse altı yıl olacaktı. Dört yıldan beri de sevişiyorlardı. Artık bunun gizli yanı yoktu. Birbirlerini çıldırasıya sevdiklerini duymayan kalmamıştı. Her yere birlikte çağırılıyorlardı. Herkes onlara evli gibi davranıyordu. Ne var ki bu dört yılın iki buçuk

yılı birbirlerinden ayrı, özlemlerle geçmişti. Şu dört yıldan beri Tavcan'ın hiçbir erkekle ilişkisi olmamıştı. Zaten onun sevgili-

sine ne derecede düşkün olduğunu bilen hangi erkek buna cesaret edebilirdi?

Zaman zaman Semiha'nın yalnız olduğunu bilen bazı erkekler onu akşam yemeğine ya da sinemaya ve tiyatroya çağırıyorlar ama o bu davetleri geri çeviriyordu. Bazı düğünlerde, balolarda onu dansa çağıranlar oluyordu. Semiha bunların çoğunu yorgun olduğunu ya da iyi dans bilmediğini bahane ederek reddediyor, mecbur kaldığı zamanlarda da çok sıkı sarılmaya kalkanlar olursa dansı yarıda bırakıp yerine oturuyordu

Sevgilisi uzaklarda olan güzel ve yalnız bir kızın sosyal ilişkilerini sürdürmesi hiç de kolay değildi. Tavcan sevgilisine hem yüreğiyle hem de düşünceleriyle bağlı pırlanta gibi temiz ve dürüst bir kızdı. Sadi'nin ondan şüphe etmek aklının kenarından geçmezdi. Zaten öyle bir şey olsa bunun haberi hemen Sadi'ye iletilirdi. Tavcan da onun hiçbir kıza yüz vermeyeceği inancındaydı.

Toplum onları böyle kabul ediyordu ama ne zamana kadar? Tavcan çevreden gelecek baskılardan ürkmüyor değildi ama, "Ne yapalım yani, alışsınlar, biz buyuz işte!" deyip geçiyordu. Ne var ki yarın genel müdürlerden biri kalkıp da "Çocuklar bu durumunuz çok eleştiri konusu oluyor. Birlikte pek ortalarda dolaşmasanız iyi olur!" derse Tavcan ne yanıt verebilirdi?

"Biz böyle çok mutluyuz. Evlenmeyi ne ben istiyorum, ne de Sadi. Bizi lütfen rahat bıraksınlar!" derse çok mu saygısızlık etmiş olurdu acaba?

Tavcan gerçekten de gençliğinden beri evlenmeyi hiç aklına getirmemişti. Evlilik özgürlüğünün biraz kısılması demek olmayacak mıydı? O Sadi ile sevişmeye başladığı zamanlarda bu ilişkinin hiç de sürekli olacağını düşünmemişti. Yarınlar onun için çok uzaktı. Aralarındaki sevgi bağı her an kopabilirdi. Evlilik onları zorla birbirlerine bağlarsa ikisi de çok mutsuz olmazlar mıydı?

Bir süre önce yakın bir arkadaşı onlara "Çocuklar mutlu bir

gününüz olduğu zaman bize haber verin, birlikte kutlayalım!" dememiş miydi?

Bir başka arkadaşı da "Semihacığım, nikâh şahidin mutlaka ben olacağım," demişti. Bu tür sözler her ikisini de huzursuz ediyordu. Onların gönlü olsun diye evlenmeleri mi gerekecekti? Sadi deli oluyordu bu sözlere. Arkadaşları her halde ikisini de çok seviyor ve sürekli beraberliklerini istiyorlardı. Ama onları hiç anlamamışlardı. Evlilik baskıları her zaman ikisini de huzursuz ediyordu.

Ya Sadi'nin aklından neler geçiyordu? Evlenmeyi hiç düşünmüyordu. Neden? Çünkü kızlara, kadınlara bağlılık konusunda kendine hiç güveni yoktu. Uzun yıllar birçok kızı sevdiğini sanmış, ama bir süre sonra karşısına daha güzel ve daha tatlı bir kız çıkınca eskisine olan bağlılığı sarsılmıştı. Yıllar boyu hep bir açık kapı bırakmadan yana olmuştu.

Ama Tavcan'a karşı tutumu çok değişikti. Tavcan onun çok istediği ve okul yıllarından beri aradığı bir kızdı. Her şeyden önce güzelliği Sadi'yi bağlıyordu. Harika bir vücudu vardı. İnce uzun bacakları, ufacık ve dik göğüsleri ve anlamlı yüzü ne kadar tatlıydı. Hele o uzun saçlarını omuzlarına ve göğüslerinin üstüne kadar döktüğü zaman Sadi onu seyretmeye doyamıyor ve Tavcan'a her gün yeniden âşık oluyordu.

Tavcan kafaca çok gelişmiş, ilerici ve uyumlu bir kızdı. Kavga etmeden, hiç sinirlenmeden tartışmayı bilir ve türlü mantık oyunlarıyla karşısındakini mutlaka tuşa getirirdi.

Tavcan'dan iyi eş mi olurdu? İçkiye eşlik etmeyi sever ve Sadi'nin zevkine göre olmadık mezeler hazırlardı.

İkisi de aynı tür müzikleri seviyorlardı. Hem klasik müziğe bayılırlardı, hem de türkülere. Radyoda Fransız ya da İtalyan müziği çalındığı zaman da büyük bir keyifle dinlerlerdi.

Sadi Tavcan'dan daha iyisini mi bulacaktı? Hiç sanmıyordu. Ama karar vermekte acele etmiyordu. İkisinin de çocuk sahibi olmaya hiç merakları yoktu.

Parasal durumları da diledikleri gibi bir eve taşınmaya ve evi

döşemeye hiç elverişli değildi. Ama ileride ikisi de aynı kentte çalışma olanağı bulurlarsa ortak yarınlarını hazırlayacak bir duruma gelebilirlerdi. Semiha gelecek günlere umutla bakıyordu. Hele şu savaş bir sona erse, dünya Nazilerden ve faşistlerden bir kurtulsa ve barış ışıkları ufuklarda bir belirse Türkiye de mutlaka mutlu yarınlara yönelecekti. Demokrasi, özgürlük ve eşitlik ilkeleri o zaman daha büyük bir güçle savunulacak ve Atatürk'ün yetiştirdiği gençlik nice nice ideallere yelken açacaktı. Semiha da, Sadi de sonsuz bir coşkuyla gelecek mutlu günlerin özlemi içindeydiler.

Saat 10'a doğru uyandılar. O gün pazar olduğu için Tavcan'ın işe yetişme telaşı yoktu. Birlikte düşler kurarak tatlı bir gün geçirdiler. Birbirlerine yetiyorlardı. Ne ortak bir dostlarını görmek istediler ne bir yerlere çıkmak içlerinden geldi.

Pazartesi günü Sadi de Semiha ile birlikte bakanlığa gitti. İlk işi Personel Dairesi'ne giderek askerden terhis edildiğini bildirmek oldu. Acaba yine Ödemiş Ortaokulu'na mı gönderilecekti, yoksa başka bir yere mi? Görevden ayrılalı 18 ay oluyordu. Personel Dairesi onun durumunu yeniden ele almak zorundaydı. Bu da bir günde yapılacak bir iş değildi. Boş kadrolar incelenecek ve ona göre yeni bir atama yoluna gidilecekti.

Bu, zaman alacak bir işti. Sadi'nin aklında elbette bakanlıkta bir göreve atanma düşüncesi vardı. Arkadaşları ona Tonguç'la konuşmasını önerdiler. O kendisine bir yol gösterebilirdi. Hani neredeyse, öğretmenler kapıyı vurmadan bile onun odasına dalabilirlerdi. Sadi de öyle yaptı. Tonguç Hoca, Sadi'yi beğenmişti. Ona:

— Hele sen biraz dinlen, kendine gel, merak etme buralarda bir iş bulmaya çalışacağım, dedi.

Sadi'nin kafasından Köy Ensitüleri programlarıyla ilgili bir görev geçiyordu. Öyle ya enstitüler büyük bir gelişme içindeydiler. Köy Enstitüleri Yasası çıkarılalı daha 14 ay olmadan 14 yerde enstitü açılmıştı: Kızılçullu (İzmir), Çifteler (Eskişehir), Kepirtepe (Lüleburgaz), Gölköy (Kastamonu), Akçadağ (Malatya), Aksu

(Antalya), Akpınar (Samsun), Arifiye (Adapazarı), Beşikdüzü (Trabzon), Cılavuz (Kars), Düziçi (Adana), Gönen (Isparta), Savaştepe (Balıkesir), Pazarören (Kayseri). O günlerde de Ankara Kayseri tren yolu üzerinde Hasanoğlan'da bir enstitünün açılması için son hazırlıklar yapılıyordu. Sadi belki orada görev alabilirdi.

Bir hafta sonra Tonguç Hoca Sadi'yi çağırttı ve:

— Sana geçici bir iş buldum dedi. Son aylarda açılan köy enstitülerini dolaşıp bana bir rapor vereceksin. Eksiklikler neler? Bozukluklar var mı? Neler öneriyorsun? İlk olarak Trabzon, Kars, Malatya, Isparta ve Samsun'daki enstitüleri gör, onları yakından incele ve bana öneriler getir. Biliyorsun bakanlığın müfettişleri var, ama onların görevi başka. Ben senden bürokratik bir rapor istemiyorum. Öğrencilerin ve öğretmenlerin durumlarıyla ilgilen, onların dileklerini bana ilet. Yapacağın en önemli iş bu olacak. Bu görevde başarılı olursan ileride sana daha önemli görevler verebilirim. Haydi yavrum! İlk önce enstitülerle ilgili yasayı, yönetmelikleri, genelgeleri, bugüne kadar yaptığımız konuşmaları, aldığımız kararları incele, sonra da yol hazırlıklarına başla.

Sadi için bundan daha sevindirici bir görev olamazdı. Mutluluktan çılgına dönmüş gibiydi. Hemen Semiha'nın odasına koşarak müjdeyi verdi. Coşkuyla birbirlerini kucakladılar. Sadi'nin yaşamında artık yeni bir dönem başlıyordu. Köy enstitülerinde deneyimi olan birilerini hemen bulup konuşması gerekiyordu. Aklına Şevket Gedikoğlu geldi.

X

Gedikoğlu, Hürrem Arman ve Şerif Tekben

Gedikoğlu Sadi'den üç yaş büyüktü. Bulgaristan'da Rüştiye'yi (ortaokulu) bitirdikten sonra iki yıl köy öğretmenliği yapmış, 1928'de Türkiye'ye kaçarak eğitimini Diyarbakır ve Konya'da sürdürmüş, 1936'da da Gazi Eğitim Enstitüsü'nü bitirmişti. Sadi onun adını arkadaşlarından duymuştu. Saygınlığı olan bir kişiliği vardı. İlk öğretim müfettişliği yapıyor, öğretmen okullarının ve köy enstitülerinin durumlarıyla yakından ilgileniyordu.

Sadi bakanlıkta onu bulup kendisinden enstitüler hakkında bilgi istedi. Bir akşam Semiha'nın evinde biraya geldiler. Şevket Bey uzun boylu, yağız, kalın kara kaşlı bir arkadaştı.

— Sadiciğim, diye söze başladı. Enstitülerin ne amaçla kurulduğunu biliyorsun. Ben sana öğrencilerin okula ilk kez nasıl geldiklerini anlatarak konuya gireyim.

— Ya, çok iyi olur. Siz bunları yakından gördünüz.

— Elbette, ben sana ilk önce geçen yıl Pazarören'de gördüklerimi anlatayım. Çocuklar hep ana ve babalarıyla birlikte okula geldiler. Çokları ilçe merkezini, treni ilk kez bu yolculukta görmüştü. Hepsi köylerdeki ilkokulu bitirmiş ürkek ve utangaç çocuklardı. Sırtlarında heybe ya da beyaz torbalar taşıyorlardı. Kiminin başında ezik, yamuk birer kasket, üstlerinde yırtık, yamalı ve kirli birer ceket, pantolon, gömlek vardı. Kimi kunduralı, kimi yemenili, kimi de çıplak ayaklıydı.

Başları bitliydi. Bazıları uyuz ya da kel olmuştu. Bazılarının

yüzlerinde, geçirdikleri deri hastalıklarının izleri görülüyordu. Sıtmadan karnı büyümüş olanlar ve trahomlular da göze çarpıyordu.

Bunları ilk gün hamama yolladık, berbere gönderdik. Giysileri üzerlerinden attık. Kendilerine yeni çamaşırlar dağıttık. Yara berelerini ilaçladık. Yalnız giysilerle iş bitmiyordu ki, hepsine birer yatak, yorgan, battaniye, yastık, nevresim, çarşaf verdik. Kızların da saçlarını kestik, onlara göre öğrenci giysileri bulduk.

Öğrencilere gösterdiğimiz ilgi ana ve babaların da güvenini sağladı. Çocuklar Enstitü'ye alışıncaya kadar onları da birkaç gün konuk evinde ağırladık.

Bazı çocuklar buraya kolayca alışamıyor ve "Ben köyüme döneceğim, burada duramayacağım," diye ağlıyorlardı. Onları izinle köylerine yolladık. Bazıları kaçtı. İçlerinde "Hastayım, burada öleceğim. Acele gelin, beni alın," diye köylerine mektup yazanlar da oldu. Ama bir süre sonra bize alıştılar, köylerini hiç aramadılar.

Sadi:

— Peki Şevket Ağabey, siz kentte de bulundunuz, köy çocuğu ile kent çocuğu arasında ne gibi farklar saptadınız, diye sordu.

Şevket Gediklioğlu:

— Benim izlenimlerim şöyle: Köy çocuğu ağırbaşlı, dayanıklı ve sessizdir. Doğa sevgisi güçlüdür. Çalışkandır. Güçlük ve yoksulluk karşısında karamsarlığa kapılmaz. Bağımsız ve özgür olmadan yanadır. Az konuşur. Sabırlıdır. Tutumludur. Ama kendisine verilen eşyayı kullanmada hiç titizlik göstermez. Kendi köyünde hiç görmediği için de yatağını toplamayı, diş fırçası kullanmayı, tuvaleti temizlemeyi pek beceremez.

Biz köylü çocuğunun köyden getirdiği olumlu niteliklerini korumasına özen gösteriyoruz. Bir yandan da çocuğun öğreneceği bilgilerle köyüne daha canlı ve daha güçlü dönmesini istiyoruz. Çatık kaşlı, asık suratlı, katı disiplinli öğretmenlerle bu sağlanamaz. Kinci, ürkütücü davranışlardan çekiniyoruz.

Sadiciğim, şunun da söyleyeyim. Köylü çocuğu toprak ve do-

ğa insanıdır. Tarlada, çayırda, harman yerinde, güneşin ya da yıldızların altında dünyaya gelmiştir. Aşını, suyunu, meyvesini, sebzesini, yağını, peynirini doğadan alır. Ruhsal yapısı da o koşullar altında oluşur. Onun oyuncakları taşlardır, çakıllardır, değneklerdir, yapraklardır. Çelik çomak oynar, arkadaşlarıyla güreşir, koşmaca oynar. 4-5 yaşına geldi mi anasının babasının verdiği işleri yapmaya kalkar. Bu işler boyunu aşar ve ağırdır. Kardeşlerine bakar, onları kucağında taşır, tarlaya gider; kuzuları, danaları güder; bağı, bahçeyi bekler. Artık oyun oynayacak zamanı yoktur.

12-13 yaşlarına gelince hayvanlara bakmanın tüm sorumluluğunu üstlenir, tarlaya tohum saçar, toprağı sürer, sebze ve su arklarını hazırlar. Fidan diker, hayvanları sağar, tarlayı çapalar, ağaçları budar, arabayı koşar, at üstünde saatlerce dolanır, yağmurdan, ıslanmaktan, şimşekten, yıldırımdan, kurttan, köpekten korkmaz, büyüklerin yaptığı işlere katılır, fazla da konuşmaz. Kent çocuğu böyle midir? Köy çocuğunun eğitiminde bütün bu yetiştirme kurallarını göz önünde tutmak gerekmez mi? Enstitülerde işte biz bütün bunlara göre esnek eğitim yöntemleri oluşturuyoruz.

— Şevket Ağabey, köy çocuklarını bu yöntemlerle eğitmekle neleri amaçlıyorsunuz.

— Anlatayım. Atatürk'ün her şeyden önce Türkiye'nin bağımsızlığını, özgürlüğünü yok etmek isteyen emperyalizme ve kapitalizme karşı açtığı savaş bu kez köy enstitüleriyle bilgisizliğe, karanlığa ve iç sömürüye karşı açılmıştır. Bu savaşla köyler uyandırılacak ve bir baskı grubuna dönüşecektir. Yüzyıllardır horlanmış, ezilmiş ve savaşlara sürülmüş köylü artık eğitilecek ve ülkenin gerçek sahibi olduğunu anlayacaktır.

Kentlerde yetiştikten sonra köylere gönderilen bir avuç aydınla köy kalkındırılamaz. Köylerde imam, jandarma ve vergi alan devlet üçlüsünün gücüne öğretmenlerin gücü eklenmelidir. Ama öğretmen köyü yadırgamamalı, köyün ilkel koşullarından ürkmemelidir. Bu öğretmen de köyde yetişmelidir.

Köy enstitüleri çağdaş uygarlık düzeyine Atatürk devrimle-

rinden gidileceğini kanıtlayacaktır. Bu enstitüler köy çocuklarına yüksek öğretim olanakları da sağlamaktadır.

Enstitüler eğitimle üretim arasında sıkı bir ilişki kurulmasına yönelmiştir.

Sadiciğim, önümüzdeki haftalarda sen bu enstitüleri gezerek bunların nelere hizmet edeceğini yakından görerek mutlu olacaksın.

Yine Hürrem Arman

Sadi'nin gideceği ilk yer Trabzon'da Vakfıkebir'e 4.5 km uzaklıkta olan Beşikdüzü Köy Enstitüsü'ydü. Gazi Eğitim Enstitüsü'ne girdiği yıl tanıdığı Hürrem Arman o enstitüye müdür atanmıştı. Sadi'nin ondan öğreneceği çok şey vardı. Beşikdüzü'ne karadan ulaşmak çok güçtü, doğru dürüst yol yoktu. Sadi Hürrem Arman'a bir tel çekerek geleceğini bildirdi. Hürrem Bey onu sevgiyle karşıladı. Enstitü'ye ne amaçla gönderildiğini sordu. Sadi de görevinin denetlemek değil bir şeyler öğrenmek olduğunu söyleyince Hürrem Abi çok rahatladı. Beşikdüzü'ne geldiği gün Enstitü'de bir araya geldiler ve Hürrem Bey ona enstitünün kuruluşundaki güçlükleri anlatarak söze başladı.

— Biliyorsun Köy Enstitüleri Yasası 17 Nisan 1940'ta çıktı. Ben oraya daha yasa çıkmadan önce gelmiş ve işe başlamıştım. Eğitmen adayları, öğretmenler ve kurs yöneticileri de yavaş yavaş geliyorlardı. Haziran başında müdürlüğe atandım ve temmuz başlarında düzenli bir şekilde çalışmaya başladım. Enstitü'de sadece iki hizmetli, bir aşçı, bir aşçı yamağı, bir de çamaşırcı kadın vardı. Bütün temizlik işlerini nöbetçi öğretmenlerle birlikte eğitmen adayları ve öğrenciler yürütüyorlardı. Daha ilk günlerden başlayarak bataklıkları kurutmaya ve sebze üretimi işlerine giriştik. Ders bitiminden sonra her gün öğrencilerle birlikte denize giriyorduk.

Öğrencilerin çoğunun köylerindeki evlerinde yüz numara bile yoktu. Bu ihtiyaçlarını fındıklıklarda görüyorlardı. Onları bu

alışkanlıklarından güç kurtardık. Öğrencilerle birlikte yüz numaraların ve hamam yerlerini saptadık ve yapı işlerine giriştik. Aynı zamanda yollar yapılacak, kanalizasyon kurulacak, elektrik konusuna el atılacak ve sıtma üreten yerler yok edilecekti. Devletin bu işlere ayıracak ödeneği yoktu. Bütün öğrenciler, eğitmenler ve halk bu işlere birlikte sarıldık. Yani, Sadiciğim senin anlayacağın iş başa düştü.

Öğrenciler bir yandan da balık tutmaya başladılar. Sabahtan akşama kadar sebze bahçesinde, bataklık kurutmada, yemeklerde, yatıncaya kadar öğrencilerle beraber bulunmamıza ilk günlerde çocuklar çok şaşıyorlardı. O güne kadar bu çeşit bir okulu, bu çeşit öğretmenleri ne görmüş ne de işitmişlerdi. Öğrencilerin yuva özlemlerini her yönüyle hafifletmeye çalıştık. Dertlerini paylaştık. Sorunlarına çözüm getirdik. Başarılarını övdük. Onlar da bizle olmaktan büyük bir mutluluk duymaya başladılar.

İlk aylarda keyfimizi kaçıran bir olay patlak verdi.

Üç öğrenci benden bir görüşme istediler. Bir araya geldik. Meğer burasını Trabzon'daki Öğretmen Okulu gibi bir yer sanıyorlarmış. Yemekler, dersler, toplu okumalar ve öğretmenler kendilerini çok mutlu etmişti ama yine de köylerine dönmek istiyorlardı. Bu isteklerini benim de onaylamamı bekliyorlardı. Bana her zaman mektup yazacaklar ve beni hiç unutmayacaklarmış. Kaçmayı da düşünmüşler ama bu davranışları okulda bir panik yaratır diye bundan vazgeçmişler. Benden istedikleri şey olay çıkarmadan okuldan ayrılmalarını onaylamamdı. Çok akıllıca bir yol seçtikleri kanısındaydılar. Enstitü'den ayrılacak olurlarsa yerlerine geçmek için yüzlerce adayın beklediğini anlattım. Onların ayrılışıyla panik olmazdı ama kendileri yok olur ve köyleri onların katkılarından yoksun kalırdı. Çok üzüldüğümü belirterek onlardan biraz daha düşünmelerini istedim.

Bir süre düşündükten sonra kararlarının kesin olduğunu belirttiler. Bu ayrılışlarını ana ve babalarının onaylamaları gerekiyordu. Ama onlar ailelerinin buna kesinlikle razı olmayacaklarını belirttiler. "Öyleyse onları buraya çağırıp konuşalım," dedim.

Ona da razı olmadılar. Tek çıkar yol kalıyordu: Jandarma eliyle onları köylerine göndermek. Buna boyun eğdiler.

"Devletin verdiği elbiseleri size hediye ediyorum, yol paralarınızı da vereceğim. Yarın sabah yoklamadan sonra sizin için bir ayrılış töreni yapacağım. Sizi uğurlayacağız. Hazır olun!" dedim.

Ertesi sabah yoklamada öğrencilere bu durumu bütün açıklığıyla anlattım.

Bu sevimli ve akıllı çocuklardan ayrılmanın hepimiz için çok güç olacağını söyledim. Onların yakın arkadaşları ağlayarak sıradan ayrıldılar. Üç öğrenci bütün arkadaşlarıyla kucaklaşıp öpüştüler, öğretmenlerin ellerini öptüler, son olarak biz de sarılıp öpüştük. Herkesin gözü yaşlıydı. Çocukların çoğu hıçkırarak ağlıyordu. Beş altı öğrenci onları Vakfıkebir'e kadar uğurlamak için benden izin aldı. Hemen odama kaçtım. Vücut hücrelerimden birkaçının eksildiği duygusu içindeydim.

Birkaç saat sonra bir çocuk heyecan ve sevinçle odama döndü. "Müdür Bey, dedi, arkadaşlar vazgeçtiler, gitmeyecekler."

Bizim gösterdiğimiz sıcak davranış ve tepki onları kararlarından döndürmüştü. İki saat sonra bu dönüşü bir bayram sevinciyle kutladık.

Bu çocuklar haklıydılar. Enstitü onların gördükleri bildikleri okul değildi. O güne kadarki okul tipi hazıra konma temeline dayanıyordu. Okulları müteahhitler yapıyor, bütün araçlar sağlanıyor, her işi hademeler görüyor, helâları başkaları temizliyordu. Güzel giyinmiş öğretmenler zillerle derslere girip çıkıyor, yabancı diyarlardan getirilmiş araçlarla kurulan laboratuvarlarda da dersler anlatılıyor ve okul teftişe hazırlanıyordu Öteki okullardakilerin amaçları bütün bu çabalar sonunda bir diploma alarak bunu bir anahtar gibi kullanmak ve rahat bir yaşama kavuşmaktı. Bu gençler ileride fırsat buldukça halkımızın yaşayışına acıyacaklar, onlar için hayali kurtuluş yolları arayacaklar, masa başlarında tartışma yapacaklar, söylevler çekecekler, vatanseverliklerini kanıtlayacaklar ve daha üstün bir gelir sağlama yollarını arayacaklardı. Ödev düştüğü zaman da uzak illere gitmemek için her

çareye başvuracaklar ve ülkenin gerçeklerini hiç tanımayacaklardı. Biz ise onlara her işi yapmayı, ekin ekmeyi, sebze yetiştirmeyi,

balık tutmayı, civciv büyütmeyi, inek sağmayı, atı tımar etmeyi, kireç söndürmeyi, hela temizlemeyi ve bunların yanı sıra matematiği, geometriyi, kimyayı, fiziği öğretiyorduk. Biz lafla değil iş yaparak eser yaratmadan yanaydık. İnsanların yaşayışında olumlu değişiklikler yaparak insanca bir mutluluğun tadını duymaya alıştırıyorduk. Piramidin tabanında yer alan bu insanlar üst kattakilerin huzurunu kaçırıyordu.

— Hürrem Abi, iyi ki buraya gelip de sizi dinledim. Bunları Ankara'da öğrenmeme hiç olanak yoktu.

— Sadiciğim, sana bir olay daha anlatayım. Öğretmenlerimizin üretim yapacakları yerleri ya kiralıyoruz ya da kamulaştırıyoruz. Geçen yıl böyle bir alanı bilirkişinin saptadığı parayla kiraladık. Hiçbir işe yaramaz bir alanı ürün verir bir duruma soktuk, gübreledik, suladık, patlıcanlar, biberler, domatesler yetiştirdik. Mal sahibi bu ürünleri görünce kirayı arttırmak için her türlü dalavereye başvurdu, rüşvet vermeye kalktı, geri çevirdim.

Arazi sahibi bu işin kanla biteceğini bize duyurdu. Benim oturduğum ev enstitüye 2 km uzaklıkta bir tepedeydi. En yakın komşu da 1 km uzaklıktaydı. Her gece fundalıkların arasında bir patikadan eve yalnız gidiyordum.

Bir geceyarısı yolda iki kişi önümü kesti. "Biz, sizinle görüşmek istiyoruz," dediler. "Buyurun, dedim görüşelim."

"Arazimizi alacakmışsınız. Razı değiliz. Gelin vazgeçin, bu işin sonu hayra çıkmaz!" dediler.

"Bu toprakları devlet alıyor. Bedelini fazlasıyla ödeyecek," diyecek oldum...

"Bey, biz toprağımızı vermeyiz. Zorla almak isteyenlerin de hakkından gelmesini biliriz. Bunu yapmazsanız daha iyi olur!" diyerek yanımızdan uzaklaştılar. Ertesi gün olayı Bucak Müdürü'ne ve Jandarma Başçavuşu'na anlattım. Bana tabanca taşıma izni verdiler. Gündüzleri silah talimlerine başladım.

Bir süre sonra yine yolumu kestiler. Bu kez birinin tabancası

elindeydi. Vuracak adamın bu biçimde davranmadığını bilirim. Tehdide papuç bırakmadım. Basıp gittiler.

Sadi:

— Aşk olsun Hürrem Abi, dedi. Ben senin gibi davranabilir miydim, bilemem. Yürek ister!

— Sadiciğim, başımızda ne dertler var, neler. Sen de göreceksin. Hâlâ tekkelerde yetişmiş olanlar karşımıza dikiliyor. Sen istediğin kadar Anayasa'ya laikliği koy, devrimler yap, tekkeleri, zaviyeleri kapat, yine dedeler karşımıza çıkıyor. Onlar halkın inandığı adamlardır; köylü için devletten daha önemlidirler. Dede müritlerini devletten daha iyi koruyor, dertlerini dinliyor, gönüllerini hoş ediyor. Köylü dedeye devlet zoruyla değil, içtenlikle, her şeyiyle bağlıdır.

Bir gün Tonguç'a bundan söz ettim, şöyle dedi:

"Efendim, köylü haklı. Biz ne doktor veriyoruz, ne ebe, ne ilaç. Köklü bir yapı değişikliğine gidemiyoruz. Köylü evliyaya bez bağlamasa, mum dikmese hiç avunamayacak. Bugün köylünün işine öğretmenden çok imam yarıyor. Dargınları barıştırıyor, anlaşmazlıkları çözüyor, muhtarla birlikte onların nikâhlarını kıyıyor, ölülerini yıkıyor. Klasik öğretmen ise köye bağlı değil, ilk fırsatta kaçmaya çalışıyor. Okula gidenler devletin sırtına yanaşıp tüketici oluyorlar. Böyle bir düzeni bu kadar parayla sürdürmek için ya deli olmak gerek ya da bizimkiler gibi akıllı-çıkarcı..."

Bir gün de Tonguç'a "Hocam, dedim, enstitülerin bugünkü düzene ters düşen birçok yanları var. Sömürücüler ve olumsuz yönde birleşenler enstitüleri vurmaya çalışacaklar. Yarın size de bir milletvekilliği önerirler, enstitüler de öteki kurumlara benzer!"

Tonguç "Benim milletvekili olduğumu kimse görmeyecek, dedi. Biz milletvekillerini tabandan çıkaracağız. Savaşın bitimine kadar çok yol almalıyız. Eğer bunu sağlayamazsak durum çok karanlık olur." dedi ve ekledi:

"İşte Sadiciğim, biz hep birlikte bunları yapmaya çalışacağız."

Hürrem Hoca'nın anlattıkları Sadi'yi çok etkilemişti. Uzun uzun düşündü.

1941 yılının ortalarında savaş bütün korkunçluğu ile sürerken Türkiye nelerle uğraşıyordu? Bütün dünya ateş içindeydi. Kentler bombalanıyor, cephelerde yüz binlerce insan ölüyordu. Üretim her yerde durmuş gibiydi. Savaşa giren ülkelerde açlık ve yokluk kol geziyordu. Ya Türkiye'de? Dışarıdan en ufak bir şey getirilemiyor ve ülke kendi yağıyla kavruluyordu. Bir yandan da her şey karaborsaya geçiyor, gizleniyor, stok ediliyor, fiyatlar yükseliyor, paranın gücü düşüyor ve karaborsacılar dünyanın parasını vuruyorlardı. Devlet soyguncularla baş edecek güçte değildi. Hiçbir devletten borç istemek aklımıza gelmiyordu, bunu onurumuza yediremiyorduk.

Okulların, köy enstitülerinin giderleri nasıl karşılanacaktı? Bunların sağlık, giyecek, yakacak ve barınacak yer sorunları vardı. Sadi Hürrem Arman'a bu konularda neler düşündüğünü sordu. O da bu sorularla kafasını çok yorduğu için hemen şöyle dedi:

— Sadiciğim, dünya ulusları birbirleriyle savaşırken biz enstitüleri yaratarak bilinçsizlik ve doğa ile savaşa giriştik. Bunu yöneticilerin pek çoğu anlamıyor. Bizim savaş araçlarımız, silahlarımız nelerdir? Sen de biliyorsun. Kazma, kürek, murç, balık ağları, motorlar, testereler... Biz bunlarla savaş veriyoruz. Öğretmenlerimiz ve öğrencilerimiz de nice badirelerden kurtulmuş olanların çocukları ve torunları değil mi?

Savaş başlar başlamaz büyük güçlüklerle karşılaşacağımızı biliyorduk. En önemli besin maddelerini toplamaya çalıştık. Kısa bir süre sonra bütün besin maddeleri karaborsaya geçti. Toprak Mahsulleri Ofisi yağı 135 kuruşa satıyordu, karaborsa da ise fiyatı 550 kuruştu. Biz yağları tenekelere bastık. Pirinci, şekeri, fasulyeyi, nohudu, zeytini, peyniri, tuzu ambarlara depo ettik. Şimdi çocukların karnını bunlarla doyuruyoruz.

Sadi hangi konuya dokunsa Hürrem Hoca'dan bin "Ah" dinliyordu. Bunları dinledikçe de içi kararıyordu. Batı Anadolu'da

görev yaparken hiç bu tür sorunlarla karşılaşmamıştı. Doğu'da halk kim bilir daha ne güçlüklerle savaşıyordu? Bu sorunlara savaşın yarattığı bunalımlar ve yoksunluklar da eklenince ülkenin durumu bütün çıplaklığıyla ortaya çıkıyordu.

Hürrem Hoca bu konulara da değinerek şöyle dedi:

— Kardeşim, normal zamanlarda bizdeki plansız düzenin hiç bu kadar farkına varmıyorduk. Yöneticilerimiz devletçiliği devlet eliyle bazı kişileri zengin etme sanıyorlardı. Bu insanlardan bir savaş ekonomisi uygulamalarını elbette beklenemezdi. Biz de burada kendi olanaklarımızla 16. yüzyıl üretim araçları kullanmak zorunda kaldık. Ama görüyorsun, bu koşullar bizi yıldırmıyor, piramidin tabanını sağlam temellere oturtuyoruz.

Şerif Tekben

Sadi Gökdeniz'in gitmek istediği enstitülerden biri de Malatya'nın ilçelerinden Akçadağ'da kurulan köy enstitüsüydü. Bunun başında Şerif Tekben bulunuyordu. O da Hürrem Arman'ın Öğretmen Okulu'ndan yakın arkadaşıydı. Hürrem Ağabey ondan hep sempatiyle söz eder ve Şerif Tekben'in okulda müzikte, sahnede, dergi yayınında çok parlak bir öğrenci olduğunu ve sevimliliği ile herkese kendini sevdirdiğini, Öğretmen Okulu'na gelinceye kadar da çok çile çektiğini anlatırdı.

Tekben Akçadağ Enstitüsü'nü hiç yoktan var etmişti. Sadi'ye orada çektiği güçlükleri anlattıktan sonra şöyle dedi:

— Sadi Bey, biz enstitülerde öğrenimin demokratik olmasını sağlamaya çalışıyoruz. Bizi elbette Tonguç eğitti, ama enstitülerin kuruluşundaki koşullar da bizi buna zorluyordu. Düşünsene, dağ başında kurduğumuz enstitüleri, despotça, sıkı bir disiplin altında nasıl yönetebiliriz? Bizde müdüründen hademesine varıncaya kadar herkes aynı koşullar içindedir. Bütün kışı bütün öğrenciler gibi dört battaniye altında geçiriyoruz. Onlarla birlikte yatıp kalkıyoruz, birlikte yiyip içiyoruz, birlikte çalışıyoruz, birlikte eğleniyoruz. Başarımız bu birlikteliğe dayanıyor.

Her cumartesi sabahı "Günaydın Meydanı" dediğimiz alanda toplanıp okulun sorunlarını tartışıyoruz. Önce bir başkan seçiyoruz. Bizde seçim öyle pusulayla filan olmaz, çoğu zaman öğrencilerden biri başkan olur ve her öğrenci hiç çekinmeden görüşlerini açıklar. Bu, demokratik bir yöntemdir. Öğrencileri demokrasi kurallarını uygulamaya hazırlıyoruz.

Bak sana bir örnek vereyim. Toplantıda öğrencinin biri kalktı: "Enstitüye koyun eti alınıyor, yerine bize sığır eti veriliyor," dedi. Bunu kimin yaptığını açıklamasını istedik. "Mecbursun, dedik, herbir şeyi açık açık konuşacağız."

Öğrenciler de "Açıkla!" diye dayattılar. Bunun üzerine "Hiç istemezdim ama açıklıyorum," dedi. "Habib Öğretmen!"

Bütün bakışlar Habib Öğretmen'e çevrildi. O da "Evet, dedi, evde konuklarım vardı, bu suçu ben işledim."

Böyle söyleyince hava yumuşadı. Bu bir demokrasi örneği değil mi?

Sadi görevden döner dönmez Tonguç'un yanına vararak ilk izlenimlerini anlattı ve birkaç gün içinde raporunu sunacağını bildirdi. Ama görevi daha bitmemişti ki... Tonguç:

— Oğlum, dedi, henüz işin bitmedi. Yarın Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün temel atma törenine gideceksin. Hem de Semiha ile birlikte. Ona daha söylemedim. Bir sürpriz yapmak istemiştim. Valizini hiç açma. Yarın sabah birlikte gidersiniz. Ben de orada olacağım. Biliyorsun, Hasanoğlan Kayseri yolu üzerinde Ankara'ya 35 km uzaklıkta bir köy. Enstitü'yü oraya kurduk. Raporunu daha sonra verirsin.

Sadi bu işe çok sevindi. Hemen Semiha'nın bakanlıktaki odasına giderek durumu anlattı. O da zaten görevi dolayısıyla oraya yollanacağını biliyor ama kendisine henüz bilgi verilmediği için de telaş ediyordu. Tonguç'un bu sürprizi onu çok mutlu etti.

Tavcan üç buçuk yıldan beri enstitülerin heyecanını yaşıyor, çalışmaları yakından izliyor, bürokratik görevler üstleniyordu ama enstitüleri hiç dolaşma olanağı bulamıyordu.

Hasanoğlan o güne kadar kurulan enstitülerin on beşincisi olacaktı. Bakanlık Ankara yakınlarında bir enstitünün kurulmasına büyük önem veriyordu. Bu, örnek bir enstitü olacak ve başkente gelen konuklara gösterilecekti.

Köylüler orada bir enstitünün kurulmasından çok mutlu oldular ve okulun yapımına büyük katkı sağladılar.

Sadi ile Tavcan ertesi sabah trenle Hasanoğlan'a ulaştılar. Köy bir bayram havası içindeydi. Bütün enstitülerden 30'ar kişilik öğrenci ve öğretmen grupları istenmişti. Okulu, hamamı, fırını, hastaneyi, yatakhaneleri, yemekhaneyi ve spor salonlarını onlar hazırlayacaklardı.

O sıralarda savaş dolayısıyla Trakya'nın boşaltılmasına ve Kepirtepe Enstitüsü'nün de Hasanoğlan'a taşınmasına karar verilmişti. Yaklaşık 250 kişilik bir grubun o sabah Kepirtepe'den gelmesi bekleniyordu. Köylüler gelenlerin yüklerini kağnılarla köye taşıyorlardı. Öteki enstitülerden gelen öğrenciler camiye ve çadırlara yerleştirildiler.

Bu gerçekten göz yaşartan bir havaydı. Tavcan gözyaşlarını Sadi'den gizlemeye çalışıyordu. Bakanlığın bütün ileri gelenleri de oradaydı. Birçoğu bir gün önceden gelmişti. Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün açılışı bakanlıkta köylülerin, öğretmenlerin ve öğrencilerin birlikte yürüttükleri halkçı bir kültür eylemi niteliğindeydi. Herkes geleceğe umutla bakıyordu.

Köy enstitüleri köylüyü içinde bulunduğu yaşam koşullarından kurtararak uygarlık koşulları içinde yetiştirmek ve onlara Atatürk devrimlerini benimsetmek için kurulmuştu. Okullar devlete büyük bir yük getirmeden gençlerin üretim güçleriyle gelişecek ve ulusal kalkınmanın hizmetinde olacaklardı. Kuruluş döneminde karşılaşılan güçlüklere çare bulmak da sorun yaratmayacaktı.

Sadi bu konuda hazırladığı ayrıntılı gözlem raporunu ve önerileri birkaç gün sonra Tonguç'a sundu. Sadi'ye artık bakanlıkta ufak bir görev bulunmuştu, öğretmenliğe dönmeyecekti.

Sadi her sabah Tavcan'la birlikte bakanlığa giderek eğitim so-

runlarına nasıl yeni çözümler getirildiğini yakından izliyordu. Bütün başarıların kaynağında Tonguç vardı, o kesin. Ama Hasan-
 Âli Yücel Milli Eğitim Bakanı olmasaydı o tasarı Meclis'ten geçebilir miydi? Sonra da nasıl uygulanabilirdi?

Bir de şu var: İsmet İnönü cumhurbaşkanı olmasaydı, Yücel İnönü'den yetki almasaydı köy enstitüleri devrimi hiç gündeme gelebilir miydi? Demek ki köy enstitüleri kuruluşlarını ve gelişmelerini üç büyük devrimci kişiye borçluydular. Tonguç'a, Yücel'e ve İnönü'ye.

Ama diyebilirsiniz ki Yücel'den önce de bu tasarı ortaya atılmış değil miydi? Evet, biraz gerilere dönelim. Bu konunun Milli Eğitim Bakanı (1925-1929) Mustafa Necati tarafından ilk kez ele alındığını biliyoruz. Sonra da Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip Bey (1932- 1933) Atatürk'ün ve Başbakan İnönü'nün onayıyla köy öğretmenlerinin yeni yöntemlerle yetiştirilmesini ele aldı. Bakanlıkta İstiklal Mahkemeleri savcılarından Necip Ali (Küçüka), Afet (İnan) Hanım, Şevket Süreyya (Aydemir) ve İsmail Hüsrev (Tökin)'in de katıldığı özel bir komisyon kuruldu. Bu komisyonun en ilginç yanı Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip'in 1925'te Şevket Süreyya'yı 10 yıla mahkûm eden mahkemenin üyesi olması, Necip Ali'nin de o mahkemede savcı olarak bulunmasıydı. Ne gariptir ki sekiz yıl sonra üçü aynı komisyonda çalışıyorlar ve birbirlerine mahkeme anılarını anlatıyorlardı. Şevket Süreyya "Beni vaktiyle yargılayan, fakat devrimimizin en dinamik ve deneyimli elemanları olan bu insanlarla aynı masada çalışmaktan zevk ve gurur duyuyorum. Şunu da biliyorum ki Çankaya'da oturan insanın gözleri her dakika üstümüzdedir," diyordu.

Şevket Süreyya o komisyonda köy öğretmenlerini yetiştirmek için Bölge Öğretmen Okulları'nın kurulmasını ve eğitimin uygulamaya yönelik olmasını önermişti. Komisyonun hazırladığı tasarıyı önce Reşit Galip, sonra da Çankaya onaylamış, ama ne yazık ki kısa bir süre sonra Reşit Galip'in bakanlıktan ayrılmasıyla tasarı dondurulmuştu.

Köy öğretmenleri konusu Reşit Galip'in ayrılışından ancak üç yıl sonra Saffet Arıkan'ın döneminde gündeme geldi. Bu kez de konuyu ele alıp geliştiren İsmail Hakkı Tonguç'tu.

Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanı İnönü'nün Celal Bayar'ı başbakanlığa getirmesiyle kurulan ilk hükümette Milli Eğitim Bakanı Hasan-Âli Yücel çok güvendiği Tonguç'a geniş yetkiler verdi ve Köy Enstitüleri Yasası'nı o hazırladı.

Hasan-Âli Yücel bunun yanı sıra bakanlıkta büyük devrim eylemlerine girişiyordu. Neydi bunlar? Birinci Türk Neşriyat (Yayın) Kongresi (Mayıs 1939), Devlet Resim ve Heykel Sergisi (Ekim 1939), Tercüme Komisyonu (Şubat 1940), *Tercüme Dergisi* (Mayıs 1940), Devlet Konservatuvar Yasası (Temmuz 1940), dünya edebiyatının klasik eserleri...

XI

Klasikler

Hasan-Âli Yücel'in bakanlığa geldikten sonra yaptığı ilk önemli iş 1939 Mayısı'nda Birinci Türk Neşriyat (Yayın) Kongresi'ni toplamak oldu. Kongrede dünyaca tanınmış olan klasiklerin ve hümanist kültürün temellerini oluşturan tüm yapıtların Türkçeye çevrilmesi için bir Tercüme Bürosu'nun kurulmasına karar verildi. Amaç aydınlanma düşüncesini Türkiye'ye tanıtmaktı.

Kimler vardı bu Tercüme Bürosu'nda? Nurullah Ataç, Sabahattin Eyuboğlu, Sabahattin Ali, Bedrettin Tuncel, Enver Ziya Karal, Nusret Hızır ve Saffet Pala.

Böyle bir kurulun Dünya Klasikleri'nin Türkiye'ye kazandırılmasında, elbette çok büyük bir rolü olacaktı. Ama o tarihten önce de önemli bir girişim olmuştu. O da Remzi Kitabevi'nin kurucusu Remzi Bey'in 1937'de "Dünya Muharrirlerinden Tercümeler" dizisini başlatmasıydı.

Remzi Bengi 1907'de Antakya'da doğdu. Küçük yaşlarda ailesiyle İstanbul'a gelip yerleşti. Davutpaşa İdasisi'ni (Ortaokulunu) bitirdikten sonra 21 yaşında Beyazıt'ta Ümit Kitabevi adında ilk kitapçı dükkânını açtı. İki yıl sonra da bu dükkân Babıali'de Ankara Caddesi'ne Remzi Kitabevi adıyla taşındı.

O yılların en ünlü yazarları onun dükkânına gidip gelmeye başladılar. Kimlerdi bu yazarlar? Hasan-Âli Yücel, Hasan Âli Ediz, Nâzım Hikmet, Mustafa Nihat Özön, Hilmi Ziya, Halil Vedat, Suut Kemal Yetkin, İsmail Hakkı Tonguç, İsmail Habib Sevük, Adnan Adıvar, Mahmut Yesari, Selami İzzet, Halide Edip, Abdülbaki Gölpınarlı, Cemil Sena Ongun, Yakup Kadri, Hüseyin Cahit

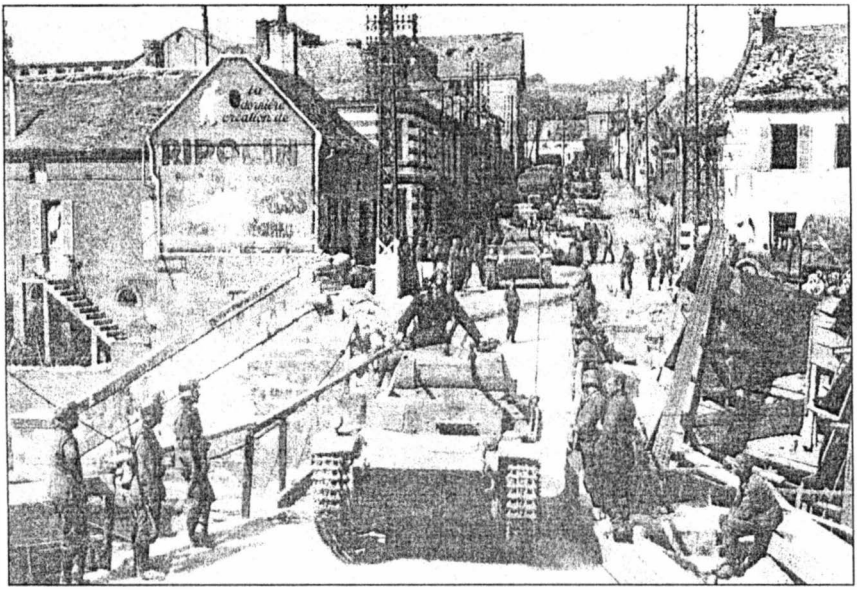
▲ Sadi Gökdeniz Ödemiş'te arkadaşlarıyla birlikte. (Sadi üst sırada işaretli)

▲ Sadi Gökdeniz Söke'de engel atlarken.

◄ Sadi Gökdeniz (sol başta) Söke'de süvari subayı arkadaşlarıyla...

▲ Alman tankları Fransa'da ilerlerken.

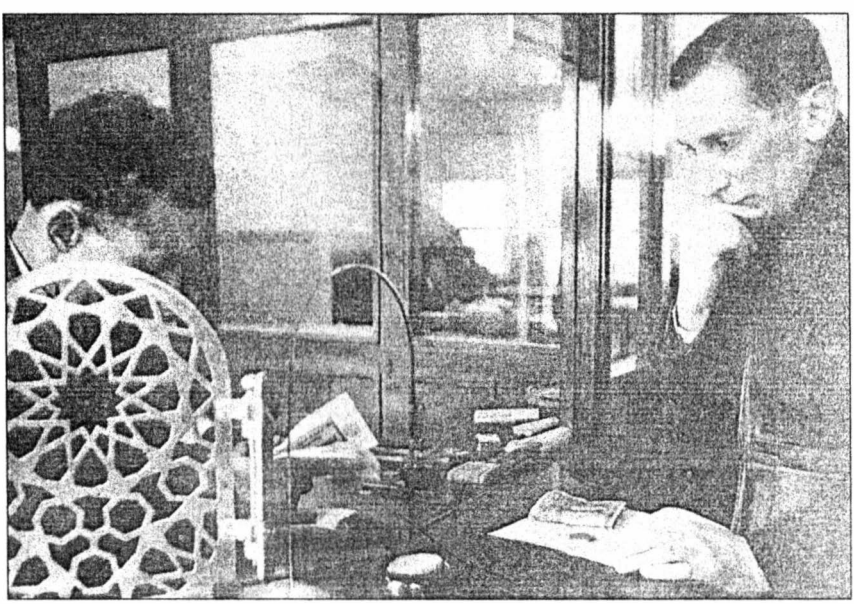
▲ Çiçeron (*Cumhuriyet* gazetesi arşivi)

► İnönü Von Papen ile... (*Cumhuriyet* gazetesi arşivi)

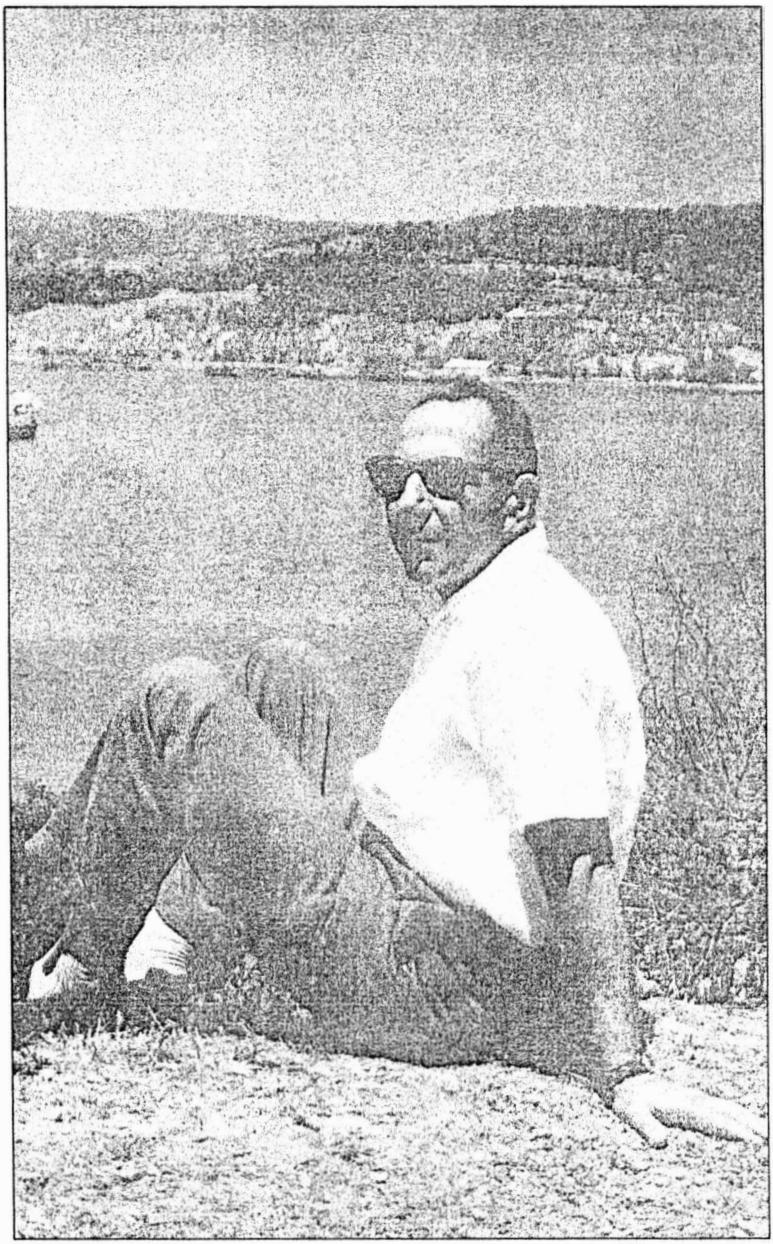
▲ Varlık Vergisi uygulamalarından bir görüntü. (*Cumhuriyet* gazetesi arşivi)

▲ Varlık Vergisi tahsilatı... (*Cumhuriyet* gazetesi arşivi)

▲ Sadi Gökdeniz iki arkadaşıyla...

▲ Sadi Gökdeniz İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra Boğaziçi'nde...

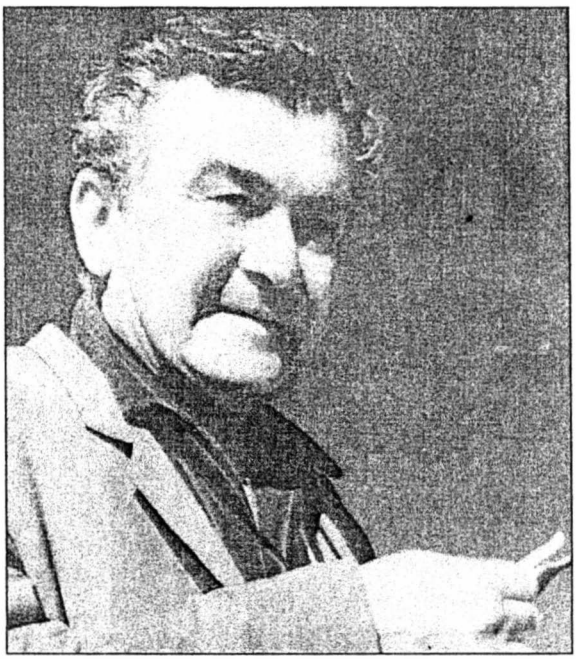

◄ Nâzım Hikmet'in şiirlerini okuyanlar yedek subay olamazlardı (Av. Müşerref Cimcoz koleksiyonu)

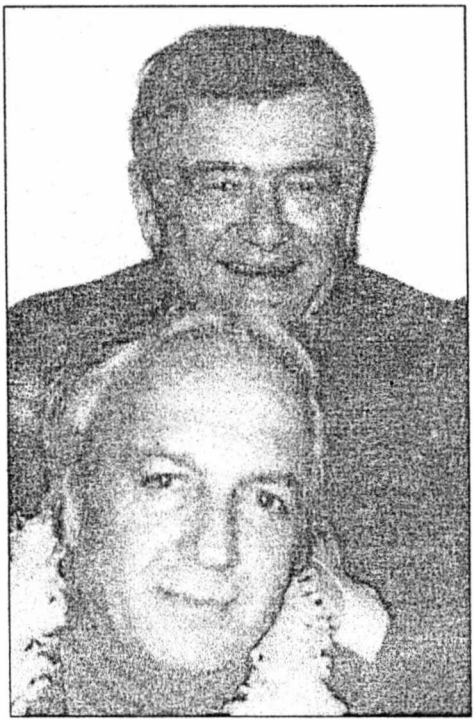
• Nâzım Hikmet'in yayımlanmamış bir resmi. (Av. Müşerref Cimcoz koleksiyonu)

▶ Sabahattin Eyuboğlu (Av. Müşerref Cimcoz koleksiyonu)

◀ Sabahattin Eyuboğlu ve eşi Magdi Rufer (Av. Müşerref Cimcoz koleksiyonu)

◄ Sabahattin Eyuboğlu ve Avni Arbaş (Av. Müşerref Cimcoz koleksiyonu)

▼ Cevat Memduh Altar (sol başta) ve ünlü besteci Paul Hindemith (sağ başta) 1935 yılında Ankara'da Atatürk Orman Çiftliği'nde... Ortadakiler (soldan) Zeynep Altar, bayan Hindemith ve Hayvanat Bahçesi Müdürü Necdet Pençe (Altar'ın kızı İnci Kut'tan)

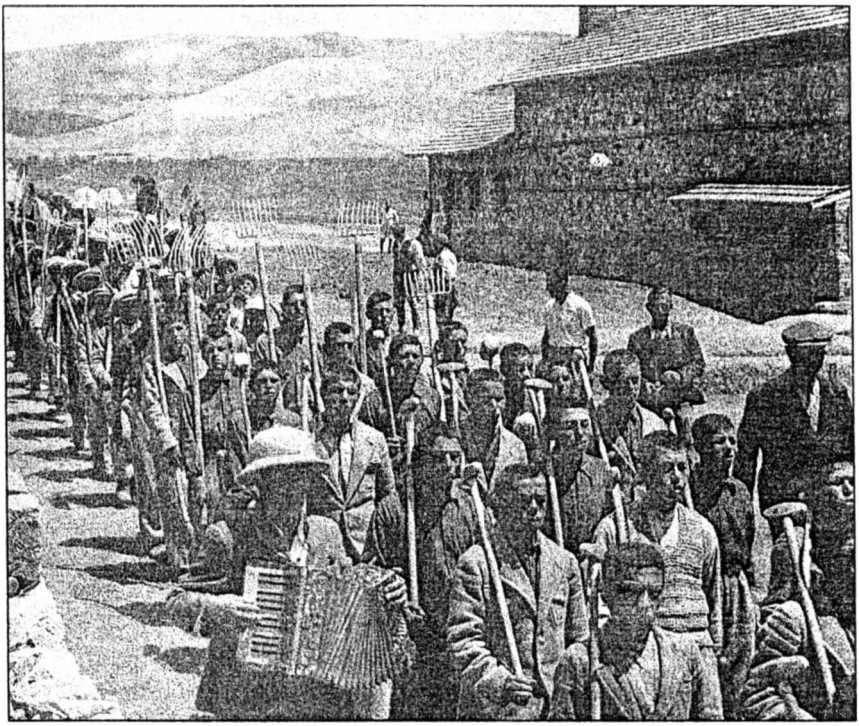

▲ Cevat Memduh Altar, eşi Zeynep Altar, Carl Ebert ve Ernst Praetorius (Altar'ın kızı İnci Kut'tan)

▼ Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde ders yılı başlangıcı. *Hasanoğlan Köy Enstitüsü Kurulurken 1941-1951,* Tarih Vakfi, 2000, s. 55 (Mustafa Güneri Arşivi)

▲ Köy Enstitüsü öğrencileri tarlaya gidiyor. *Hasanoğlan Köy Enstitüsü Kurulurken 1941-1951,* Tarih Vakfı, 2000, s. 96 (Mustafa Güneri Arşivi)

◄ İsmail Hakkı Tonguç

▲ İsmail Hakkı Tonguç, Hasan-Âli Yücel ve Reşat Şemsettin Sirer. *Hasanoğlan Köy Enstitüsü Kurulurken 1941-1951,* Tarih Vakfi, 2000, s. 88 (Mustafa Güneri Arşivi)

▼ Hasan-Âli Yücel Hasanoğlan'da... *Hasanoğlan Köy Enstitüsü Kurulurken 1941-1951*, Tarih Vakfı, 2000, s. 89 (Mustafa Güneri Arşivi)

▲ Hasan-Âli Yücel ve Can Yücel (*Geçtiğim Günlerden,* İletişim Yayınları, 2. basım, 1998)

◄ Mahmut Makal, bir toplantı için gittiği Paris'te... (Hıfzı Topuz koleksiyonu)

▲ Nahid Hanım (Gelenbevi) Ankara'daki evinde...

◄ Milli Eğitim Bakanlığı'ndan önce dünya klasiklerinin çevirisini başlatan Remzi Bengi.

► Beşikdüzü Köy Enstitüsü

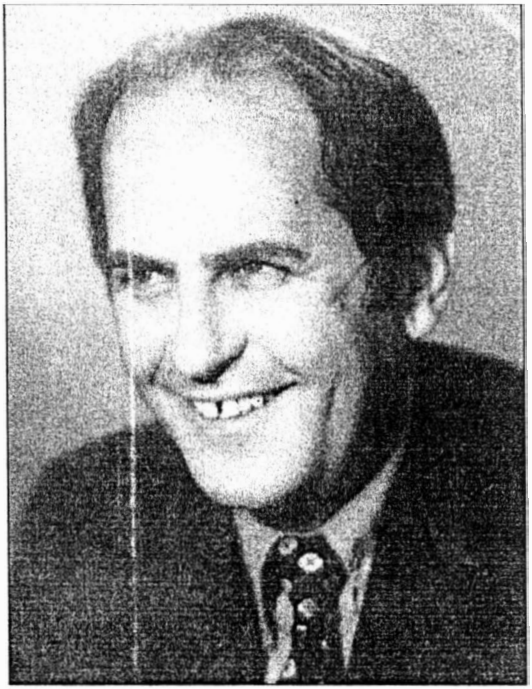
▲ İsmail Hakkı Tonguç (1935)

▼ İsmail Hakkı Tonguç, ölümünden kısa bir süre önce Hasanoğlan'da Unesco Temsilcisi Fransız konuk (solda) ve Sabahattin Eyuboğlu ile... 11 Haziran 1960, (*Yeniden İmece* dergisi).

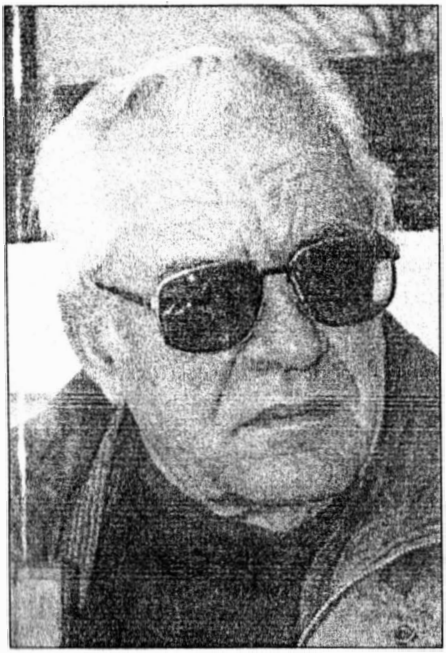

▼ Şevket Gedikoğlu

▲ Fakir Baykurt

◄ Mehmet Başaran (*Devrimci Köy Enstitüleri-Tonguç Yolu*, Papirüs Yayınları, 1999)

Yalçın, Sadri Ertem, Valâ Nurettin Vâ-Nû, Şevket Süreyya, Kemal Tahir, Sabahattin Eyuboğlu, Sabahattin Ali, Şerif Hulusi...

Remzi Kitabevi o dönemin yazarları için bir uğrak ve bir buluşma yeri olmuştu. Remzi Bey kitapları seçerken onlara danışıyor ve onlardan gelecek önerilere göre yayınlara yön veriyordu.

Çevirilerin önem kazanması üzerine ünlü edebiyat araştırmacısı Prof. Mustafa Nihat Özön'ün yönetiminde "Dünya Muharrirlerinden Tercümeler" dizisi oluşturuldu. Yayınlanan kitaplar büyük ilgi uyandırıyordu. İlk çevirilerden bir paket Dolmabahçe Sarayı'na Atatürk'e gönderildi. Ondan da bu girişimi onaylayan bir mesaj geldi. Kısa zamanda çevirilerin sayısı 130'a ulaştı. Dizinin adı da "Dünya Yazarları Dizisi"ne çevrildi. Gençler Batı kültürünü ve hümanizmayı ilk bu kitaplardan öğrendiler. Bunlar Aydınlanma'nın ilk örnekleriydi. Bu dizi Remzi Kitabevi'ni o dönemde ulaşılmaz bir düzeye oturttu, Milli Eğitim Bakanlığı'nın Klasikler Dizisi'ne de örnek oldu.

Dünya Yazarlar Dizisi'ni Edebiyat Kütüphanesi Kültür Serisi, Yeni Türk Yazarları, Yunan ve Latin Klasikleri ve Bilim Dizileri izledi.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın olanakları elbette ki Remzi'nin olanaklarının kat kat üstündeydi. Yücel bu ilk girişimleri göz önünde tutarak yeni bir proje oluşturulmasına karar verdi ve Türk kültürüne Dünya Klasikleri'ni kazandırdı.

Sadi İlköğretim Genel Müdürlüğü'ndeki çalışmalarının yanı sıra Tercüme Bürosu'na da gidip gelmeye başladı. Zaten Enver Ziya Karal'ı, Sabahattin Ali'yi yakından tanıyordu. Sabahattin Eyuboğlu ile de kısa zamanda dost oldular. Sabahattin Bey Sadi'den 5-6 yaş büyüktü. O yıl 33 yaşında, yakışıklı, esprili, güler yüzlü, zarif bir delikanlıydı.

Babası Trabzon milletvekili Rahmi Bey'di. Sabahattin Bey liseyi bitirdikten sonra bir burs la Fransa'ya gönderilmiş, Dijon, Lyon ve Paris üniversitelerinde beş yıl dil, edebiyat ve estetik okumuştu.

Küçük kardeşi Bedri'yi de Paris'e aldırarak bursunu onunla

bölüşmüş ve Bedri Rahmi Paris'te André Loth gibi ünlü ressamların atölyelerinde resim çalışmıştı.

Sabahattin Eyüboğlu 1933 yılında İstanbul'a döndükten sonra Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyeliğine başladı, bir yandan Ankara'da *Tercüme* dergisinde yazılar yazıyordu. Bir süre sonra kararını vererek Tercüme Bürosu'na geçti. Hasan-Âli'nin bu büroya verdiği ilk görev Yunanca-Latince'den, Batı dillerinden, Arap ve Fars klasiklerinden Türkçeye çevrilecek kitapların bir listesinin hazırlamaktı.

Tercüme Bürosu, hemen işe koyularak 778 kitaplık bir liste hazırladı. Listede yer alan kitapların 209'u Fransızcadan, 145'i Almancadan, 40'ı İtalyancadan, 93'ü Eski Yunancadan, 117'si İngilizceden, 23'ü Latinceden, 18'i Farsçadan, 12'si Arapçadan çevrilecekti. İlk beş yılda 500 çeviri kitap yayınlanacak ve her yıl yaklaşık 25 kitapla klasiklerin çevirisi sürdürülecekti.

İnönü bu çeviri işine büyük önem veriyordu. Hasan-Ali Bey ilk listeyi kendisine götürdüğü zaman kitap sayısını az bulmuş ve Yücel'den her yıl mutlaka 100 kitap yayımlamasını istemişti. Yücel ise "Aman Paşam, o kadar kitap çevirecek çevirmenimiz yok," deyince de İnönü "İyi, kötü, mutlaka yapacaksınız. Yarın biz buradan ayrılırsak bu işlerden vazgeçerler. İktidarda olduğumuz süre içinde ne kadar kitap çıkarabilirsek çıkaracağız," diye kesin ve devrimci bir yanıt vermişti. İnönü Aydınlanma'ya inanmış bir devlet başkanıydı. Atatürk'ün yolunda yürüyordu.

İnönü bunun yanı sıra her yıl yayımlanacak çevirilerin Cumhuriyet Bayramı'nda aynı anda satışa çıkartılmasını istiyordu. O yıllarda Tercüme Bürosu'nda çalışan gazeteci Erol Güney "Topçuluktan gelme olan İnönü her halde 100 mermi aynı anda düşerse etkisi daha büyük olur diye düşünmüştür," diyordu. Çünkü İnönü daha önce de "Kitap mermi gibidir!" demişti.

Kitapları o yıllarda kimler çeviriyordu? Sabahattin Eyuboğlu, Suut Kemal Yetkin, Sabri Esat Siyavuşgil, Hilmi Ziya Ülken, Nurullah Ataç, Nusret Hızır, Yaşar Nabi Nayır, Vedat Günyol, Hamdi Varoğlu, Erol Güney, Melih Cevdet Anday, Adnan Cem-

gil, Vehbi Eralp, Tahsin Saraç, Burhan Arpad, Halide Edip Adıvar, Nahit Sırrı Örik, Zeki Baştımar... (Belki Nazım Hikmet de Zeki Baştımar adıyla Bursa Cezaevi'nden çeviriler gönderiyordu.)

Klasiklerin çevirisiyle Hümanizma'nın Türkiye'de tanınması ve gelişmesi amaçlanıyordu. Bunun da bayraktarlığını Hasan-Âli Yücel yapıyordu. Yücel *Tercüme* dergisinin ilk özel sayısında kısaca şöyle demişti:

> "İçinde bulunmaya mecbur olduğumuz uygarlık dünyasının kökü eski Yunandır. Hümanizma iyi anlaşılmazsa taassupçu düşünceler egemen olur ve yüzyıldır özlemle beklediğimiz düşünce kalkınması olamaz. Uçak çağında kağnı gibi yürürüz. Miladdan beş yüzyıl önce doğan Yunan uygarlığı bilinmezse bugünün ileri yaşayışı tümü ile kavranamaz.
>
> "İslam uygarlığının Eski Yunan'dan yararlandığı bir gerçektir. Aristo'yu medreseden ayırdığımız an, İslam felsefesi dediğimiz büyük sıra dağlar yerle beraberleşir.
>
> "Halbuki İslam uygarlığının bütün kurucuları, Türkler de içinde olmak üzere, Yunan uygarlık eserinin ancak bir bölümünü aldılar. Solon'u, Homeros'u, Sofokles'i hiç tanımadılar. İslam uygarlığının bugün mazi oluşu en çok bu sebeptendir."

Yücel daha 1940'lı yıllarda Avrupa'ya giden yolun eski Yunan'dan, klasiklerden, Hümanizma'dan ve Aydınlanma'dan geçtiğini çok iyi anlamış ve çevresine topladığı aydınlarla bunun kültürel temellerini atmaya yönelmişti. Sabahattin Eyuboğlu bu ekibin temel taşlarından biriydi. Sadi onu tanımakla bakanlıkta yepyeni bir kültür çevresine ulaşmış oldu. Sabahattin daha o yaşta yeni bir hümanist ekolün kurucusu gibiydi. Aralarında sık sık toplantılar yapılıyor, Nurullah Ataç, Orhan Veli, Enver Ziya Karal, Melih Cevdet, Oktay Rıfat, Halil Vedat Fıratlı, Vedat Günyol, Erol Güney gibi o yılların en parlak yazar, şair ve düşünürleri oralarda saatlerce günlük kültür ve politika sorunlarını tartışıyorlardı.

Bu toplantılar Sadi'ye ve Tavcan'a yeni ufuklar açıyordu. Tartışılan konular bir yandan Batı'daki kültür ve sanat akımları, bir yandan Hümanizma, bir yandan da Türkiye'deki halk kültürleriydi.

Sabahattin Bey, Anadolu kültürlerinin kökenlerini araştırıyor ve Ankara'ya geldikçe toplantılara katılan Halikarnas Balıkçısı Cevat Şakir onlara Eski Yunan kültürünün Anadolu kıyılarında bıraktıkları izleri anlatıyordu. Sabahattin'in yakın çevresi bir kültür ve sanat akademisi niteliğindeydi. O akademiden ne sanatçılar ve ne düşünürler yetişmedi. Mavi Yolculuk'ların temelleri de işte ilk orada atıldı.

Sabahattin Bey bir yandan köy enstitülerinin gelişmesiyle yakından ilgileniyor ve ileride oralarda görev almayı düşünüyordu. Çünkü enstitüler onun için muazzam bir halk kültürü kaynağıydı. Oralarda ne folklor araştırmaları yapılmazdı, ne değerler keşfedilmezdi. Tonguç kendisine enstitülerdeki doğal yaşamı anlattığı zaman Sabahattin halkçı rüyalarının gerçekleşmesini görür gibi oluyordu.

Tonguç bir gün ona:

— Sabahattin, dedi, çok yakında Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün yüksek bölümünü açacağız. O bölüme enstitüleri bitirmiş olanları alacağız. Orada güzel sanatlara yer ayıracağız. O zaman senin haftada birkaç gün Hasanoğlan'a gelip ders vermeni rica edeceğim. Belki Bedri Rahmi'ye de orada bir iş yaratır kadroya alırız. Sürekli orada kalır. Tam ona göre çevre. Sen istersen konuyu şimdiden kendisine aç.

Sabahattin'in bu işe çok aklı yattı. İleride mutlaka bir ayağı oralarda olacaktı.

Refah ve Struma Faciaları

O yıl Türkiye'yi saran bir olay İngiltere'ye ısmarladığımız dört denizaltı ile dört uçak filosunu taşıyan Refah gemisinin 23 Haziran'da Kıbrıs açıklarından geçerken gece saat 23 suların-

da kimliği belli olmayan bir denizaltı tarafından torpillenip batırılması oldu. Gece yarısı sulara gömülen gemide 168 denizcimizin öldüğü anlaşıldı. Melih Cevdet Anday'ın kardeşi de onların arasındaydı. Gemiden ancak 32 kişi kurtulabildi. Gemiciler ve havacılar Refah vapuruyla Port-Said'e gideceklerdi. Refah'ı İtalyanların torpillediği öne sürüldü ama bu sav kanıtlanamadı. Gemiyi İngilizlerin batırdığını da ileri sürenler oldu, ama bu da doğrulanmadı.

Gazeteler günlerce bu olay üzerinde durdular. Milli Savunma Bakanı Saffet Arıkan da bu yüzden görevinden ayrıldı.

İstanbul'da geniş yankı uyandıran olaylardan biri de 769 Rumen Yahudisini taşıyan bir geminin İstanbul Limanı'nda haftalarca bekletilmesiydi. Nazilerden kaçan Yahudileri hiçbir ülke kabul etmek istemiyordu. Struma adlı gemi bütün limanlardan geri çevriliyordu. Haydarpaşa açıklarında demirlemiş olan geminin aç ve perişan yolcuları Kadıköy ve Haydarpaşa'ya işleyen şehir hatları vapurlarına el sallıyor ve yardım bekliyorlardı. Hitler korkusu yüzünden yolculara gemiden çıkış izni verilmedi. İngiltere de bu konuda hiçbir yardıma yanaşmadı. Liman sorumluları Struma'nın Karadeniz'e açılmasını istediler...

Gemi 24 Şubat sabahı kimliği belirsiz bir denizaltı tarafından batırıldı ve kendilerine sığınacak bir yurt arayan yolcuların hepsi boğularak öldü.

XII

Halkevleri

Peki, ya dışarıda neler oluyordu?

Bütün dünya tam bir karamsarlık içindeydi, herkes bunalıma düşmüştü. İnsanlık şu Hitler ve Mussolini belasından ve onların kuklalarından nasıl kurtulacaktı? Uzaklarda hiçbir umut ışığı yoktu. Fransa, Belçika, Avusturya, Polonya, Çekoslavakya, Norveç işgal altındaydı. 6 Nisan 1941'de Almanlar Yugoslavya'ya girdiler. 26 Nisan'da da Yunanistan'ın işgali tamamlandı.

Alman uçakları İngiltere'yi sürekli bombalıyorlardı ama Almanlar İngiltere çıkarmasını bir türlü yapamıyorlardı. Çıkarma umutları günden güne azalıyordu. Hitler büyük zaferi Doğu'da aramaya karar verdi. Sovyetler'le yapılan saldırmazlık paktı artık işlevini bitirmiş sayılıyordu.

22 Haziran 1941'de Almanlar Baltık kıyılarında Sovyetlerin yönetiminde bulunan Estonya, Letonya ve Litvanya'ya saldırdılar. Bu, Sovyetler Birliği'ne yapılmış bir saldırı niteliğindeydi. Stalin böyle bir şeyi hiç beklemiyordu. 2300 Alman zırhlısı Sovyet topraklarında ilerlemeye başladı, binlerce uçak düşürüldü, Rus ve Ukrayna topraklarının bombardımanına geçildi.

Almanlar girdikleri kentlerde Ortodoks kiliselerinde ayinler düzenleyerek Bolşevikliğe düşman olan çevreleri kazanıyorlardı.

Sovyetler neye uğradıklarını şaşırmışlardı. Kızıl Ordu yenilgiden yenilgiye uğruyordu. Almanlar bir ay içinde 14 bin tank ve topu işlemez hale getirdiler. Moskova her gün bombardıman ediliyordu. Mareşal Budyeni komutasındaki askerler Almanlara teslim oldu.

Hitler'in amacı Bolşevikliği bütün Avrupa'da yok etmekti. Alman birlikleri üç hedefe doğru gidiyorlardı. Bir kol Leningrad'a, bir kol Kiev'e, bir kol da Moskova'ya uzanacaktı.

Mareşal Jukov bunu anlayınca "Şimdi Almanlar hapı yuttu!" dedi. Jukov Almanların Sovyet topraklarında üç koldan dağılınca perişan olacaklarına inanıyordu. Hele kış gelince zafer olanak dışıydı.

Fransa'da gönüllüler toplanarak Rus Cephesi'ne gönderiliyordu.

Almanların Sovyetlere saldırması, Fransa'da direniş eylemlerinin başlamasına neden oldu. O zamana kadar Almanlara karşı sabotaj eylemlerine girişmeyen komünistler bu olaydan sonra hemen toparlanarak direniş örgütlerini kurdular ve birçok yerde depoları ve demiryollarını uçurmaya başladılar.

Almanların Rusya'da karşılarına bir de kış çıktı. Tanklar karlara saplanıp kalıyordu. Sovyetler de artık direnişe geçmişlerdi. Her ne kadar Alman uçaklarının ezici bir üstünlüğü varsa da Sovyetler de onlara büyük darbeler indiriyorlardı. Almanları Leningrad kapılarında durdurdular.

1941 yılı sona ererken en önemli olay da Japonların Pearl Harbour'da Amerikan üslerine yaptıkları baskın oldu. Japonlar bu baskınla uzun sürede kendi mezarlarını kazmış oldular. Amerika 1941 yılının son günlerinde Japonya, Almanya ve İtalya'ya savaş ilân ederek İkinci Dünya Savaşı'na katıldı. Bu, savaşın kaderini değiştirecek en büyük olaydı.

Yine o yıl Güney Doğu Asya'da, Vietnam'da, Ho Şi Minh'in başkanlığında Japonlara karşı bir direniş örgütü kuruldu. İngilizler ve Sovyetler de o dönemde İran'a girdiler.

Bu dönemde ülkemizde önemli kültürel etkinliklerin birçoğu da Halkevleri'nde yaşanıyordu. 1942 Şubatı'nda Halkevleri'nin Onuncu Yıldönümü dolayısıyla Ankara Halkevi'nde büyük bir gece yapılmış, Tavcan'la Sadi de birlikte o toplantıya gitmişlerdi. Halkevleri'nin etkinlikleri öteden beri Tavcan'ı ilgilendiriyordu

ama o geceden sonra bu ilgi daha da derinleşti. Hele Sadi üçüncü kez askere alınıp da Tavcan Ankara'da yalnız kalınca Halkevi toplantılarına daha çok zaman ayırabildi.

Ankara Halkevi Başkanı Ferit Celâl Güven de genç eğitimcilerin ve öğrencilerin Halkevleri'yle ilgilenmeleri için büyük çaba harcıyordu.

Halkevleri niçin ve nasıl kurulmuştu? Cumhuriyet'ten önce Türk Ocakları vardı. Bu örgüt İttihat ve Terakki'nin kanatları altında 1912'de ortaya çıkmıştı. Kurucuları arasında Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, şair Mehmet Emin Yurdakul, Hamdullah Suphi ve Ahmet Ağaoğlu gibi o dönemin en ünlü Türkçüleri yer alıyordu. Yurdun birçok yerinde şubeler açtılar, *Türk Yurdu* dergisini yayımladılar. Amaçları Türkçülük anlayışının bütün yurtta egemen olmasına çalışmaktı. Turancılığa yakın ırkçı ve dinci bir eğilim izliyorlardı.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Milli Mücadele'ye hizmet ettiler. Atatürk de o dönemde Türk Ocakları'nı destekliyor ve bu ocakların Türk ulusunun kültürü üzerinde etkiler yapmasını dileyerek "Osmanlı İmparatorluğu içindeki çeşitli unsurlar hep ulusal inançlara sarılarak kendilerini kurtardılar. Biz bu düşünceleri uygulamakta çok geciktik," diyordu.

Ama Türk Ocakları daha sonraki yıllarda değişik koşullara ayak uyduramadılar. Atatürk'e karşı olan eski İttihatçılar o ocaklarda toplandılar. Kemalist karşıtları ve dinci arayışlarda olanlar devrimlerin karşısına dikilerek laikliğe cephe aldılar. Arapça öğrenmeyi savundular, faşist eğilimleri benimsediler. Hamdullah Suphi de dış ülkelerde yaşayan Türklerin kurtarılmasını önerdi.

Atatürk ise Türk Ocakları'nın artık işlevini yitirdiği kanısındaydı. Örgütün başında olanlar da hükümetin kendilerine karşı olduğunu anlamışlardı. Sonunda 10 Nisan 1931'de Ankara'da toplanan Olağanüstü Kurultay'da Türk Ocakları'nın kapatılmasına ve mallarının Cumhuriyet Halk Fırkası'na bırakılmasına karar verildi.

Cumhuriyet kurulalı sekiz yıl oluyordu. Yeni rejimin ideolo-

jisini, ilkelerini halka duyurmak, devrimleri geniş kitlelere anlatmak ve devletle halk arasında bir köprü, bir diyalog yaratabilmek, bir iletişim oluşturabilmek için yeni bir örgüt gerekiyordu.

Yeni rejimin ileri gelenleri o günlerde Atatürk'ün direktifiyle bir araya gelerek Türk Ocakları'nın yerine nasıl bir örgüt kurulması gerektiğini tartışmaya başladılar.

İşte tam o günlerde Ankara'da eski Türk Ocağı merkezinde bir konuşma yapan Gazi Eğitim Enstitüsü'nde beden eğitimi öğretmeni Vildan Âşir Savaşır Çekoslavakya'da gördüğü "Sokol"ları anlatmıştı. Bu "Sokol"lar her kentte ve kasabada halkın katılımıyla oluşturulmuş kültür merkezleriydi. Vildan Âşir bunlardan çok etkilenmiş ve bu örgütü örnek alarak Türkiye'ye tanıtmaya yönelmişti. Birkaç gün sonra kendisinden Ankara Radyosu'nda da bu konuda bir konuşma yapması istenmiş, o da aynı heyecanla Çekoslavakya örneğini anlatmıştı.

O konuşmayı Atatürk'ün radyodan dinlediğini Vildan Âşir nereden bilecekti? Bir süre sonra Atatürk'ün kendisini kutladığını bildirdiler. Sokol deneyiminden de esinlenerek bu tür kültür evlerinin kurulması için Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip'in başkanlığında geçici bir komisyon oluşturuldu. Şevket Süreyya Aydemir, Recep Peker, İsmail Hüsrev Tökin, Ziya Gevher Etili, Behçet Kemal Çağlar ve Vildan Âşir Savaşır'ın katıldığı bu geçici komisyonda kurulacak kültür evlerine Halkevleri denmesi kararlaştırıldı. Böylece bu evlerin isim babası Vildan Âşir oluyordu.

Bir süre sonra Halkevleri'nin yapısını ve amaçlarını belirten bir tüzük hazırlandı. 1931 Mayısı'nda toplanan CHP Üçüncü Büyük Kongresi de bu tüzüğü onayladı ve 19 Şubat 1932'de Halkevleri resmen kuruldu.

Demek ki o günden bu yana on yıl geçmişti. Halkevlerinin sayısı 400'e yaklaşmış ve Halkodası denen ufak merkezlerin sayısı da 200'ü aşmıştı. Halkevleri bütün illerde, ilçelerde kültürel etkinlikler, konserler, konferanslar, sergiler hazırlıyor, tiyatro toplulukları yetiştiriyor, kitaplıklar, okuma odaları ve dershaneler

açıyor, kültürel varlıkların kurtarılmasına çalışıyor, köylüler için eğitim kursları düzenliyor, spor takımları kuruyordu.

Gençler kahvehane köşelerinden kurtularak Halkevleri'nde kültür ve bilim konularını tartışıyorlardı.

XIII

Sarıkamış Serüveni

Sadi Gökdeniz Milli Eğitim Bakanlığı'ndaki görevine başlayalı daha dört ay olmamıştı ki yeniden silâh altına çağrıldı. Milli Savunma Bakanlığı'nda üst düzeyde bir komutana ulaşarak "Aman, bir yanlışlık olmasın," dedi. Ben daha terhis olalı 6 ay olmadı. Önce 6 ay, sonra da 22 ay askerlik yaptım. Nasıl olur?"

Komutan kendisine:

— Sadi Bey, çok üzgünüm ama, ne yapayım ki orduda süvari sayısı yeterli değil. Sizi yeniden silâh altına almak zorundayız.

— İyi de, beni şimdi nereye göndereceksiniz?

General dosyaları karıştırdıktan sonra

— Sizi Erzurum'a gönderecekler, dedi.

— Gitmem demiyorum, emir emirdir, giderim elbette. Ama hiç değilse beni eskiden bulunduğum bir yere gönderseniz.

— Nereye yani?

— Ödemiş olabilir. Ben orada öğretmenlik yapmıştım da.

— Pekâla Sadi Bey, ben elimden geleni yapacağım.

Gerçekten de general elinden geleni yapmış olmalı ki, üç gün sonra Sadi'nin Ödemiş'e atandığı bildirildi.

1942 yılının Şubat ayıydı. Sadi bavulunu hazırladı. Yine Ödemiş'e gidiyordu. Tavcan ise karalar bağlamıştı. Sadi'nin ne zaman döneceği hiç belli değildi. Bu iş nasıl yürüyecekti. Ne zaman doğru dürüst bir yuva kurabileceklerdi? Tavcan nasıl katlanacaktı bu ayrılığa? Ama elden ne gelirdi ki? Sadi'nin hiç değilse savaşa gitmemesiyle avunuyordu. Avrupa'daki başka kadınları düşünüyordu; çocuklarıyla bombalar altında kocalarını bekle-

yen Alman kadınlarını ve Rus kadınlarını düşündükçe "Benden kötü durumda olanlar da var," diyordu. Dul kalanları, kamplarda ölenleri de anımsayınca kendi haline şükrediyordu. Moralini hiç bozmamaya çalışıyor, yarın güzel günlere kavuşmanın umuduyla yaşıyordu.

Sadi'yi yine yaşlı gözlerle yolcu etti. Yine garın peronundan sevgilisine dakikalarca el salladı. Yalnız olmadığını biliyordu. Çevresinde onun gibi birçok kadın uzaklaşan kara trene el sallıyordu. Tavcan her şeye karşın geleceğe umutla bakıyordu. Ya ötekiler? Onların içlerinde bir umut ışığı var mıydı acaba? Hepsi yazgıya boyun eğmiş bir havadaydılar.

Sadi ertesi gün birliğe ulaştı. Üç yılı geçiyordu ayrılalı. Orada altı ay öğretmenlik yapmıştı. Ödemiş'in hiç yabancısı sayılmazdı. Süvarı Alayı'nın yerini bulmakta güçlük çekmedi. Buz gibi bir şubat rüzgârı esiyordu. Subaylar Sadi'yi karargâhta dostça karşıladılar. Kendisine alayda yatacak sıcacık bir yer gösterdiler. Mahfel denen subay lokantasında karnını doyurdular. Yeni bir dönem başlıyordu Sadi'nin yaşamında. Yorgunluktan hiçbir şey düşünecek halde değildi. Elbiselerini bile çıkarmadan yatağa uzanıp kaldı. Sadi Ödemiş'teki Süvari Alayı'na geleli daha bir hafta olmamıştı ki Genel Kurmay'dan bomba gibi bir yazı geldi:

Alay Erzurum'a taşınıyordu. Kaderin cilvesi! Sen misin Erzurum'u istemeyen? Al bakalım!

Sadi'nin yeni görevi 12 yedek subayla birlikte 3.800 kişilik bir birliği özel bir trenle Erzurum'a götürmekti. Atlar marşandiz vagonlarına yerleştirildi. Yola çıktılar. Normal tren seferlerini aksatmamak için özel tren bazen 5-6 saat istasyonlarda bekletiliyordu. Kapalı yerlere alışık olmayan atlar vagonlarda çılgına dönüyorlardı. Tren durdukça hayvanlara istasyonlarda yem aranıyordu. Sekiz günde Erzurum'a ulaştılar.

Sadi doğru Tümen Komutanı'na giderek Süvari Birliği'ni getirdiğini bildirdi. Ama tümgeneralin büyük bir şaşkınlık içinde baktığını gördü. General:

— Bana sizin geleceğinizi bildirmediler, dedi. Hiç habe-

rim olmadı. Ben ne yapacağım sizi? Hele bir dinlenin bakalım. Ankara'yı bir arayayım. Ne gerekiyorsa onu yaparız elbet.

Sadi ve öteki subaylar karargâhta Ankara'dan gelecek yanıtı beklemeye başladılar. Isı eksi 15 dereceydi. Geceyi nerede geçireceklerdi? Atları ahırlara aldılar, erler de kışlaya yerleştirildi. Ama 3800 kişi nasıl barınacaktı orada?

Bir saat sonra Ankara'dan beklenen yanıt geldi: Birliğin derhal Sarıkamış'a gitmesi gerekiyormuş. Ama nasıl? Erzurum'dan Sarıkamış, karayoluyla o zamanlar 100 km kadardı. Ama bütün yollar karla kaplıydı. Yol Pasinler'den, Horasan'dan ve Karakurt'tan geçiyordu. Ama Erzurumlular kış aylarında Sarıkamış'a hiçbir araçla gidilemeyeceğini anlatıyorlardı.

Tümen Komutanı askerlerin ve atların yollarda perişan olmalarından korkuyordu. Ama emir emirdi, mutlaka uygulanacaktı. Demek ki Ankara'nın bildiği bir şeyler vardı. Düşmanın Posof ya da Gümrü kapılarından saldırıya geçmesi bekleniyordu. Ama hangi düşman gelecekti? Sovyetler mi? Onların başları Almanlarla dertteydi, Türkiye'ye nasıl saldırırlardı? Almanlar mı? Ne zaman Kafkaslar'a kadar uzanıp da Türkiye'ye karşı saldırıya geçeceklerdi? Ama Ankara'nın her halde bildiği şeyler vardı ki bu önlemleri almışlardı.

Tuğgeneral o akşam Sadi'ye:

— Üsteğmen, dedi, askerlerin içinden en hasta ve en çelimsiz olan 30 eri seç, onları dekovil treniyle göndereceğim. Yazıktır, yollarda ölüp kalmasınlar. Hiç değilse onları kurtaralım.

Tuğgeneral ne yapacağını bilmiyordu. Herkesin sorumluluğunu nasıl yüklenebilirdi? Piyadeler zaten Sarıkamış'tan geri çekilmiş, Erzurum'a getirilmişti. Urfa'dan da oraya yeni bir birlik gönderilmiş, Urfa-Erzurum yolunu 42 günde aşabilmişlerdi. İçlerinden 12'si de yollarda ölmüştü. Bu nasıl moral bozucuydu.

Kumanyalar hazırlandı, atların eğerlerinin arkasına açlık tehlikesine karşı yem torbaları bağlandı. Erler yün fanilalarını, uzun yün donlarını giydiler. Çizmelerin içine keçeler yerleştirildi. Subaylar kar gözlüklerini ceplerine koydular.

Ertesi sabah tümgeneral, Süvari Birliği'ni yolcu ederken çok dokunaklı bir konuşma yaparak şöyle dedi:

— Asker, siz Cumhuriyet Ordusu'nun şanlı erleri ve subaylarısınız. Türkiye sizinle her zaman onur duyacaktır. Siz Enver Paşa'nın intikamını alacaksınız! Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında, 1914'ün Kasım ayından 1915 Ocak ayının ortalarına kadar bu vatan toprakları büyük savaşlara ortam oldu. Enver Paşa 14 Aralık 1914'de Köprüköy'de askeri teftiş ettikten sonra hemen Sarıkamış üzerine saldırı emri verdi. Üçüncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa bu saldırıyı desteklemiyordu. Enver Paşa onu azletti. Hafız Hakkı Paşa'nın da hataları oldu. Dört bir yandan saldırıya geçtik. Ama başaramadık. Ruslardan 32 bin kişi öldü, biz 60 bin şehit verdik. Sarıkamış'ı alamadığımız gibi Erzurum, Van, Muş ve Bitlis düşmanın eline geçti. Bunun intikamını alacağız kardeşlerim! Bu topraklar şehit kanlarıyla sulanmıştır. Akan kanlar yerde kalmayacak! Kar, fırtına, tipi dinlemeden düşmanın üzerine yürüyeceksiniz. Ölürseniz hiç üzülmeyin, mekânınız cennet olacaktır. Yaşasın Türk Milleti, Yaşasın Şanlı Ordumuz! Arş İleri!

Askerler generali dinlerken burunlarından soluyorlardı. Ayakları buz kesiyordu. Elleri donuyordu. Savaşa mı gidiyorlardı acaba? Hiç kimse onlara savaştan söz etmemişti ki. Ama paşa böyle konuştuğuna göre durum çok ciddiydi. Kimdi bu Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenik başkumandan Enver Paşa? Onun adını hiç duymamışlardı. Kim olduğunu her halde başlarındaki subaylar bilirdi. İlk işleri o paşanın kimliğini öğrenmek olacaktı.

General coşkulu konuşmasını bitirince askerler "Sağ ol!!!" diye bağırdılar. General de "Siz de sağ olun!" diye haykırdı. Artık Süvari Birliği'ne Sarıkamış yolu görünmüştü. Ama yol neredeydi acaba? Kentten çıktıktan yarım saat sonra yol yok oldu. Bir de kar fırtınası başladı, göz gözü görmüyordu. Yönlerini yol kenarındaki telgraf direklerinden bulmaya çalışıyorlardı, ama ne yol görünüyordu, ne tarlalar, ne de çayırlar. Önlerinde bembeyaz bir ova uzanıyordu. Atlar bileklerine kadar kara gömülüyorlardı.

Süvarilerin ayakları, elleri donmuş gibiydi. Burunlarının kılları iğne gibi batmaya başlamıştı. Gözleri kan çanağına dönmüştü. Kar gözlükleri buğulanmış ve hiçbir şey görmez olmuşlardı. Atların üzerinde donarlarsa ne olacaktı? Yere mi yıkılacaklardı acaba? Sonra da karların içinde donup kalırlar mıydı yoksa? Belki de hiç kimse onların attan düşüp karlara gömüldüğünü göremezdi. Durmadan yağan kar altında onların izlerini hiç kimse bulamazdı.

Beyaz Ölüm

Beyaz ölüm korkusu gözlerini karartıyordu. Sadi yapılacak bir şey kalmadığını anlayınca arkadan gelen subaylara seslendi:

— Arkadaşlar, atlardan inip yaya gideceğiz. Yoksa hepimiz donar attan düşeriz.

Hepsi bu öneriyi onayladı. Başka çare yoktu. Atlardan atlayıp dizginleri ele aldılar ve başladılar yürümeye. Bir yandan da marş söylüyorlardı. Marşlar tükendi, yeni baştan aldılar, sonra bıktılar marş söylemekten, sıra türkülere geldi, yanık yanık türküler dökülüyordu dudaklarından.

Görünürlerde ne bir köy vardı, ne de yollarda bir canlı. Akşama doğru Pasinler'e vardılar. Jandarma karakolunda birliği askerler karşıladı. Onların aracılığıyla köyde yiyecek bir şeyler ve barınacak yer buldular. Bazıları hanlara yerleşti. Tezekle ısınıyorlardı. Geceyi orada geçirdiler. Kumanyalarını tazelediler. Ertesi sabah birlik yeniden yola koyuldu. Acı biz ayaz vardı. Yine yaya gidiyor ve atları dizginlerinden çekiyorlardı.

Bu kez de uzaklardan kurtların uluduklarını duydular. Az sonra aç kurtlar çevrelerini kuşattı. Mermiler namlulara sürüldü. Dehşetle bekleşiyorlardı. Acaba kurtlar bu kadar kalabalık bir topluluğa saldırırlar mıydı? Eller tetikte kurtları gözlüyorlardı. Sadi haykırdı:

— Vurun arkadaşlar, ateş!

Bir yaylım ateşidir başladı. Kurtlar kanlar içinde karların üze-

rine serildiler, can çekişiyorlardı. Kurşun seslerinden ürken kurtlar inleye inleye uzaklaştılar. Karların üzerinde can veren hayvanların sayısı elliye yaklaşmıştı.

İki saat sonra yine kurt seslerini duydular. Yavaş yavaş sırtlardan inerek birliğe yaklaşıyorlardı. Sadi hayvanların daha çok yaklaşmalarını beklemeden "Ateş" diye haykırdı. Kurtlar yine korkunç iniltilerle uzaklaştılar. Karların üzerinde can çekişen hayvan sayısı bu kez de yirmiyi bulmuştu.

Sadi:

— Arkadaşlar, dedi, mermilerimizi boş yere tüketmeyelim. Maksadımız kurt kıyımı değil, onları korkutup kaçırmak. Bütün canavarları öldürmek zorunda değiliz. Kendimizi koruyalım, yeter. Bütün düşmanları da öldüremeyiz. Başa mı çıkılır? Bize saldırmayan yılan bin yıl yaşasın!

Dağlar aşılıyor, ama yolların sonu bir türlü gelmiyordu. Köprüköy'de Aras nehrinin kollarına ulaştılar. Irmağı izleyerek Horasan'a varacaklar ve geceyi orada geçireceklerdi. Nitekim öyle yaptılar. Hiçbirinde adım atacak güç kalmamıştı. Jandarma karakolunu buldular. Haftalardır hiçbir yolcunun uğramadığı kasabada insanlar süvari birliğini görünce bayram etti. Düğün alayı gibi karşılandılar.

Sadi Karakol Komutanı'na:

— Telgraf direkleri olmasaydı yolumuzu hiç bulamayacaktık, dedi.

Komutan:

— Sen ne söylüyorsun üsteğmenim, dedi. Daha ileride telgraf direğini bile göremeyeceksiniz. Ben, hiç unutmam, bir gün Sarıkamış'a giderken kara gömülmüş bir telgraf direğinin tepesine oturup postallarımı bağlamıştım.

Ertesi sabah yeniden yola koyuldular. Oralarda "sabahın ayazı" diye bir deyim yoktu, bütün gün ayazdı. Geceleri ise oraları Sibirya'dan farksızdı. Isı bazı geceler sıfırın altında 25'e, 30'a kadar düşüyordu. Bütün günü yine karların altında geçirdiler. Akşamüstü Karakurt'a varmaları gerekiyordu, varamadılar.

Nehir boyunda uzak bir köyü gözlerine kestirdiler, orada geceleyeceklerdi. Ama nasıl? Asker sabahtan beri açtı. Köyde bir şeyler bulacaklarını düşünüyorlardı. Ama köylüler sersefil, perişandı, askerlerin karnını doyuracak halde değillerdi.

İş kalıyordu eğerlerin arkasına bağlanmış yedek yem torbalarındaki arpaları kaynatıp yemeye. İyi de, arpaları nasıl kaynatacaklardı? Köyde ne odun vardı, ne de kömür. Tezekle ısınıyorlar, tencereler tezekle kaynıyordu.

Köylüden tanesi 25 kuruşa tezek [illegible]. O zamanlar bir ufak şişe rakı da 25 kuruştu. Ocaklarda tezekler yakıldı, arpalar kaynatıldı, karınlarını doyurdular.

Geceyi ahırlarda kaputlarına ve battaniyelere sarılarak geçirdiler. Atların nefesi ve sıcaklığıyla ısınıyorlardı. Ertesi gün yine yol göründü. Enver Paşa'nın ordusunun 28 yıl önce, kışta kıyamette oralarda nasıl olup yok olduğunu çok daha iyi anlıyorlardı. Hiç değilse şimdi karşılarında düşman yoktu.

Beş günde Sarıkamış'a vardılar. Kardan ve ayazdan alınları ve yüzleri kararmış, kavrulmuş ve derileri soyulmuştu. Kış ortasında süvarilerin geldiğini görenler telaşla kahvelerin önünde biriktiler. Subaylar ve erler onları gülen yüzle selâmladı. Karargâhın yolunu sordular. Doğru yolda oldukları anlaşıldı.

Tümen Komutanı birliği karargâhın kapısında karşıladı. Subaylar atlarından atlayıp generali selâmladılar, sonra da kucaklaştılar. General hemen kendilerine çay getirtti. Sadi yollardaki perişanlığı anlattı. General:

— İyi ama, dedi, ben sizleri burada nasıl barındıracağım? Kışlanın durumu felâket. Ne cam var, ne pencere. Ruslar yeniden gelecek olurlarsa orada barınamasınlar diye bizimkiler bütün camları, kapıları kırmışlar. Nasıl ısıtırız orasını? Nasıl barınacaklar? Ne giydireceğiz çocuklara? Ne yerler, ne içerler?

— Üzülmeyin generalim, bir çaresini buluruz elbette.

— Nasıl buluruz bilemiyorum. Allah devlete millete zeval vermesin! Her şeye katlanırız ama şimdi ne yapacağız?

— Generalim, siz emir verin, biz pencereleri saman balyala-

rıyla kapatırız. Depoda erzak varsa biz başımızın çaresine bakarız. Siz sağ olun generalim!

Uzun bir sessizlikten sonra general:

— Bakın, dedi, aklıma ne geldi. Erzincan'da savaş durumlarında kullanılacak bir depo var. İçi çizme, çamaşır, kaput, battaniye, ilaç, bulgur, pirinç, mercimek, sade yağ gibi şeylerle dolu. Bütün sorun onları alıp buraya getirebilmekte. Nasıl yaparız bunu?

— Generalim, emredin, ben gider ne bulursam alır getiririm!

— Nasıl yani?

— Yanımda bir manga askerle hemen buradan dekovil treniyle yola çıkarım. Erzurum'da tuğgenerali görür, bana vereceğiniz talimatı kendisine iletirim. General beni Erzincan'a gönderir. Oradaki komutana neler istediklerimizi bildiririm. O da Tümen Komutanı'na hayır diyecek değil ya, bana yetki verir, ne var ne yok toparlar özel bir trenle Erzurum'dan getiririm.

— Çok iyi düşünmüşsünüz üsteğmenim. Hemen yarın Erzurum'a dönün.

Sadi'nin dekovil treniyle Erzurum'a dönmesi olaysız geçti. Hemen Tümen Komutanı'nı görerek durumu anlattı. General:

— Tamam, dedi, görev yazısını derhal yazıyorum. Yarın yola çıkabilirsin.

Sadi bir hafta sonra Erzincan'daydı. Generalin yazısı ona bütün kapıları açtı. Depoda Sarıkamış'taki birliğin işine yarayarak ne varsa aldı. Bu iş için kendisine özel bir tren ayırdılar. Yanına da 50 er verdiler. Dönüş yolu tam bir hafta sürdü. Sadi'nin Erzurum'a götürdüğü giyim kuşam, ilaçlar ve gıda malzemesi karargâhta bir bayram sevinciyle karşılandı. Sadi artık tümenin en sevilen, sayılan üsteğmeni olmuştu. General kendisini irtibat subaylığına getirdi. Oradan sonra Doğu hizmeti çok daha kolay geçti.

Sadi Gökdeniz üçüncü kez askere alındıktan bir süre sonra, yani 1942 Temmuzu'nda Atılay denizaltısı Çanakkale açıklarında bir eğitim dalışı yapmış ve bir daha su yüzüne çıkamamıştı?

80 metre derinliklerde yok olan Atılay'ın kurtarılması için yapılan çalışmaların hiçbiri sonuç vermedi. Denizaltında görevli 38 subay ve denizcinin yok olup gitmesi de günlerce gazetelere manşet oldu. Bazıları bunun bir sabotaj olması üzerinde durdular ama bu söylentiler bir varsayımdan öteye gitmedi. Subaylar ve askerler arasında da bu olay uzun tartışmalara yol açtı.

Sadi'nin askere alındığı günlerde Türkiye'nin siyasal yaşamında en önemli olaylardan biri Başbakan Dr. Refik Saydam'ın ölümü oldu. Saydam o yıl 61 yaşındaydı. 1912'de Trablus Cephesi'nde Atatürk'ün yanında olmuş, 1919'da Mustafa Kemal'le birlikte Anadolu'ya geçmiş, Erzurum ve Sivas kongrelerine katılmış, Doğu Beyazıt'tan milletvekili seçilmiş ve 1937 yılına kadar beş kez sağlık bakanlığı, sonra da İçişleri Bakanlığı yapmıştı. Atatürk'ün ve İnönü'nün güvenini kazanmış ve her ikisiyle de yakından dost olmuş bir devlet adamıydı.

Başbakanlığı sırasında devlet teşkilatının A'dan Z'ye kadar baştanbaşa bozuk olduğunu söyleyerek büyük dürüstlük göstermişti. Ne aşırı milliyetçiydi, ne de Alman yanlısı, ama başbakanlığı sırasında 1942 Nisanı'nda Almanları hoşnut etmek için Anadolu Ajansı'nda çalışan 26 Yahudinin görevine son vermesiyle eleştirilere uğramıştı.

Refik Saydam yiyecek sorununu incelemek üzere İstanbul'da bulunduğu günlerde, 7 Temmuz 1942'de kalpten öldü. Yerine Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu atandı.

Saracoğlu Ödemişliydi. Mülkiye'yi bitirdikten sonra İttihat Terakki'de önemli görevlere gelmiş sonra Cenevre Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirmişti. 1919'da da yurda dönerek Milli Mücadele'ye katılmıştı. 1923'te İzmir milletvekili olarak Meclis'e girmiş ve yıllar boyu milli eğitim, maliye, adalet, dışişleri bakan-

lıklarda bulunmuştu. Almanya yanlısı ve Türkçü olarak tanınıyordu.

Saracoğlu Türkçü olmakla övünüyordu. Meclis'te yeni hükümet programını açıklarken de "Biz Türküz, Türkçüyüz ve hep Türkçü kalacağız!" demişti.

Saracoğlu Almanların desteklediği Turancılık politikasına da sıcak bakıyor ve ırkçılara ödün veriyordu. Almanlar Sovyetler Birliği'ni çökertmek için Orta Asya'da Türk kökenli ulusların Türkçülük ya da Turancılık akımlarıyla kışkırtılmasından yanaydılar. Türkiye'nin de o ulusların kurtarılması için Sovyetler'e karşı savaşa girmesini istiyorlardı. Bir zamanlar oralardan kaçıp Türkiye'ye yerleşmiş olan milliyetçileri bu yolda seferber etmeye yöneliyorlardı. Kafkasya, Özbek ve Türkistan kökenli bazı kimseler Nazi İmparatorluğu'nun ajanı durumundaydılar. Çeşitli dernekler kuruyor ve dergiler çıkarıyorlardı. Almanlar bunlara her türlü yardımı yapıyorlardı.

Saracoğlu Alman Büyükelçisi Von Papen'le yaptığı görüşmelerde Sovyetler Birliği'ni çökertmek için Hitler'e güvendiğini belirtiyordu. Saracoğlu Turancıların koruyucusu durumundaydı. İnönü de bir denge politikasıyla bu gelişmelere göz yumuyordu.

Bu konu subaylar arasında da gündeme geliyor ve Sadi'nin karargâhında saatlerce süren tartışmalar oluyordu. Üst düzeydeki subaylar da genelde İttihatçılardan beri süregelen bir Alman hayranlığı vardı. Eski kadrolar Almanların etkisinde yetiştirilmişler ve Birinci Dünya Savaşı'nda da onlarla silâh arkadaşlığı etmişlerdi. Almanlar kardeş ulus sayılıyordu. Savaşı onların kazanacağı inancı da orduda çok yaygındı.

Buna karşılık *Tan*'da Sabiha ve Zekeriya Sertel, *Vatan*'da Ahmet Emin Yalman ve *Tanin*'de Hüseyin Cahit Yalçın savaşın Müttefiklerin zaferiyle sona ereceğine inanıyor ve Nazizmin perde arkasını aydınlatmaya çalışıyorlardı. Artık cepheler ayrılmıştı.

Hükümet, daha doğrusu İsmet İnönü o yıllarda hem Almanlarla, hem de İngilizler ve Amerikalılarla dostluk ilişkilerinin sürmesine büyük bir titizlik gösteriyordu. Almanya'ya karşı sürekli

bir eleştiri kampanyasını yürüten *Vatan* gazetesi 1942 sonlarında Hitler'e hakaret dolayısıyla kapatıldı.

İnönü bunun yanı sıra İngilizlerle dostluğa da çok önem veriyor ve Türkiye'yi savaşa sokmamak için olumlu bir barış politikası izliyordu. İşte bu politika kısa sürede meyvelerini verdi ve İngiltere Başbakanı Churchill'le İnönü 30 Ocak 1943'te Adana'da bir araya gelerek Türkiye'ye güvence kazandırdılar.

Adana görüşmelerinde İnönü Türkiye'nin İngiltere ve Amerika saflarında, gerektiği zaman savaşa katılmaya kararlı olduğunu belirtti. Ama bunun için bazı koşulların yerine getirilmesi gerekiyordu. Yani, Türk Ordusu modern silâhlarla donatılmadan savaşa girmek asla söz konusu olamazdı. Churchill bu konuda dayatmadı ve İstiklal Savaşı'ndan beri başarılarını yakından izlediği İnönü'ye anlayış gösterdi.

Müttefikler bunun yanı sıra Türkiye'de üsler edinmek, hava ve deniz üslerinden yararlanmak istiyorlardı. İnönü Türk toprakları üzerinde başka devletlere üs vermenin çok sakıncalı olduğunu biliyor ve bunun savaşa girmek anlamına geleceğini düşünüyordu. İnönü Türkiye'nin egemenliğini koruyor ve devleti maceralara sürükleyerek baskılara karşı çıkmayı başarıyordu. İstiklal Savaşı'nı kazanmış olan genç Türkiye Cumhuriyeti emperyalistlerin oyununa gelmezdi. İnönü kesinlikle üslere karşı çıktı. Churchill de dayatmadı.

İnönü Churchill'den Sovyetler'den gelebilecek saldırılara karşı güvence istediyse de İngilizler böyle bir garantiyi verebilecek durumda olmadıklarından bu konuda bir anlaşmaya varılamadı. İnönü'nün kurnazlıkla izlediği dış politika Türkiye'yi yakın bir saldırıdan kurtarmış oldu. Ordu bunun önemini çok iyi değerlendiriyordu. Sadi'nin katıldığı kolordunun komutanları da İnönü'nün Adana'da elde ettiği başarıyı sevinçle karşıladılar.

Aradan üç ay bile geçmeden Hükümet Almanlarla da önemli bir ticaret anlaşması imzaladı. Savaşın en bunalımlı dönemlerinde Türkiye böylece dünyayı şaşırtacak ölçülerde başarılı bir dış politika izlemiş oluyordu. Almanlar da Türkiye'nin savaşa gir-

mesinden yana görünmüyorlardı. Alman Büyükelçisi Von Papen bile 1943 Mayısı'nda Eminönü Halkevi'nde açılan bir mimarlık sergisinde yaptığı konuşmasında "Her şeyi yıkan silahların güzel ülkenize yönelmemesi en büyük dileğimizdir," dedi.

XIV

Irkçı Bir Politika: Varlık Vergisi

Sadi Gökdeniz'in Doğu bölgesinde bulunduğu aylarda Türkiye'de en çok konuşulan bir konu da Varlık Vergisi olmuştu. Neydi bu Varlık Vergisi sorunu?

O yıllarda Hükümet bir yandan bütçeyi denk tutabilmek için ek gelirler sağlamaya çalışıyor, öte yandan da milliyetçi bir yaklaşımla azınlıklara ekonomik bir darbe vurmayı amaçlıyordu. Savaşın getirdiği güçlüklerin etkisiyle enflasyon yoluna başvurulmuş ve fiyatlar dört beş yıl içinde % 350 kadar artmıştı.

Piyasada Yahudi, Ermeni ve Rum azınlıkların egemenliği vardı. Ticaret genelde onların elindeydi. Önemli bir azınlığın spekülasyon, karaborsa ve vurgunculuk yollarıyla elde ettikleri aşırı kazançlar milliyetçi çevrelerde azınlık düşmanlığını kışkırtıyor ve ırkçı akımlar gelişiyordu.

Nazi Almanyası'nda da Yahudi düşmanlığının sonsuz boyutlara ulaşması ırkçı çevrelerin iştahlarını kabartıyordu. Nazi yanlısı gazete ve dergiler ırkçılığı savunarak cadı kazanı kaynatıyorlardı.

Varlık Vergisi Kanunu işte böyle bir havada hazırlandı. Vergi bir kez uygulanacak ve bir defada alınacaktı. Verginin miktarını özel komisyonlar saptayacaktı. Devlet bütçesinin yaklaşık üçte biri bu vergiden sağlanacaktı. Komisyonlar hiçbir ölçüye dayanmadan varlıklı insanları seçecekler ve onların ödeyecekleri vergileri de kafadan belirleyeceklerdi.

Yasa tasarısı 11 Kasım 1942'de Büyük Millet Meclisi'nde oy birliğiyle kabul edildi. Başbakan Şükrü Saracoğlu da faşist bir an-

layışla "Bu kanun bir devrim konusudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracaktır. Piyasamıza egemen olan yabancıları (azınlıkları) ortadan kaldırarak Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz," dedi.

Vergi yükümlülerinin %87'si gayri müslim vatandaşlardı. Listeler 18 Aralık'ta asıldı. Mükelleflere bir aylık bir süre tanınıyordu. 21 Ocak 1943'e kadar vergisini ödeyemeyenlerin evleri ve malları haczedilerek satılacak ve elde edilen para borçları karşılamazsa borçlular çalışma kamplarına gönderilecekti. Milliyetçi gazeteler buna alkış tutuyorlardı. Çünkü onlara göre karaborsada hile ve sahtekârlık yoluyla elde edilen haksız varlıkların üzerine yürünerek halkın adalet duygularını okşamak anlamına gelecek ve Hazine ihtiyaçlarını karşılayacaktı.

Oysa yasa hiçbir ölçü tanımıyordu. Ahmet Emin Yalman'ın da *Vatan*'da belirttiği gibi bu yasa Nazi yöntemlerini taklit yoluyla azınlıkları ezmek ve dostları korumak amacıyla hazırlanmıştı. Gizli çalışan komisyonun bir kişiye biçtiği vergi borcu bütün varlığının beş on katı bile olsa buna hiçbir itiraz hakkı tanınmamıştı.

Adam bütün malını yok pahasına derhal paraya çevirerek ödeyebildiğini ödüyor, geri kalanını işçi gibi çalışarak ödeyebilmek için kamplara gönderiliyordu. Borcu taksite bağlamak olanağı da yoktu. Eşitlik ilkesine de uyulmuyordu. Özel bir işyerinde çalışan bir Rum, bir Ermeni, bir Yahudi aynı yerde çalışan bir Türkten kat kat fazla vergi ödemek zorunda tutuluyordu. Bu düpedüz ırkçılıktı.

O sıralarda Türkiye'ye gelen bir yabancı gazeteci şöyle demişti:

"Biz dünyadan böyle ölçüsüz ve keyfi davranışların kalkması için savaşıyoruz. Bugüne kadar Türkiye'yi bizimle beraber sayarken Ankara'nın şimdi doğru yoldan ayrıldığını Nazi yöntemlerini taklit etmeye yeltendiğini dehşetle görüyoruz. Birkaç yüz zengine karşı yapılan taşkınlığı haydi ma-

zur görelim, fakat ayda 25-30 lira kazanan binlerce zavallıya 500, 1000, 2000 lira vergiler yüklenmiştir. Türkiye'ye bağladığım bütün umutlardan utanıyorum..."

O günlerde Türk ordusunda da çoğunluk Varlık Vergisi'nden yanaydı. Sadi bu konuları karargâhta pek tartışmıyordu. Orduda bu vergiye itiraz edenlere pek rastlanmıyordu.

Gazeteler her gün Varlık Vergisi haberleriyle doluydu. Ünlü zenginlerin mallarının satılmasına sol görüşte olanların da karşı çıkması beklenmiyordu. Birçok kişi bunu bir sosyal eşitsizliğin ortadan kaldırılması gibi görüyordu.

O günlerde haksız yere binlerce lira vergi ödemeye mahkûm edilen dar gelirli insanların uğradıkları felaket öyküleri ağızdan ağıza dolaşıyor ama bunların çok azı basına yansıyordu.

Bunlardan biri Babıâli'de bir zamanlar Sicil Müdürü olan Ohannes Ferit'e yapılan zulümdü. Ohannes Ferit'in kaymakam olan bir kardeşi Ermeni Taşnaklar tarafından öldürülmüş ve kendisi de uzun yıllar onların ölüm tehditleri altında yaşamıştı. 88 yaşında olan Ohannes Ferit'e de Vergi Komisyonu öyle bir vergi yüklemişti ki adamcağızın altındaki yatak bile satıldı. İstanbul bu tür haberlerle çalkalanıyordu.

Vergi borçlarını ödeyemeyenlerin ilk 32'si 27 Ocak 1943'te, Erzurum'la Bayburt arasındaki Aşkale'ye sürüldüler. Gazeteler günlerce karda kışta Aşkale'ye gönderilen bu sürgünlerin perişanlığını gösteren resimleri yayımladılar. Bunların içinde tanıdıklarını görenler "Oh olsun, cezalarını buldular!" diye mutluluklarını gizlemiyorlardı.

Bu ilk kafileyi öteki sürgün kafileleri izledi. Bir yıl içinde oraya gönderilenlerin sayısı 1929'u buldu. Bunların 21'i soğukta kar altında çalışmaya dayanamayarak orada öldü. Ölenlerin hepsi gayrimüslimdi. Dünya basını da buna isyan etti. Varlık Vergi olayı o dönemin ırkçı bir yüzkarasıydı. Türkiye bu olayda kötü bir not aldı.

Ne var ki Başbakan Şükrü Saracoğlu bu konuda hiçbir eleşti-

riye tahammül edemiyor ve vergiye karşı gelenlere çok sert tepki gösteriyordu.

Vatan'ın başyazarı Ahmet Emin Yalman o günlerde Vergi'nin uygulanmasındaki adaletsizliği vurgulamaya kalkmıştı, gazetesi süresiz olarak kapatıldı. Yalman yıkıcı bir darbe yemişti. Ankara'da Saracoğlu ile görüşüp durumunu açıklamak istedi ve şöyle dedi:

"Ben gazetede çıkan yazılarımı ulusal şerefimizi korumak için yazdım. Vatanî görevimi yerine getirmeye çalıştım. Siz başımıza yıldırımlar yağdırdınız. 70-80 aile geçim imkânından yoksun kaldı. Vurgunları önlemek, harp kazançlarını vergiye tabii tutmak devletin görevidir. Ama bunu keyfi bir biçimde yapamazsınız..."

Saracoğlu'nun yanıtı şu olmuştu:

— Ben onu bunu bilmem, gazetenin üzerine "Biz azınlık gazetesiyiz" (yani, Yahudilerin, Rumların, Ermenilerin, dönmelerin gazetesiyiz) diye yaz, yasak kararını derhal kaldıralım.

İşte Saracoğlu Hükümeti'nin anlayışı buydu o zamanlarda. Bu davranış elbette ki bir ırkçılık örneğiydi.

Dünyada Neler Oluyordu?

Peki 1942-1943 yıllarında dünyada neler oluyordu ve savaş nasıl gelişiyordu?

İnsanlar yine radyolarının başından savaş haberlerini dinliyor ve sinemalarda savaş görüntülerini izliyorlardı.

1942 Martı'nda Fransızlar İngilizlerden hiç beklenmedik bir darbe yediler. İngiliz uçakları Paris'in banliyölerinde işçilerin yaşadığı ve Citroen fabrikalarının bulunduğu Boulogne semtini korkunç bir vahşetle bombaladılar. Kadın, erkek, çoluk çocuk 500 kişi öldü ve 15 bin kişi yaralandı. Yoksul mahalleler, köprüler ve bütün işyerleri yıkılmış, binlerce kişi sokakta kalmıştı. Bu,

Fransa'da İngiliz düşmanlığına yol açtı ve Parisliler bu olayı kolay kolay unutamadılar.

O yıl Avrupa'da büyük bir kış yaşanıyordu. Rusya bozkırlarında ilerleyen Alman birlikleri karla savaşıyorlardı. Rusya 140 yıldır böyle bir kış görmemişti. Isı sıfırın altında 40 dereceydi.

Bahar gelip de karlar eriyince Almanlar bu kez de çamura saplandılar. Bütün yollar çamur tarlasına dönmüştü. Zırhlı araçlar çamurlara saplanıp kalıyordu.

Ancak yaz gelince Alman birlikleri kardan çamurdan kurtuldular. Stalingrad'a kadar geldiler ama ne pahasına? O arada Rus Hava Kuvvetleri bir hayli güçlenmişti, Almanlara kan kusturuyorlardı.

Aynı dönemde Almanlar Kuzey Afrika'da da durmadan yenilgiye uğruyorlardı. Bu bir çöküşün başlangıcıydı. İngiltere'ye ayak basamamışlar, Moskova'yı ve Leningrad'ı ele geçirememişlerdi. Büsbütün sertleştiler. Yahudileri kamplara doldurdular, kentleri daha vahşetle bombaladılar, direnişçileri kurşuna dizdiler, 1943 Nisanı'nda da onlara Rusya'da yol göründü, çekilmeye başladılar. Panter tankları artık güçsüz kalıyordu.

O arada Polonya'da korkunç bir insan kıyımının izleri bulundu. Almanlar 7 Mayıs 1943'te Katyn ormanında on bin askeri toplu mezarlardan çıkardılar. Bunlar 1940 Martı'nda Stalin'in emriyle öldürülmüştü. Ruslar Polonya'da kendilerine karşı gelebilecek bütün subay ve erleri, ellerini, kollarını bağladıktan sonra enselerinden kurşunla vurmuşlardı.

Vahşetin sonu gelmiyordu. İngilizler ve Amerikan uçakları bir yandan da Fransız kentlerini bombalamaya devam ediyorlardı. Fransızlar kimin düşman, kimin kurtarıcı olduğunu anlayamamışlardı.

İtalyanlar ise feci durumdaydılar. Yunanistan'daki yenilgiden sonra Arnavutluk'tan da çekilmişler, Müttefikler ise Sicilya'ya çıkarma yapmışlar, Palermo'yu da ele geçirmişlerdi. 1943 Temmuz sonunda Mussolini kendine karşı olanlar tarafından tutuklandı. Ancak bir buçuk ay sonra Almanlar onu kurtardılar. Mussolini

sivil giysileri ve fötr şapkasıyla sıradan bir işadamına ya da emekli bir subaya benziyordu. Bir zamanlar kürsüleri yumruklayan, bas bas haykıran, dünyaya meydan okuyan Mussolini ile tutsaklıktan kurtulmuş süngüsü düşmüş o adamın hiçbir benzer yanı yoktu. Sonra onu Hitler'e götürdüler, ellerine sarıldı. Faşist Partisi de dağıtıldı. Müttefikler Napoli'ye girdiler.

Artık Mihver son demlerini yaşıyor, ama öleceğinin bilincine pek varamıyordu. Berlin de bombardıman altındaydı.

O arada Stalin İngiltere'ye ve Amerika'ya bir jest olsun diye Uluslararası Komünist Örgütü Komintern'i dağıtmıştı.

1943 yılının ortalarında Türkiye artık bir saldırı beklemiyordu.

İnönü o günlerde Ankara'da toplanan CHP Kurultayı'nda "Cihan Savaşı'nın türlü dalgaları ortasında Türk milletinin itibarı ve gücü şerefe yükselmiştir," diyordu.

İşte böylece gerilimsiz bir ortam içinde Sadi'nin terhis emri çıktı ve tam bir yıllık bir özlemden sonra Ankara'ya, bakanlıktaki görevine döndü. Tavcan için bundan daha sevindirici bir şey olamazdı. Beş yıl sonra nihayet düzenli bir yaşama kavuşuyorlardı.

Sadi askerlikten ayrılıp Ankara'ya döneli iki ay kadar oluyordu. Her sabah birlikte bakanlığa gidiyor, birlikte eve dönüyorlardı. Huzurlarını bozacak hiçbir şey olmuyordu. Bazı akşamlar ortak arkadaşlarıyla bir araya gelerek günlük işleri gözden geçiriyorlar ya da savaşın nasıl sona ereceğini tartışıyorlardı.

Tonguç Semiha'ya yeni bir görev de vermişti. Ayda birkaç kez Hasanoğlan Köy Enstitüsü'ne giderek bazı çalışmaları yönetmesi gerekiyordu. Sadi o günlerde de akşamları hiçbir yere çıkmadan evde yeni çıkan kitapları okuyor ve genel kültürünü artırmaya çalışıyordu.

XV

Unutulan Sevgili: Nilüfer

Tavcan'ın Hasanoğlan'da kaldığı günlerin birinde, bölüm sekreteri Sadi'ye bir öğretmen hanımın kendisini görmek istediğini bildirdi. Sadi de:

— Buyursun gelsin, kimmiş ne istiyormuş bakalım, diye yanıt verdi.

— Efendim, Enstitü'den eski sınıf arkadaşınız Nilüfer Hanımmış dedi.

— Nilüfer Hanım mı? Allah Allah!... Nereden çıktı bu Nilüfer Hanım?

— Vallahi bilmiyorum Sadi Bey, görünce anlarsınız.

Sadi'nin kalbi güm güm vurmaya başladı. Evet, nereden çıkmıştı Nilüfer? Görüşmeyeli altı yıl oluyordu. İki yıl onu delicesine sevmiş ama günün birinde Nilüfer "Bu işin sonu yok," diye onunla bütün ilişkisini kesip bambaşka bir havaya girmişti. Hele Enstitü bittikten sonra birbirlerini hiç görmemişlerdi. Evlendiğini duymuştu, ama, eşinin kim olduğunu bile bilmiyordu. Ya sonra? Nereye atandığını da duymamıştı. Zaten Tavcan ona bütün eski sevgi bağlarını unutturmuş, o da her şeye sünger çekmişti.

Az sonra kapı açıldı. Evet, karşısında Nilüfer vardı.

— Nilüfer sen ha? İnanılır gibi değil. Nereden çıktın yahu?

Kucaklaştılar. Nilüfer ne kadar da güzelleşmiş ve olgunlaşmıştı. Canlı bir dişilikle gözleri pırıl pırıl parlıyordu. İkisinin de içlerinde yılların biriktirdiği yoğun bir özlem vardı. Sadi hiç ondan bu kadar etkileneceğini düşünmemişti. Bütün anıları kafasından

romantik film parçaları gibi geçiyordu. İlk buluşmalar, Türkkuşu uçağında birbirlerine sarılmaları, ilk öpüşmeleri, ilk cinsel beraberlikleri...

— Nerelerdeydin Nilüfer? Yıllar seni daha da güzelleştirmiş. Bambaşka bir hava gelmiş yüzüne... Ama bakışların hep aynı. Hep çekici, duygusal ve dişilik dolu.

— Sadi, ben artık senin bıraktığın Nilüfer değilim. Ama inan bana, seni hiç unutmadım. Sen hâlâ benim hayran olduğum Sadi'sin, ilk erkeğimsin.

Bu hiç beklenmedik buluşma Sadi'yi serseme çevirmişti. Ne diyeceğini bilemiyordu.

— Otur Nilüfer, dedi. Birer çay içelim. Biraz konuşalım. Anlat bana neler olduğunu.

— Anlatacağım ama burası yeri değil. İşin yoksa, özgürsen bu akşam birlikte yemek yiyelim. Rahat rahat konuşuruz. Ama biliyorum, yalnız değilsin. Semiha ile birlikte yaşadığınızı haber aldım. Benim ona hiç sempatim olmamıştı. Hele seni benim elimden aldıktan sonra, ondan hep nefret ettim. Biliyorum, şimdi onunla çok mutluymuşsun. Bana hiç zaman ayıracağını sanmıyorum. Ama, yine de iki eski dost olarak iki çift lâf edebiliriz.

— Evet doğru, hemen bu konuya girmeyelim istersen. Ama şu kadarını söyleyeyim, Semiha ile birbirimizi çok seviyoruz. Bu, yedi yıldır süregelen bir beraberlik. Evli değiliz ama sevişmek için evli olmak şart mı? Sen Enstitü'deyken benimle evlenmek istedin. O zamanlar hiç sırası değildi. Böyle bir öneri beklemiyordum. Peki sen sonra evlendin de ne oldu? Mutlu musun?

— Sadiciğim, bunları akşam konuşuruz istersen. Sen 6'da mı işten çıkıyorsun? Tamam, Karpiç'te saat 6,30'da seni bekliyorum.

Sadi şaşkına dönmüştü. Nilüfer'le konuşacağı ne vardı ki? Onunla yeni bir ilişkiye girmeye hiç mi hiç niyeti yoktu. Neye varırdı ki bunun sonu? Nilüfer evli olsun olmasın, önemli olan o değildi, Tavcan'la olan ilişkisi, ona olan sevgisi, bağlılığı, dostluğu... Nilüfer'den hâlâ çok hoşlandığı muhakkaktı, ama ya yeniden ona

kapılıverirse? Hayır, hayır, bu olacak şey değildi. Onlar iki eski arkadaş gibi bir araya gelip geçmiş günleri anımsarlar, sonra da birbirlerine şu altı ayrılık yılını nasıl geçirdiklerini anlatabilirlerdi. Bu olmayacak bir şey değildi ki. Tavcan Hasanoğlan'dan döndüğü zaman Sadi bu olayı elbette hiç ondan gizlemez ve büyük bir içtenlikle anlatabilirdi. O da bunu hiç yadırgamaz, böyle bir karşılaşmayı kendisinden saklamadığı için de mutlu olurdu.

Karpiç'e girerken barın müşterileri daha yeni yeni geliyorlardı. Masalarda oturanlar arasında tanıdığı birçok kişiyle göz göze geldi. Nurullah Ataç, Mümtaz Faik Fenik, Nurettin Artam, Mekki Sait Esen, hepsi oradaydılar. Baba Karpiç de dostlarıyla yarenlik ediyordu.

Nilüfer dipte bir masada tek başına oturmuş eski sevgilisini bekliyordu. Sadi'yi sıcak bir gülümsemeyle karşıladı.

— Gelmeyeceksin diye çok korktum, dedi. Ne bileyim belki benimle görünmekten rahatsız olursun diye düşünmüştüm.

— Ben çocuk değilim Nilüfer. Semiha'dan gizli bir şey yapmıyorum ki. İki eski dost olarak akşam yemeğine çıkamaz mıyız? Hem şunu da söyleyeyim, Semiha bu hafta Hasanoğlan'da derste. Hafta sonu dönecek.

— A... buna çok sevindim. Nedense şu senin Semiha'ya bir türlü kanım kaynamamıştı.

— Neyse boş ver onu. Sen anlat bakalım, Enstisü'den sonra neler yaptın?

— Evet... Son sınıfta senden ayrıldıktan sonra Şükrü ile karşılaştım. Şükrü Ankara Hukuk'u o yıl bitirmişti. Aynı yaşlardaydık. Babası CHP'li bir milletvekiliydi. Adını söylemek istemiyorum. Sen de duymuşsundur. Doğu'da büyük toprak ağası. Yüzlerce köyü var. Oğlunun benimle evlenmesine uzun süre karşı koydu. Ama Şükrü çok dayattı. O da sonunda razı oldu, evlendik... Adam benim mecburi hizmet tazminatımı da ödedi.

Hiç alışık olmadığım türden Doğulu ve tutucu bir aile. Şükrü'nün ne anasıyla anlaşabildim, ne de ablalarıyla. Beni hep horladılar, ailelerine layık görmediler. Her şeylerini benden sak-

ladılar. Açık saçık giyiniyormuşum diye bana düşman oldular. Şükrü'yü de benden soğutmaya çalıştılar. Varlıklı bir ağanın kızını almak istiyorlarmış, ama Şükrü bana takılıp kalmış, bunu hiç affedemediler.

Derken ben gebe kaldım, bebeğimi düşürmem için ellerinden geleni yaptılar. Hele bir akşam, hiç unutmam, baldızlarımdan biri beni merdivenlerden itti, on basamak aşağı yuvarlandım, beş gün hastanede yattım, güç kurtuldum.

Sonra kızım doğdu, bir geçmiş olsuna bile gelmediler.

— Ne diyorsun Nilüfer bu nasıl bir canavarlık! Böyle insanlar da mı var bu dünyada? Ne kötü ve ilkel bir aileye düşmüşsün.

— Ne bilirdim böyle olacağını? Meğer ailem de beni ne kadar yanlış eğitmiş hiç farkında değildim. Kafamda hep varlıklı bir adamla evlenmek vardı. Ankara'da üst düzeyde bir çevreye ulaşacağımı sanıyordum. Kocamı ben yönlendirecektim. Ama hiç de öyle olmadı. Onun ailesi beni kendi çevremden kopardı. Şükrü de birkaç yıl içinde çok değişti. Akşamları eve geç gelmeye başladı. Beni kendi arkadaşlarımdan uzaklaştırdı. Kızım baba sevgisinden yoksun büyüdü. Onu benim ailemden de uzak tuttular. Şükrü ayda birkaç kez İstanbul'a iş gezilerine çıkmaya başladı. Ankara bana zehir oldu. Birkaç kez de Şükrü'nün Ankara'da başka bir evde kaldığını öğrendim. Zaten aramızda hiçbir cinsel ilişki de kalmamıştı.

Bu durumda kendisinden ayrılmak istediğimi söyledim. Annem babam da ondan ayrılmamı istiyorlardı. Şükrü boşanma isteğimi hiç yadırgamadı. "Evet, dedi, ikimiz de çok mutlu oluruz. Bir süredir seninle eskisi gibi ilgilenemiyorum. İşlerim başımdan aşıyor. Ailemle de pek uyuşmadınız. Oturduğun evi sana bırakırım. Sen kendi yaşamına yeni bir yön verene kadar da evin masrafını karşılarım. Senin perişan olmanı hiç istemem. Çocuğu da haftanın belirli günlerinde paylaşırız. Onun babasız ve anasız büyümesine hiç gönlüm razı olmaz."

Bunları duyunca çok sevindim. Altı ay oluyor, Şükrü evden ayrıldı. Bir celsede boşandık. Ben yalnız oturuyorum. Bu akşam

istersen yemekten sonra bize gelir, evimi görürsün. Kızım da bu hafta babasında kalıyor.

— Olur, neden olmasın? Ama sen şimdi bana kendini anlat. Yaşamına nasıl bir yön vermek istiyorsun? Herhalde yaşam boyu eski kocanın nafakasıyla geçinmeyeceksin.

— Evet, öyle bir niyetim yok. Ama kızımın bütün giderlerini elbette o karşılayacak. Ben ne yapacağımı pek bilmiyorum. Evlilikten gözüm korktu. Yakın bir sürede evlenmeyi asla düşünmüyorum. Milli Eğitim'de belki kendime uygun bir iş bulabilirim. Sen de bir araştır, Ankara'da bir öğretmenlik olursa çok sevinirim.

— Bakalım, bir soruşturayım. İnşallah sana göre bir kadro bulunur.

Yemek saat 10'a doğru bitti. Aralarındaki buzlar erimişti. Bir süre birbirlerine bakıştılar. Nilüfer davetini bir kez daha anımsattı.

— Sadi, eve gelmende hiçbir sakınca yok. Kahvelerimizi orada içeriz. Kabul mu?

— Kabul elbette. Ama bil ki seni baştan çıkarmaya hiç niyetli değilim. Biraz daha konuşuruz, sonra ben ayrılırım.

— Nasıl istersen.

Hesabı ödeyip kalktılar. Baba Karpiç onları uğurlarken:

— Erken kalktınız, dedi. Yine beklerim, iyi akşamlar.

Bir taksiye bindiler. Nilüfer şoföre:

— Yenişehir'e demekle yetindi.

Kızılay'dan sağa saptılar. Maltepe'ye gelince de sola yöneldiler. Taksi şirin bir evin kapısı önünde durdu. Nilüfer:

— Geldik Sadi, dedi. Burası...

Pencerelerden hiç ışık sızmıyordu. Nilüfer kapıyı açıp Sadi'ye yolu gösterdi. Işıkları yaktı. Zevksiz mobilyalarla döşenmiş bir salona girdiler. Üç kadife koltuk, bir kanape, ceviz kaplama bir masa, bir kristal vazo, içinde yapay çiçekler, duvarlarda aile resimleri, yağlıboya bir peyzaj, köşede bir kavukluk, üzerinde uydurma bir Çanakkale testisi, yerde ipek bir Acem halısı ve Doğu Anadolu

kilimleri, bir duvarın önünde bir vitrin, içinde minyatür Tekel likörleri, bir lokum kasesi, bir madlen çikolata kutusu...

İçeri girdiler.

— Otursana Sadi, öyle yabancı gibi durmasana.

Sadi kübik kadife koltuklardan birine oturdu.

— Ne vereyim sana? Biraz kanyak içer miyiz?

— Pekâlâ içelim.

Nilüfer vitrinden iki likör kadehi çıkardı ve ikisine de silme kanyak doldurdu.

— Şerefe Sadiciğim. Yeniden buluşmamıza. Hiç ölmeyen aşkımıza.

Sadi'nin ağzından tek kelime çıkmıyordu. Bu işin sonu nereye varır diye kara kara düşünüyordu.

— Evet Nilüfer, mutlu günlere...

Nilüfer madlen çikolata kutusunu Sadi'nin önüne koydu.

— Alsana! Neden öyle mum gibi duruyorsun!

— Alıyorum canım, çok yemek yedik de tıkandım galiba.

— Bak sana ne dinleteceğim.

Nilüfer salonun bir köşesinde duran pikabın kapağını açtı ve yandaki dolaptan bir plak seçerek pikaba koydu. "Nereden sevdim o zalim kadını..."

Sadi'nin içi bir hoş oldu. Bu evden nasıl kurtulacağım diye düşünmeye başladı. Nilüfer bu kez de:

— Öyle baston yutmuş gibi koltukta dimdik oturacağına şöyle kanepeye otursana, diyerek Sadi'yi kolundan tuttu ve kanepeye sürükledi.

Kendi de yanına oturdu. Sadi'nin elini avuçlarına aldı, uzun uzun sıktı. Sonra da dudaklarına götürdü. Gözlerinden yaşlar dökülüyordu.

— Ne talihsiz kızmışım. Neden seni bıraktım sanki? Ben şimdi ne olacağım? Sarıl bana Sadi! Sarılsana eskisi gibi! Öpsene beni! Sen artık beni eskisi gibi sevmiyorsun. Ben seni bir gün bile unutmadım. Sen benim ilk erkeğimsin Sadi. Ben hep senin olacağım! Yaşam boyu.

Nilüfer'in ağzı yoğun şarap ve kanyak kokuyordu. Durmadan hıçkırıyor ve Sadi'nin boynuna sarılıyordu.

— Bak, beni hiç değişmiş bulacak mısın? Ben eskiden neysem oyum. Bu gece seni kabil değil bırakmam! Eve dönmeyi aklından çıkar! Buluşmamızı kutlayacağız.

— Kutlamadık mı az önce Karpiç'te.

— Kutladık ama o çok basit bir kutlamaydı. Şimdi evde seninle eski günlerimizi yaşayacağız. İlk sevişmemizi anımsayacağız.

— Olur, iyi ama ben bu gece eve dönmek zorundayım. Semiha telefon edecek. Beni bulamazsa çok merak eder.

— Etsin, ne yapalım? Ben de yıllar boyu seni çok merak etmiştim. O da sonunda alışır.

— Şaka ediyorsun her halde Nilüfer, ciddi olamazsın.

— Hayır, şaka etmiyorum. Çok ciddiyim. Seni bu gece evine göndermeyeceğim.

Sadi artık karşı koyacak durumda değildi. Nilüfer'in elinden kurtuluş yoktu. Kendini Nilüfer'in çılgın rüzgârına koyuverdi. İçinde de garip bir özlem hissediyordu. Nilüfer onu âdeta sürükleyerek yatak odasına götürdü.

Sabahleyin Sadi gözlerini açtığı zaman sarhoşluğun sersemliğini henüz üzerinden atmış değildi. Boğazı yanıyor, canı bir çorba ya da maden suyu istiyordu. Nilüfer daha uykudayken mutfağa girdi, dolapları karıştırdı, ne maden suyu vardı, ne de soda.

Az sonra Nilüfer de uyandı. Rüyalarda gibiydi. Akşamki içkiler onu hasta etmişti. Pek alışık değildi böyle içkili akşamlara. Hele hele yıllar sonra ilk sevgilisiyle bir araya gelmenin heyecanını yaşamak onun için hiç de kolay olmamıştı. İçinde büyük bir burukluk vardı. Sabah Sadi'yi yatak odasında görünce geçirdiği geceyi anımsamaya çalıştı. Nasıl bir çılgınlık etmişti? Hâlâ bunun gizemini çözemiyordu. Kafasında her şey o kadar bulanıktı ki. Sadi'yi zorla eve getirdiğini anımsıyordu. Ya ondan sonra? Film orada kopmuştu.

Geceyi nasıl geçirmişlerdi? İlk sevgilisiyle yeniden yatakta bir-

likte olmak onu deli etmemiş miydi? Bunları hiç anımsamıyordu.

Düşündü, düşündü, belleğinde gecenin en ufak bir izine rastlayamadı. Ama kesin olan bir şey vardı, o da Sadi'yi alıkoyması ve geceyi birlikte geçirmiş olmalarıydı. Sadi ile kucaklaştılar. Onun da bir burukluğu vardı. Nilüfer:

— Sadi, dedi, dün gece için çok üzgünüm. Çok sarhoş olduğumu anlıyorum. Çünkü kafamda hiçbir şey yok. Bunları unutalım. Sen benim hiç vazgeçemediğim dostumsun. Yine öyle kalalım. N'olur beni affet, bir daha sana dün geceki gibi çılgınlıklar etmeyeceğim. Seni rahat bırakacağım. Ama bil ki seni her zaman sevdim ve seveceğim. Benden dostluğunu esirgeme. Bu dostluğumuzu her zaman sürdürelim. Karşılıklı sevgi ve saygıyla.

Sadi o sabah doğru bakanlığa gitti. Kafası hep son geceyle meşguldü. Nilüfer ona neler anımsatmamıştı? Bütün gecenin sarhoşluğu içinde ne coşkulu saatler geçirmişlerdi? Belki bunları Nilüfer hiç anımsamıyordu ama Sadi için bu unutulmaz bir geceydi. Altı yıl önceki ilk buluşmanın heyecanını yaşar gibiydi. Tavcan ile Nilüfer'i karşılaştırdı. İkisi de dünyanın en tatlı ve şehvetli dişileriydi. Ama Tavcan bambaşka bir kadındı. Kendisini çılgınca seven, onunla her konuda anlaşan, tüm sorunlarını paylaşan, her zaman, her koşulda güvenebileceği bir eş ve bir arkadaş.

Hayır, hayır! Sadi kararını çoktan vermişti. Tavcan'ı asla ikinci plana itmeyecekti. Geçen geceyi de ona bütün çıplaklığıyla anlatacaktı.

O gün öğleden sonra Nilüfer'den hiç beklenmedik bir telefon geldi.

— Sadiciğim, diyordu. Biliyorsun dün geceyi unuttuk. Ama istersen bu akşam işten çıkınca bana gel. Doğru dürüst iki lâf edelim. Hiç içki içmeden tatlı tatlı konuşalım. Semiha da burada olmadığına göre gelmende bir sakınca yoktur sanırım. Erken erken de evine dönersin. Söz veriyorum, sana hiç baskı uygulamayacağım.

Bu davete Sadi'nin aklı yattı. Evet, neden olmasın, uslu uslu oturup dertleşecekler, özlem gidereceklerdi.

— Kabul, dedi, dün geceki kabalığımı unuttuğuna sevindim. Bekle, doğru sana geliyorum.

Yine sıcak bir gündü. Ankara kavruluyordu. Sadi akşamı güç etti. Sanki yeni bir sevgiliyle buluşmanın heyecanı içindeydi. Giderken Nilüfer'e ne götürebilirdi? İçki götürse mutlaka içmeye kalkardı. Oysa kesin kararlıydılar, içmeyeceklerdi.

Bakanlığın yayınladığı kitaplardan alıp götürse Nilüfer'in pek hoşuna gitmeyecekti. Onun kitaba pek merakı olduğunu sanmıyordu.

Çiçek desen, o dönemde Ankara'da yaz sıcağında çiçek ne gezer? Çikolata olmaz, sıcaktan erir.

Anafartalar Caddesi'nde aranırken bir antikacı dükkânının vitrininde gözüne gümüş işlemeli bir ayna ilişti. Hemen girip onu aldı. İçine de kartını yerleştirdi.

"Sevgili Nilüfer'e Enstitü günlerinden unutulmaz anılarla..."

Nilüfer onu sabırsızlıkla bekliyordu. Çay hazırlamış, yanına da kek ve kurabiyeler almıştı. Coşkuyla birbirlerine sarıldılar. Nilüfer:

— Dünkü şımarıklığımı affettin değil mi? diye söze başladı.

Yine aynı kanapeye yan yana oturdular. Az sonra elleri birbirine ulaştı. Sonra da dudakları. Nilüfer büyük bir istekle Sadi'yi kendine doğru çekiyor, kolunu beline doluyordu.

— Lütfen çıkar şu ceketini Sadi. Bu sıcakta nedir böyle?

Sadi hiç direnmeden ceketini çıkardı.

— Şu kravatını da çıkar Allahaşkına! Burası bakanlık değil.

— Peki Nilüfer, çıkarıyorum.

— Şu yakanı da bir gevşet. Ay vallahi deli olacağım! Ne olmuş sana böyle?

Sadi yakasını da açtı. Çaylarını yudumlarken Sadi sordu:

— Şükrü ile boşanmadan önce, o soğukluk döneminizde ya da ondan sonra hiç sevgilin, dostun olmadı mı?

— Hayır olmadı. Ben seks için erkek arayacak bir kadın değ-

lim. Benim için önemli olan dostluktur, sevgidir, cinsel ilişki değil. Olsa da olur, olmasa da. Kocamla iki yıl hiçbir ilişkim olma-

dı. Hiç içim çekmedi, ondan hep kaçtım. Kendimi erkeksiz yaşamaya alıştırdım. Ama unutamadığım tek erkek vardı, o da sen. Hep seninle bir gün buluşmayı düşledim. Seninle yatmayı özlediğimi söyleyemem, sadece seni görmek istiyordum. Eli elime değsin yeter diyordum.

Ama dün seni görünce öyle olmadı. İçimdeki sönmüş yanardağ yeniden alevler saçmaya başladı.

Biliyorum, sen şimdi yalnız değilsin. Karın değil ama çok sevdiğin bir sevgilin var. Onun mutsuzluğuna neden olmak hiç istemem. Kabahat benim, altı yıl önce sana bütün sevgi kapılarımı kapatmakla büyük hata ettim. Artık çok geç, senin hayalinle yetineceğim. N'olur dostluğunu bana çok görme.

Yeniden kucaklaştılar. Sadi eski tatlı günlerini anımsadı. Ama içinde bir burukluğun ağırlığını hissediyordu. Nilüfer'in kendine yön vermesi asla söz konusu olmayacaktı. Nilüfer de bu konuda her halde hayal kuracak durumda değildi.

Öte yandan Sadi Nilüfer'in hangi yönlerde geliştiğini de çok merak ediyordu. Nilüfer acaba Bakanlığın giriştiği devrimler konusunda neler düşünüyordu? Yani, Köy Enstitüleri, klasiklerin çevirisi onda bir coşku yaratmış mıydı? Sadi bu konulara değinmek istedi. Nilüfer:

— Ben bu olayların biraz dışında kaldım, diye söze başladı. Köy Enstitüleri'ni Şükrü'den ve babasından birçok kez dinledim. Onlar bu konuya hiç sıcak bakmıyorlar. Şükrülerin köylerinde enstitüye gidenler olmuş, çocuklar orada işçi gibi kullanılmış. Onlara taş taşıtmışlar, duvar ördürmüşler, tarlaları çapalatmışlar, hayvanlara baktırmışlar. Okul değil, oraları sanki iş yeriymiş. Çocuklar hiç hoşlanmamışlar.

Dahası da var. 1924 Anayasası'na göre angarya yasakmış. Ama Köy Enstitüleri Teşkilat Kanunu köy okulu ve öğretmen evlerinin masrafını, para ve imece şeklinde köylüye yüklemiş. Yasaya göre her vatandaş köy okullarının kurulmasına, bina-

lara su sağlanmasına, bahçelerin yapımına ve onarımına katkıda bulunmaya mecbur tutuluyormuş. Bizimkiler bunun köylüyü ezen yasal bir eşitsizlik olduğunu söylüyorlar. Ben de onlara katılıyorum.

— Nilüferciğim, biz bir devrim yapıyoruz. Amaç köy çocuklarını okutmak, bilgilendirmek, yurda yararlı olmalarını sağlamak, onları sömürü düzeninden kurtarmak. Ne yapalım ki devlet bütçesi çok sınırlı, her köyde okul yapmaya elvermiyor. Biz bu uğurda köylünün yardımını istiyoruz. Onlara ters düşecek bir şey yapmıyoruz ki. Her şeyi devletten beklersek köyleri asla kalkındıramayız. Senin bunu anlaman gerekmez mi? Toprak ağalarının sözcülüğünü yapmak sana hiç yakışmıyor.

— Ben onların etkisinde kalmış olabilirim. Belki de sen haklısın, böyle bir zorunluluk olmasa Köy Enstitüleri nasıl kurulur, devlet bütçesiyle bu işler nasıl yapılırdı? Hele şu savaş yıllarında, bin bir yokluk içinde?...

— Toprak ağalarının bu gerçekleri anlamaması çok doğal.

— Sadiciğim, bak bir şey daha söyleyeceğim. Tatilde köylerine dönen çocuklar toprak sahiplerine ve ağalara karşı ters bir tavır takınmışlar, kurulu düzeni eleştirmeye kalkmışlar. Şükrü bunlara çok bozulmuş. "Bu köylü takımına hiç yüz vermeye gelmez, başımıza çıkarlar, topraklarımıza el koymaya kalkarlar. Herkes haddini bilmeli!" diyordu. Sen ne diyorsun?

— Ben köylü haklı diyorum. Yüzyıllar boyu ağalar onları sömürmüşler. Topraklara bağlı olarak köle gibi kullanmışlar. Şimdi elbette bu düzen yıkılacak. Atatürk "Bu memleketin gerçek sahibi köylüdür. Köylü efendimizdir," dememiş miydi? Biz de onun bıraktığı yerden devrimleri sürdüreceğiz. Köylü çocukları elbette sömürüye karşı gelecekler, kölelik düzenini yıkacaklar, çevreyi değiştirecekler. Bunun belirtilerini her gün görmeye başladık. Toprak sahipleri de kendi düzenlerinin yıkılacağını sezdikleri için aydınlanmaya karşı çıkıyorlar. Senin Şükrü de o düzenin temsilcisi olduğu için Köy Enstitüleri'ne karşı isyan bayrağını açanlardan biriymiş meğer. Sen hâlâ onların çıkarlarını mı savu-

nacaksın Nilüfer? Gazi Eğitim Enstitüsü sana hiçbir şey öğretmedi mi? Sen eskiden böyle değildin.

Nilüfer tartışmayı ileri götürmek istemedi. Yüzünü ateş basmıştı.

— Bu konuyu burada keselim istersen, dedi. Ben nasıl bu kadar yanılmış olabilirim. Altı yıl önce beni neden yüzüstü bıraktın? Birlikte yaşasaydık ben de elbette senin gibi düşünecektim. Devrimcilerin arasında olacaktım. Benim bu duruma düşmeme sen sebep olmadın mı acaba?

Sadi de tartışmayı sürdürmek istemiyordu. Bunca yıl sonra Nilüfer'i değiştirmek pek kolay olmayacaktı. Bununla uğraşmaya artık zamanı da yoktu.

Yine koyun koyuna bir gece geçirdiler. Sabahleyin mahmurluk içinde yeniden birbirlerine sarıldılar. Ama Sadi aralarında derin bir uçurumun açıldığını görüyordu. Enstitü'nün coşkulu havası içinde doğup gelişen bu gençlik aşkının ateşini artık küller örtmüştü. "Yakında yine birlikte olmak üzere..." diye ayrıldılar.

Sabahattin Eyuboğlu

O dönemde bakanlıkta küçük topluluklar oluşmuştu. Bunlar akşamları belirli bir lokantada, meyhanede ve bazen bir dost evinde yazar, şair ve sanatçı arkadaşlarıyla buluşup güncel konuları tartışıyorlar, fıkralar anlatıyorlar ve çok eğleniyorlardı.

Sol eğilimli aydınların en çok gittikleri yer Ulus'un arkalarında, Postane caddesindeki Şükran Lokantası'ydı. Oraya sürekli olarak Orhan Veli, Melih Cevdet, Oktay Rıfat, Arif Damar, Şahap Sıkı, Cahit Sıtkı, Bâki Süha Ediboğlu, Suat Taşer, Suphi Taşan, Necati Cumalı, Çetin Altan, Fethi Giray, Mübin Orhon, İlhan Berk, Erol Güney, Mehmed Kemal ve Fahir Aksoy gibi sanatçı ve yazarlar gelirdi.

Erkekler eşlerini ya da sevgililerini getirmezlerdi. Şahap Sıtkı ilk olarak bu geleneği bozdu ve eşiyle geldi. Ondan sonra da eşleriyle gelenler oldu.

Yine aynı sokakta Kürdün Meyhanesi vardı. Orası daha bohem havalı ve daha ucuzdu. Kürdün Meyhanesi'nde genelde şarap içilirdi.

Aydınların ve sanatçıların gittikleri iki pastane vardı: Özen ve Mutlu.

Karpiç Lokantası'na daha çok milletvekilleri, politikacılar, gazeteciler ve seçkin kişiler giderdi.

Ankara'nın o zamanlar en canlı sanat ve kültür sohbetleri Milli Eğitim Bakanlığı'nda üst düzeyde bir görevi olan Halil Vedat Fıratlı ile eşi Nahid Hanım'ın evinde olurdu. Orası devrimci bir kültür merkezine dönüşmüştü. Şükran Lokantası'na sürekli gidenlerin dışında oraya zaman zaman Hasan-Âli Yücel, Nurullah Ataç, Ahmet Muhip Dranas, Nusret Hızır, Sabahattin Eyuboğlu, Abidin Dino, Azra Erhat, Mahmut Dikerdem ve Ruhi Su da giderdi.

Sadi Gökdeniz'le Tavcan da bir süre sonra o toplantılara katıldılar.

Nahid Hanım son derecede zarif, kültürlü ve ince bir hanımefendiydi. Orhan Veli son şiirlerinden Aşk Resmigeçiti'nde şu dizeleri onun için yazmıştı:

Hiçbirine bağlanmadım
Ona bağlandığım kadar
Sade kadın değil, insan
Ne kibarlık budalası,
Ne malda mülkte gözü var
Hür olsak der,
Eşit olsak der,
İnsanları sevmesini bilir
Yaşamayı sevdiği kadar

Nahid (Gelenbevi) Hanım'ın daha sonra büyük şair Arif Damar'la mutlu bir evliliği oldu. Arif Damar da şu şiirini onun için yazdı:

OD
Yazdan kalma günler getirirsin kara kış içinde
Bir serçe dala konar gibi güzel her söylediğin
Don vurur kırağı çalar evrenimi
Yüz güvercin pırr demiş uçmuş gibi ürkerim her gidişinde

Kulağımı çınlatan aşımı kotaran söküğümü diken
Od düşer su serpersin içime
Şaşmam sesini duyarım
Deniz kıyılarısın ağustos güneşinde

Ruhi Su o dönemde Devlet Operası'nda çalışıyordu. Halk türkülerini de yeni bir biçimde söylüyor ve çok beğeniliyordu. Halk müziğinde yapacağı büyük devrimin ilk örneklerini veriyor ve bütün dostlarını coşturuyordu. Ruhi Bey sazını alıp da söylemeye başladığı zaman salondan çıt çıkmaz ve herkes onu büyük bir saygı içinde dinlerdi.

Sabahattin Bey de güncel kültür konuları üzerinde tartışmalar açar ve hiç kimseyi kırmadan konuşmalara yön verirdi. Onun Fransız kültürü üzerinde büyük birikimi vardı. Ama bunun yanı sıra zaman zaman türküler söyler ve taklitler de yapardı.

Çok keyifli olduğu zaman herkes:

— Haydi Sabahattin, bize bir Trabzon türküsü söylesene diye tutturur, o da "Asmacığın dalından alamadım üzümü" diye başlayarak türküyü şöyle sürdürürdü:

"Deredeki balıklar biyuklidur biyukli
Ben gittim İstanbul'a, Sen kimden ol...
Sen kimden oldun yükli?
Sen kimden oldun yükli?"

Sabahattin çok sevdiği bir Trabzon hikâyesini de şöyle anlatırdı:

İki Karadenizli sohbet ediyorlarmış. Biri sormuş:
"Üleri Mustafa, diyelum ki çoldesun."

"Çolde miyum? Ne işim var çolde"

"Haçan çoldesun işte!"

"Peki çoldeyum."

"Diyelum ki bir aslan çıkti karşuna. Ne yaparsun?"

"Aslan mı çıkti? Çıkarum bir ağaca."

"Ağaç yok!"

"Ağaç yok mi? Beklerim. Çıkarurum liverumu (tabancamı). İyi bi nişan alurum."

"Liverun yok."

"Liverum yok mi? Çekerum piçağumu, o gelsin bağa! Basarım garnina!"

"Piçağun da yok!"

"Ülen bağa baksana! Sen benden yana misun, aslandan yana mi?"

XVI

Belkıs

O yıl İstanbul'un sanatçı ve aydın çevresinde yeni bir yıldız parladı: Belkıs. Uzun boylu, sütun bacaklı, elâ gözlü, iri göğüslü bu zarif kadın ünlü bir yazarın kızıydı. Babası İsviçre'deyken Cenevre'de doğmuş, liseyi orada bitirmiş ve birkaç yıl sosyoloji okuduktan sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a gelip yerleşmişti. Soylu ve varlıklı bir aileden gelen babası o yıllarda Atatürk'ü destekleyen bir gazetenin birinci sayfasında güncel konularda deneme ve sanat eleştirileri yazıyordu. Bir süre sonra Kadrocularla işbirliği yaparak yazılarını onlara göndermeye başladı.

Kızı Belkıs da İstanbul'da sanat ve edebiyat çevrelerinin içindeydi. O günlerin bütün ünlü şair ve ressamları onu sergi açılışlarına ve evlerindeki içki partilerine davet ediyorlar o da sanat konularındaki geniş kültürüyle hepsini etkilemeyi beceriyordu. Kimler vardı o çevrede? Necip Fazıl, Fikret Adil, Elif Naci, Bedri Rahmi, Cahide Sonku, Bedia Muvahhit, Ferdi Tayfur, Tevfik Kent, Celâl Sılay, Adalet Cimcoz...

O çevrenin yakışıklı ve esprili genç yazarlarından biri de hiç Belkıs'ın peşini bırakmıyor ve her toplantıda ona asılıyordu. Belkıs'ın hoşlandığı erkeklere biraz avans verme huyu vardı. Bu davranışları ise kendisini hiç bırakmamaya çalışan genç yazarı deli ediyordu. Oysa genç yazar o toplumun en çapkın erkeği olarak tanınıyordu. Çevresinde sevişmediği, yatmadığı kadın kalmamıştı. Hepsi onun apartmanından geçmiş ve genç yazarın sevişme işlerinde ne kadar başarılı olduğunu yakından görmüşlerdi.

Genç yazar zarif bir kişiydi. Her zaman çok şık giyinir İtalyan

ayakkabısı giyer ya da ayakkabılarını o yılların en ünlü kunduracısı Mahmut'a yaptırırdı. Kadınlara genelde çok iltifat eder, giysilerinin her birinin ne derecede modaya uygun olduğunu söyler, bluzlarını, çoraplarını, sutyenlerini ve hatta külotlarını da ayrı ayrı değerlendirirdi.

Kadın parfümlerini ve rujlarını çok iyi bilir, hemen markalarını söyleyerek kadınları şaşırtırdı.

Ünlü bir evli kadının da kendisinden gebe kaldığı, ondan çocuk doğurmayı çok istediği, ama genç yazarın ısrarları üzerine yine aynı çevreden bir kadın doktoruna kürtaj yaptırdığı anlatılırdı.

Genç yazar Belkıs'ı tanıdığı zaman onun pratik zekâsına, Batı kültürünü çok iyi bilmesine, Fransa'daki Marksist akımları çok yakından izlemiş olmasına, Fransızcayı ve İngilizceyi ana dili gibi konuşmasına hayran olmuş ve onunla sevişmeyi aklına koymuştu.

Belkıs ise genç yazarın serüvenlerini ayrıntılarıyla dinlemiş, onun birçok kızı yüzüstü bıraktığını duymuş ve ona iyi bir ders vermeye niyet etmişti. Belkıs kendisine ilgisiz davrandıkça genç yazar deli oluyordu. Arkadaşları ona "Ne oldu yahu, hâlâ yatağa atamadın!" dedikleri zaman da hırsından kuduruyordu.

Belkıs zamanla genç yazardan hoşlanmaya başlamıştı. Onun esprileri, kıvrak zekâsı, olaylara alaylı bakışı, arkadaşlarıyla tartışırken hiçbir sözün altında kalmaması, olayları ciddiye almaması, ince bir zevkle mezeler hazırlaması, her şeye boş vermesi, düşüncelerinden hiç ödün vermemesi onun beğendiği yanlarıydı.

Genç yazar bir süre sonra Belkıs'ta bir alışkanlık yarattı, telefonlarını beklemeye başladı. Bir akşam bir tiyatro dönüşü Genç yazar ona:

— Haydi gel, istersen bize gidelim. Bir arkadaşım Fransa'dan harika bir Martel konyağı getirdi, birer kadeh içeriz, dediği zaman Belkıs hayır diyemedi.

— Peki gidelim ama bana dokunmak yok, diye yanıt verdi. Yarım saat otururuz, sonra beni eve bırakırsın.

— Sen beni hiç tanımıyorsun Belkıs. Sen istemedikçe ben senin kılına bile dokunmam. Ama ne bileyim, sen bir şeyler yap-

mak istersen ben de hayır demem.

— Anlaştık öyleyse.

Komedi Tiyatrosu'nda çeviri bir piyes oynuyordu. Onu kahkahalarla gülerek seyrettikten sonra birlikte genç yazarın Taksim, Talimhane'deki apartmanına gittiler. Belkıs ilk kez onun evine geliyordu. Genç yazar apartmanını ince bir zevkle düzenlemişti. Duvarlarda ressam arkadaşlarının kendisine hediye ettikleri eşsiz tablolar asılıydı. Ortada on yedinci yüzyıl stili bir İtalyan masası ve yanlarında on beşinci Louis biçiminde iki koltuk ve bir kanape, sol yanda eski bir yazı masası ve içinde içki şişeleriyle kadehlerin bulunduğu bir büfe yer alıyordu. Sağ yanda da büyük bir kitaplık görülüyordu.

Belkıs koltukların birine yerleştikten sonra:

— Şu Fransız konyağını getir de bir görelim bakalım, nasılmış, dedi.

Genç yazar heyecanını belli etmemeye çalışarak büfeden iki yuvarlak konyak kadehi çıkardı, kadehlerin dibine ikişer parmak içki döktü. Koltukların birine yerleştikten sonra da:

— Merhaba Belkıs, dedi, evime hoş geldin. Nasıl, beğendin mi?

— Evini anlatmışlardı zaten. Tam bildiğim gibi çıktı. Senin bundan sonra konuya nasıl girdiğini de çok iyi anlattılar. Hücuma nasıl geçeceğini bütün ayrıntılarıyla biliyorum. Haydi bakalım, göster kendini.

— Yooo Belkıs, ben anlattıkları gibi değilim, asılacağım kadın var, asılmaya hiç niyetli olmadıklarım da.

— Tamam, ben de bir erkeğin cinsel ilişki kurmak için benimle beraber olmasını asla istemem. Zaten her şey kendiliğinden olur. Bunu tartışmaya hiç gerek yok. Bakalım ne olacak? Lütfen bana biraz daha konyak verir misin?

O gece birlikte şişenin dibini buldular. Belkıs çok yorgun ve sarhoştu. Ayakta duracak gücü kalmamıştı.

— Dostum, dedi, bu gece ben burada kalabilir miyim?

— Elbette kalırsın.

— Ama seninle yatmayacağım.

— Kabul, ben kanapede yatarım, sen içeride benim yatağımda.

— Tamam. Beni lütfen yatağa kadar götür.

Genç yazar Belkıs'ı belinden tutup yatak odasına götürdü. Belkıs yıkılıyordu.

— Beni öpmeyecek misin? diye sordu.

Genç yazar hiç yanıt vermeden Belkıs'ın dudaklarına uzandı. Uzun uzun öpüştüler. İkisinin de ağzı buram buram konyak kokuyordu. Belkıs:

— Sen çık artık dedi, ben soyunacağım.

Giysilerini yere attıktan sonra yatağa uzandı. Genç yazar da:

— İyi geceler Belkıscığım, diyerek, onu son bir kez kucakladıktan sonra salona geçti.

Tepe lambasını söndürüp yazıhanenin üstündeki abajuru açtı. Radyoda Chopin'in "Nocturnes"leri çalıyordu. Radyonun sesini kıstı. Kanapeye uzandı. Hiç mi hiç uykusu yoktu. Kitaplığından bir kitap alarak karıştırmaya başladı. Bu Halit Ziya'nın son romanıydı. Kendini ona kaptırdı. Ağzı kuruyor, boğazı yanıyordu. Sabah olsa da bir çay içsek diye aklından geçiriyordu. Derken yatak odasından Belkıs'ın sesi geldi:

— Yakışıklı dostum, uyumadın mı daha?

— Hayır tatlım, uyumadım.

— Ne yapıyorsun orada?

— Hiiç! Kitap okuyorum.

— Ne okuyorsun?

— Halit Ziya Bey'in son romanını.

— Güzelse bana anlatır mısın?

— Anlatayım ama büsbütün uykunu kaçırmak istemem.

— Uykum yok ki benim. Haydi gel buraya!

Genç yazar kanapeden fırladığı gibi yatak odasına koştu. Belkıs yatakta çırıl çıplak uzanmış onu bekliyordu.

— Gel buraya, gel artık, yanıma gel! Seni istiyorum! Başarılı bir sınav verdin.

Genç yazarın bu çağrıya hayır demeye hiç niyeti yoktu.

Ertesi gün salonda açık unutulan radyodan okunan öğle haberiyle uyandılar. Birbirlerini sarıldılar:

— Dostum biraz dinlenebildin mi?

— Evet sevgilim, ya sen?

— Ben de hiç farkına varmadan nasıl uyumuşum... Hayret!

Genç yazar sevgilisini birkaç kez coşkuyla öperken Belkıs sordu:

— Nasıl? Muradına erdin mi? İstediğin oldu mu? Beni de artık yattığın kadınların listesine yazıyor musun?

— Şakayı bırak sevgilim, sen bambaşka bir kadınsın. Ben senin gibi istekli ve sıcak bir kadını hiç görmedim.

— Deme yahu! Bunu sen mi söylüyorsun? Sen? Bu kadar deneyimli bir erkek? Ben neymişim yahu?

— Sen kendini bilmiyor musun? Ne azgın bir dişi olduğunu hiç söyleyen olmadı mı?

— Hayır olmadı. Bak sevgilim, ben senin düşündüğün gibi bir kadın değilim.

— Seni tanıdığımı henüz söyleyemem. Ama sen bende bir fındıkçı izlenimi yarattın.

— Fındıkçı da ne demek?

— Doğru, sen dışarda büyüdüğün için anlamını bilmezsin. Fındıkçıya Fransızca "allumeuse" denir. Yani ateş tutuşturucu. Bir zamanlar Fransa'da sokak lambalarını ya da saraylardaki, şatolardaki, büyük köşklerdeki fenerleri tutuşturan insanlara "allumeur" denirmiş. "Allemeuse" onun dişisi.

Allumeuse denen kadınlar da erkekleri heveslendirip, ateşe verip kaçırıyorlar. Kız bir türlü yatağa gelmiyor. Fındıkçı da öyle bir şey.

— Anladım ama ben "fındıkçı" değilim. Ben hiç kimseyi tutuşturup kaçmadım. Kendi kendime çok eğleniyorum. Onların

yorumu beni hiç ilgilendirmez. Ben belki de erkeklerden biraz öç alıyorum.

— Neden öyle? Erkeklerle bir zorun mu var?

— Ben yaşamımda bir tek erkek sevdim. Bir İsviçreliydi. Uzun süre seviştik. İlk onunla yattım. Hiç ayrılmayı düşünmüyordum. İsviçre'de bir evimiz olacaktı. Kışları kayak yapacaktık. Ama bu ilişkiyi sürdüremedik. İki yıl sonra o bana bir arkadaşımı sevdiğini ve onunla buluştuğunu anlattı. Dünyam yıkıldı. Onu bırakıp İstanbul'a geldim. Ondan sonra da hiç kimseyle sevişmedim. Sen benim yattığım ikinci erkeksın.

— Yaa... Bu hiç aklıma gelmezdi.

— Ne yapayım ki gerçek bu. Seni de ilk başlarda öç alacağım erkeklerin listesine koymuştum ama sen listeden çıkmayı becerdin.

Talimhane'deki evde geçirilen ilk gece her ikisi için de çok iyi bir başlangıç oldu. Ondan sonra hemen hemen her gün buluşmaya başladılar. Bütün arkadaşları onlardaki bu değişikliğin kısa zamanda farkına vardılar. Her yere onları birlikte çağırdılar.

Belkıs'ın babası bu ilişkiye hiç karşı gelmiyordu. Zaten genç yazarın yazılarını yakından izliyor ve kendisini çok beğeniyordu. Belkıs günün birinde bu ilişkisini babasına anlatmak zorunda kaldı. O da:

— Çocuk değilsin. Nasıl istersen öyle yap, demekle yetindi.

Belkıs:

— Babacığım, iş o kadar basit değil, dedi. Sevdiğim adam benimle evlenmek istiyor. Onun için sana danışmaya karar verdim.

— Kızım, o konuda da ben bir şey söyleyecek durumda değilim. Benim bildiğim kadarıyla onun kadınlar konusunda sicili bozuktur. Bütün İstanbul bunun tanığıdır. Yine de sen bilirsin. Belki o da yorulmuş, bıkmış ve bundan sonra düzenli bir yaşama geçmeye karar vermiştir. Onun parasal durumunu hiç bilmiyorum, ama şu kadarını söyleyeyim, bana güvenmesin.

Durum anlaşılmıştı, kendi başlarının çaresine bakacaklardı.

Uzun süre baktılar da. Evlendiler ama evin masrafları umduklarının çok üstüne çıkmaya başladı. Akşamları genelde büyük gazinolara ve kulüplere gidiyor ve masrafların altından kalkamıyorlardı. Yazın Büyükada'da bir ev kiralamaya kalktılar, olmadı. Splandit otelinde tatillerini geçirdiler, o da bellerini büktü. Davetler, ziyafetler, balolar, taksi paraları iki yakalarını bir araya getirmelerine hiç imkân vermez oldu. Bütün bunlar aralarında huzursuzluk yaratıyor, keyiflerini kaçırıyor ve kısır tartışmalara yol açıyordu.

Kenan

Yine böyle bir hava içinde Belkıs bir dost evinde Dışişleri'nde çalışan ve kendisinden çok söz edilen bir kişiye rastladı. Uzaktan akraba olduklarını anladılar. İkisi de birbirinden çok hoşlandı. Genç yazarın dünyası artık Belkıs'a dar geliyordu. Genç kadın bu kentten ve bu yaşamdan bıkmıştı. Ankara'daki diplomatik çevreyi çok merak ediyordu.

Kocasından ayrılması pek güç olmayacaktı. Genç yazar da eski bekârlık yıllarının özlemi içindeydi. Yeniden bağımsız bir yaşam ona ne kadar çekici geliyordu. Tam bir özgürlük... Nerede akşam orada sabah... Hiçbir zorunluluk altında olmadan dilediğin yere gitmek... Sonu gelmeyen terzi paralarını, giyim kuşam, kuaför ve gezi masraflarını düşünmeden günü gününe yaşamak...

Belkıs kocasına boşanma işinden söz açınca genç yazar hiç paniğe kapılmadan:

— Galiba en iyisi bu olur, diye yanıt verdi. Son aylarda birbirimizi çok yıprattık. Ben sana göre bir koca değilim. Seni mutlu edemiyorum. Sen benden çok uygun kocalara layıksın. Boşanmak her ikimiz için de iyi olacak. Yine dost kalırız. Bir an önce bu kararımızı uygulayalım.

Gerçekten de öyle oldu. Bir celsede boşandılar. Diplomat arkadaşı Belkıs'a bir süre Ankara'da yaşamasını önerdi. Babası ona Ankara'da bir daire tutabilecek durumdaydı. Belkıs Ankara'da

bir iş de bulabilirdi. Neden olmasın? Örneğin Milli Eğitim Bakanlığı'nda Tercüme Bürosu'nda bir iş? Babasının Meclis'te ve CHP'nin üst düzey dostlarını düşündü. Belkıs hemen kararını verdi, bir süre Ankara'nın olanaklarını deneyecekti.

İki ay sonra Belkıs Ankara'ya gidip Yenişehir'de amcasının evine yerleşti. Tam bir özgürlük ortamındaydı. İstanbul'daki diplomat arkadaşı Kenan'la her akşam birlikte oluyorlardı. Kenan o günlerde "Merkez hizmeti"ni tamamlamış, dışarıda bir görev bekliyordu. Bakanlıkta Genel Sekreter Feridun Cemal Erkin onu her zaman desteklemişti. Şimdi de Londra Büyükelçiliği'nde başkâtipliğine atanması için bir şeyler yapacaktı. Kenan'ın Londra işi olursa Belkıs'la evlenip birlikte gitmeyi tasarlıyordu. Ama bu evlenme için Genel Sekreter'den resmi olmayan bir ön izin almak gerekecekti.

Kenan bu niyetini Genel Sekreter'e açacak oldu. Feridun Cemal Bey Belkıs'ın babasını, milletvekili olan amcasını ve bütün ailesini tanıyordu. Belkıs'ı bir zamanlar İsviçre'de görmüş, İstanbul'a döndükten sonraki serüvenlerini de uzaktan izlemişti.

Kenan bu konuyu kendisine açınca:

— Ya, çok sevinirim, Belkıs'ı pek iyi tanımam ama son yıllarda hakkında çok dedikodu yapıldı. İstanbul'da komünistlerin arasında olduğunu duydum. Yani, sicili bozuk sayılır. Bilmem ki bizim bakanlık bu işi nasıl karşılar? Biraz düşünseniz daha iyi olur, dedi.

Kenan'ın başından kaynar sular dökülmüş gibi oldu. Hiç böyle bir tepki beklemiyordu. Bu durumu Belkıs'a nasıl anlatabilirdi? Belkıs'ın solcu olmadığını kanıtlaması olanak dışıydı. Milli Emniyet'le ilişkisi olan bir dostuna giderek olayı anlattı. Arkadaşı Belkıs'ın dosyasını araştırmak için birkaç gün süre istedi. Sürenin sonunda ona:

— Maalesef Kenancığım, dedi, Genel Sekreter haklı, Belkıs Hanım'ın bizde yüklü bir dosyası var. İçinde neler olduğunu öğrenemedim; açtırmazlar ve söylemezler. Bu durumda senin Belkıs Hanım'la evlenmeni ben de önermem. Mesleğine yazık

olur, ilerleyemezsin. Bütün kapılar kapanır. Bak, iyi düşün, sonra pişman olma.

Kenan kara kara düşünmeye başladı. Ne yapabilirdi? Belkıs onun çok hoşlandığı kıvrak zekâlı, geniş kültür ve sanat anlayışı olan, iki yabancı dili ana dili gibi konuşan, diplomatik çevrelere övünerek tanıtacağı bir kadındı ama MİT'teki dosyadan kurtulma olanağı olmadığı için Kenan Dışişleri'nde tıkanıp kalacak, ne müsteşar olabilecekti, ne de büyükelçi. Demek ki mutlaka Belkıs'ı bırakması gerekiyordu. Ama nasıl?

Öyle hızlı bir aşk yaşıyorlardı ki hatalı bir davranışı Belkıs'ı bunalımlara sürükleyebilirdi. Böyle bir düş kırıklığıyla onun çok kötü yıkılacağını düşünüyordu. İlk İsviçreli sevgilisinden ve genç yazar aşkından sonra böyle bir yenilgiyi kolay kolay hazmedemezdi.

Belkıs'ı bu olaya yavaş yavaş hazırlaması uygun olacaktı. Nasıl? Evlenme tasarısını önce askıya alarak dış göreve atanmasını bekleyecek, atanma işi olduktan sonra ilk önce dışarıya o yalnız gidecek, bir ev bulacak, yerleşecek, Belkıs'ı ancak ondan sonra yanına getirtecekti.

O zamana kadar her ikisinin de duygularında karşılıklı bir azalma olabilirdi. Bu azalmanın gerçekleşmesi de çok uzak bir olasılık değildi.

Diyelim ki Belkıs hep aynı şiddetle Kenan'a bağlılığını sürdürdü, o zaman da hiç evlenmeden bir süre için konuk olarak Kenan'ın yanına gelir, oradaki soğuk hava kendisini bu evlenme tasarısından vazgeçirebilirdi. Tek çıkar yol galiba buydu. Ama Belkıs'ı çok seviyordu. Nasıl katlanacaktı buna?

Ankara'da Toplantılar

Belkıs Ankara'ya yerleştikten sonra orada dostlar edindi, akşam içkilerine, kokteyllere, sergi açılışlarına, tiyatrolara, konserlere çağrıldı. Bazılarına Kenan'la gidiyordu, bazılarına da yalnız. Çünkü Kenan onunla birlikte çıkmayı azaltmak istiyordu,

bir yandan da bazı toplantılar Kenan'ı hiç ilgilendirmiyor ve Belkıs'ın yalnız gitmesi için koşulları biraz zorluyordu.

Kenan'ın hoşlanmadığı toplantılardan biri de Nahid Hanım'ın evindeki akşam sohbetleriydi. İşte yine böyle bir toplantıya Belkıs çağrılmıştı. Kenan:

— Ne olur sevgilim, bu akşam gelmeyeyim. Sen mutlaka gitmek istiyorsan yalnız git, deyiverdi.

Belkıs da onun gelmesi için hiç dayatmadı, Kenan'ın o çevreden pek hoşlanmadığını biliyor ve zaman zaman uyukladığını görünce fena üzülüyordu.

Belkıs o akşam davete yalnız gitti. Kimler yoktu ki? Sabahattin Eyuboğlu, Abidin Dino, Orhan Veli, Oktay Rıfat, Melih Cevdet, Sadi Gökdeniz, Mahmut Dikerdem, Azra Erhat...

Belkıs Sadi Gökdeniz'i görünce birdenbire heyecanlandı. Neye uğradığını anlayamadı. Ne olmuştu öyle? Sadi onun İsviçre'deki ilk sevgilisinin tıpatıp aynısıydı. Aynı boy, aynı zariflik, aynı buğday rengi ten, aynı kartal burun, aynı saçlar, aynı gözler...

Tanıştıkları zaman ona Fransızca "Sevgilim merhaba!" demek için kendini zor tuttu.

Semiha o akşam yine yoktu, Hasanoğlan'daydı. Belkıs gözlerini bir an bile Sadi'den ayıramadı. Onun her sözünü ilgiyle dinliyor ya da dinler görünüyor ve uzaklardan özlem gideriyordu. Sadi her konuda kendine çok güvenen, inandırıcı bir sesle konuşuyor ve salondakilerin saygınlığını kazanıyordu.

Gündemde yine Köy Enstitüleri vardı. Sabahattin Eyuboğlu'ndan sonra Sadi de uzun uzun deneyimlerini anlattı. Bu konu her ne kadar Belkıs'ın ilgi alanının dışındaysa da İsviçre'de yaşadığı dönemde Pestalozzi Okulu'ndaki eğitim çalışmalarına uzaktan tanık olduğu için bir şeyler söyleyecek durumundaydı.

— Bakın, dedi, köy çocuklarının eğitimini ilk ele alan kişi İsviçreli pedagog Pestalozzi'dir. 18. yüzyılın ortalarında doğan ve 80 yaşlarında ölen Pestalozzi'nin dil, ilahiyat, hukuk ve tarih öğrenimi yaptığını biliyorum. Köylerin kalkınması üzerine kırsal ekonomi konularını incelemiş, sonra yoksul köy çocukları için okullar

açmıştır. Amacı çocuklara tarım ve meslek bilgilerini öğretmekmiş. Bugün hâlâ İsviçre'de "Pestolozzi Çocuklar Köyü" vardır.

Sadi:

— Evet biraz biliyorum. İsviçreli tarihçi ve pedagog Alfred Rufer'i tanıdım. Ankara'da da uzun süre kaldı. Köy Enstitüleri üzerinde araştırmalar yaptı. *Pestalozzi ve Devrim* adlı bir kitabı da var... Bizde Pestalozzi'yi tutanlar çoktur. Onun 150 yıl önce yaptıklarını izleyenler Türkiye'de yeni hedeflere yönelmişlerdir. Bizim Köy Enstitüleri'nde Pestalozzi'nin sanayi okulu kavramından da esinlenilmiştir. Tonguç Pestalozzi'nin başarılarını her zaman övmüş ve yapıtlarını Türkçeye çevirmiştir. Ama bizdeki uygulama çok daha geniş kapsamlıdır. Bizim Köy Enstitülerimiz ne İsviçre'den kopya edilmiştir, ne Güney Amerika'dan, ne de Sovyetler Birliği'nden. Değil mi?

Belkıs o akşamki toplantıdan çok etkilenmişti. Sadi şimdiye kadar tanıdığı erkeklere benzemiyordu. Kuramla eylemi birleştirmiş bir havadaydı. Hem eğitim konularını ve Türkiye'nin sosyal yapısını çok iyi biliyor, hem de bildiklerini uyguluyordu.

Sadi o akşamki toplantıdan büyük bir şaşkınlık içinde ayrıldı. Belkıs onu büyülemişti sanki. Ona yabancı ülkelerden seslenen bir havadaydı. Marksizm konularını ve dışardaki uygulamaları anlatırken konulara egemenliğini ve özgüvenini her sözünde kanıtlıyordu. Tavcan ile alanları çok ayrıydı. Belki birbirlerini tamamlıyorlardı. Ama yok sayılacak bir kadın değildi. Ele aldığı konularda büyük ağırlığı vardı. Bu ağırlık bir kültür birikiminden kaynaklanıyordu.

Sadi bir küçüklük kompleksi duyar gibi oldu. İçi burkuluyordu. Tavcan'a karşı bir suç işlemiş olmanın acısını duyuyordu. Oysa hiçbir suç işlemiş değildi. Her şey kafasının içindeydi. Hiçbir duygusunu dışa vurmamıştı.

Bir hafta sonra başka bir evde bir araya geldiler. Tavcan yine Hasanoğlan'daydı. Belkıs aynı coşkulu havadaydı. Sadi ile uzun süre bir köşede baş başa kaldılar. Belkıs ona yaşam öyküsünü anlattı. Cenevre'de öğrencilik yılları, İkinci Dünya Savaşı'nın sı-

kıntılı günleri, ilk sevgilisi ve Sadi ile aralarındaki benzerlik... Böylece Belkıs Sadi'ye olan düşkünlüğünü ele vermiş oluyordu. Sadi de bundan biraz gurur duydu.

Konuşmaların sonu gelmiyordu. Anlatılacak o kadar çok şey vardı ki. O akşam hiç kimseyi dinlemeden sohbetlerini sürdürdüler. Ayrılırlarken Belkıs:

— Sadi Bey, sizi amcamla tanıştırmak isterim. Bir akşam bakanlıktan çıktıktan sonra bize gelmez misiniz, diye sordu.

— Neden olmasın? Amcanızın adını yıllardan beri duyarım. Kendisiyle tanışmak beni çok mutlu edecek.

Dört gün sonrası için randevulaştılar. Sadi hep bir suçluluk kompleksi içindeydi. Ama şimdiye kadar yaptıklarında Tavcan'a anlatmayacağı hiçbir şey yoktu ki.

Belirlenen günde Sadi Belkıs'ın CHP kodamanlarından milletvekili amcasının apartmanına gitti. Belkıs kapıda Sadi'yi sevinçle karşılarken:

— Ah, ne yazık Sadi Bey, dedi, amcamın dün akşam hiç beklenmedik bir işi çıktı, İstanbul'a gitmek zorunda kaldı. Sizden çok özür diliyor. Kızmayacağınızı umarım. Size önceden haber veremedim. Ama, ne yapalım yine bana katlanmak zorunda kalacaksınız.

— Hiç önemi yok Belkıs Hanım. Belki de daha iyi oldu, oturup başbaşa konuşmalarımızı sürdürürüz.

— Ben de üzülmeyeceğinizi tahmin ediyordum.

Amca Birinci Meclis'ten beri Atatürk'ün hiç yanından ayrılmamış, bir ara İstiklal Mahkemeleri'nin birinde üyelik yapmış, sonra da hep İnönü'ye bağlı kalmış bir CHP'liydi. Meclis'te her konuda hükümeti destekler ve muhaliflere her zaman ateş püskürürdü. Sadi böyle bir Atatürkçüyü yakından tanıyamadığına üzüldü, Belkıs'la başbaşa kalmak da onu biraz endişelendirdi. Bu tür bir beraberlik türlü ilişkilere yol açabilirdi.

Salona geçtiler. Evde başka kimsenin olmadığı anlaşılıyordu. Duvarlarda Atatürk'ün, İsmet İnönü'nün, Recep Peker'in, Şükrü Saracoğlu'nun imzalı fotoğrafları, Sivas Kongresi, Meclis'in açılı-

şı ve Gazi'nin arkasında amcasının bulunduğu resimler göze çarpıyordu.

Koltuklara yerleştiler. Belkıs:

— Size bir viski vereyim, diye yerinden kalktı. Sodayla mı içersiniz suyla mı? Buz da ister misiniz?

Sadi viski içmeye hiç alışık olmadığı için

— Nasıl olursa olsun, demekle yetindi.

— Ah, Sadi Bey, hiç olur mu? Ben sizin zevkinize uymak isterim.

— Hanımefendi, ben yaşamımda hep rakı içtim. Rakı bulamazsam şarap içerim.

— İsterseniz size şarap açayım. İsviçre'den gelmiş buz gibi bir beyaz şarabımız var.

— Belkıs Hanım, ben şaraptan da pek anlamam. İki şarap bilirim: Güzel Marmara ve kırmızı Buzbağ.

— Ne yazık, ikisi de bizde yok. Hemen getirteyim isterseniz.

— Yok efendim, yok. Ne diye zahmet edeceksiniz. Ben ne olsa içerim.

— Tamam, anlaştık öyleyse, size viski veriyorum.

Belkıs hemen gidip bardakları getirdi. Kendisi viskiyi sek aldı, Sadi'in bardağını da viski, soda ve buzla doldurdu.

— Efendim şerefinize!

— Çiirs Sadi Bey! Anlatın bakalım, günleriniz nasıl geçiyor? Hiç sıkılmıyor musunuz Ankara'da?

— Neden sıkılacağım efendim? Sabahtan akşama kadar bakanlıktaki işler bütün günümü alıyor. Akşamları da yorgun argın eve dönüyorum. Semiha ile günlük işleri konuşuyoruz. Bazen de arkadaşlarla buluşuyoruz.

— Semiha Hanım sizin eşiniz galiba.

— Öyle sayılır, yıllardır birlikteyiz.

— Evet, doğru, nikâhlanmaya ne gerek var? Yarın karşınıza hoşlandığınız biri çıkar, arkadaşınızı bırakırsınız.

— Evet ama, ben öyle düşünmüyorum. Semiha'dan ayrılacağımı hiç sanmıyorum. Biz onunla her konuda anlaşıyoruz.

— Hiç belli olmaz Sadi Bey, yarın daha havalı biriyle tanışırsınız. Semiha Hanım'ın pabuçları dama atılır.

— Pek sanmıyorum. Onu hiç bırakamam.

— Ne mutlu Semiha Hanım'a, onun yerine olmak isterdim.

— Sizin yeriniz başkadır Belkıs Hanım.

— Viskiler içildi. Arkasından birer viski daha. Sona birer bardak daha...

Derken Belkıs bir aile albümü çıkardı. Sadi albümü tutarken Belkıs'ın eli onun eline değdi. Sadi elini çekmedi. Belkıs onun elini avuçlarının içine aldı. Albüm kapandı. Belkıs Sadi'ye sarıldı. Dudakları uzun süre birbirlerinden ayrılmadı. Sonra Belkıs:

— Nasılsınız Sadi Bey? dedi, ben size ne demiştim?

Sadi hiç sesini çıkarmadı. Az sonra bu öpüşmeler yatak odasında sürdü.

* * *

Artık ne Belkıs Kenan'ı arıyordu, ne Kenan Belkıs'ı. Aralarına nedeni açıklanamayan bir soğukluk girmişti. Kenan Belkıs'ı yine eskisi gibi seviyor ama Dışişleri'ndeki geleceğini düşünerek ona karşı biraz ilgisiz görünmeye çalışıyordu. Belkıs ise İsviçre'deki ilk büyük aşkının bir benzeriyle karşılaşmanın mutluluğu içindeydi. Ama bu mutluluk yalnız benzerlikten değil, Sadi'de keşfettiği cinsellikten, onun sosyal konulardaki konuşmalarından ve toplumdaki özgür davranışlarından kaynaklanıyordu.

Tavcan ise Hasanoğlan'dan Ankara'ya dönüşlerinde Sadi'yi biraz düşünceli, suskun ve keyifsiz bulmaya başladı. Sadi'de bazı değişiklikler vardı ama bunlar neden kaynaklanıyordu acaba? Tavcan sevgilisini çok iyi tanırdı. Onun kafasında bir şeyler varsa, bir şeylere takılmışsa, bir şeylere içerlemişse pek konuşmaz, tepki göstermez ve suskun dururdu.

Tavcan Sadi'yi konuşturmayı birkaç kez denedi olmadı. Sadi:

— Yok, hayır, hayır, bir şeyim yok, diyerek kesip atıyordu.

Tavcan bu düğümü bir türlü çözemiyordu. Bir ara aklına

Nilüfer'in yeniden ortaya çıkmış olması olasılığı geldi. Biraz araştırdı, asla böyle bir şey olamazdı. Sonra Sadi'nin son haftalarda anlattıklarını düşündü. Nahid Hanım'ın evindeki toplantılar... O İstanbul'dan gelen garip kadın... Sadi ilk başlarda Belkıs'ı ona rahatlıkla anlatıyordu, ama son zamanlarda ondan hiç söz etmez olmuştu. Bir gün Tavcan Belkıs'ı soracak olmuş, Sadi de:

— Valla ne oldu, hiç bilmiyorum, ortalarda görünmüyor, diye yanıt vermişti.

Bu işte bir gariplik vardı. Kadınlar hiçbir şeyi atlamazlar, ön sezileriyle bir şeylere parmak basarlar, ama durum aydınlanıncaya kadar susar ve hiç renk vermezler. İçlerine bir kuşku düşmüştür, kurar dururlar. Bir yandan da çeşitli yollardan araştırmalar yapar, duygularını gizlemeye çalışırlar. Durumu idare ederler ama ne zaman kadar?

Her şeyi içlerine atar görünürler ama bunun da bir sınırı vardır. Olay kaynama noktasına gelince birden parlayıverirler, kafalarından neler geçmişse, türlü abartılarla bunları dışa vururlar. Bu bir ilişkinin sonu olabilir ya da durum aydınlığa kavuşur, buzlar erir, birbirlerine sarılıp barışırlar. Tavcan da uzun bir süre susmayı yeğledi. Sadi'de pek bir değişiklik yoktu. Böyle mi olacaklardı? Bunca yıl birbirlerinden hiçbir şeylerini gizlememişler, aralarında herkesi kıskandıran sevgi bağını yaşatmışlardı.

Tavcan hiçbir ipucu bulamıyordu. Ta ki günün birinde bir arkadaşı ona Sadi'nin Yenişehir'de ünlü bir milletvekilinin apartmanına zaman zaman girip çıktığını söyleyene kadar. Arkadaşı bu olayı hiçbir kötü niyeti olmadan anlatmış ve Sadi'nin o kişiyle ilişkisi olabileceğine çok şaştığını belirtmekle yetinmişti.

Tavcan ise o milletvekilinin Belkıs'ın amcası olduğunu biliyordu. Bunu duyunca dünyalar başına yıkıldı. Bu ilişkiyi başkasından duymayı hiç istemezdi. İkisi de olgun insanlardı, Sadi birine takılmışsa bunu rahatlıkla Tavcan'a söyleyebilir ve aralarındaki ilişkiyi orada noktalayabilirlerdi.

Tavcan Sadi'ye hiç renk vermeden ne yapabileceğini uzun uzun ve serinkanlılıkla düşündü. Rezalet çıkarmak hiç ona yakış-

mazdı. En iyisi uzun bir süre Sadi'den uzaklaşacaktı. Yani Sadi'yi bırakıp Ankara'dan ayrılacaktı. Köy Enstitüleri'nin birinde bir göreve atanmayı düşündü. Boş kadroları araştırdı. Çifteler'de bir görev olabilirdi. Hem Çifteler onun çocukluğunun geçtiği köye de çok yakındı. Her fırsatta köye gidip ailesinin evinde kalabilirdi. Bu tasarı birden kendisini çok heyecanlandırdı. Bu bir tür köyüne dönüş düşüncesiydi.

Birkaç ay sonra Belkıs Sadi'yi yormaya başladı. Ne de çok konuşuyordu. Bilmediği konu yoktu. Neden söz açılsa kimseyi dinlemeden anlatıyor, her şeyi eleştiriyor ve yalnız kendi görüşlerinin doğru olduğuna inanıyordu. Bazen Sadi hiç ağzını açmadan iki saat onu dinlemek zorunda kalıyordu. Böyle bir zorunluluğun ancak devlet hizmetinde ya da askerlikte olabileceğini düşünüyordu. Başından geçen en ufak bir olayı bazen öyle abartarak anlatıyordu ki sanki hiç kimse böyle bir olay yaşamamıştı. En büyük dertler onun başına gelmişti, hiç kimse onun kadar acı çekmiş olamazdı.

Örneğin Sadi ona bir gün Erzurum'dan Sarıkamış'a, kışta kıyamette, aç susuz nasıl gittiklerini anlatmaya kalktı, Belkıs onun sözünü keserek:

— O da bir şey mi, dedi, sen gel de kışı İsviçre'de gör. Bir kış Cenevre'den Diablerè'ye gitmiştik, Finiculaire'e bindik. Az daha donacaktık.

Sadi bin pişman oldu Sarıkamış macerasını anlattığına. Sadi bir gün de çocukluğundan söz ederken:

— Biz yoksulluk içinde büyüdük, dedi. Babam bize yılda bir çift ayakkabı alırdı, pençeletir pençeletir giyerdik. Kışın kunduralarımızın içi cıvık cıvık su dolardı.

Belkıs bu kez de:

— Sen ne diyorsun, dedi, ben de az çekmedim. Babama bir türlü diz kapağına kadar uzayan çizme aldıramazdım.

Bunları duyunca Sadi:

— Ya, vah vah, ne çok çekmişsin, demekle yetiniyordu.

İşte tam o sıralarda Kenan'ın Londra'ya tayini çıktı. Belkıs bu-

nu duyunca Kenan'ı son aylarda çok ihmal ettiği için biraz üzüldü. Sadi'den de artık hevesini almış gibiydi. Onu geri kalmış bir taşralı gibi görüyordu.

Kenan'ın Ankara'dan ayrılacağı günlerde evinde bir parti verdi. Belkıs şık giysiler içindeydi. Herkesin iştahını çekecek bir güzelliği ve zerafeti vardı.

Bir ara Kenan'ın kollarına yaslanarak:

— Sevgilim, dedi, her şey konuştuğumuz, anlaştığımız gibi olacak. Son günlerde seni sıkboğaz etmek istemedim, ama bir an aklımdan çıkmadın. Seni çılgınlar gibi seviyorum. Londra'ya şimdi yalnız gidebilirsin ama oraya yerleştikten sonra durumun elverdiği zaman bana haber ver, hemen kalkıp geleceğim. Evlenmemiz de şart değil, senin yanında olayım, bana yeter.

Bu sözler Kenan'ı çok mutlu etti. Bunda Dışişleri'ne ters düşecek bir durum yoktu. Belkıs'tan hâlâ çok hoşlanıyor ve onunla birlikte yaşamak düşüncesinden çok heyecanlanıyordu.

— Tabii Belkıscığım, dedi, ben de öyle düşünüyorum. Seni ilk fırsatta yanıma aldıracağım. Londra'da çok mutlu günlerimiz olacak.

Belkıs bu sözlere çok sevindi. Burada siyasal gerginlikler içinde huzursuz bir yaşamı sürdürmektense Londra'ya yerleşmek yaşamının en mutlu olayı olacaktı.

XVII

Tarihin En Büyük Casusluğu: Çiçeron

1944 yılında dünyada tünelin ucu görünmeye başladı. Savaş artık sonuna yaklaşıyordu. Ocak başlarında Sovyetler Leningrad kuşatmasını yarmışlar, Polonya sınırlarını geçmişler, nisan başlarında da Romanya sınırlarını aşmışlardı. Mussolini kendi damadı ve bir zamanlar sağ kolu olan Kont Ciano'yu vatana ihanet suçundan idam ettirmiş, Müttefikler de haziranda Roma'yı ele geçirmişlerdi.

Almanlar ve İtalyanlar için artık çöküş dönemi kesinlikle başlamıştı. Savaşı kazanmaları olasılığı günden güne yok oluyordu.

Ankara sinemalarında filmlerden önce dünya haberleri gösteriliyor ve halk heyecanla Müttefiklerin ilerlemelerini izliyordu. Sırf savaş haberlerini izleyebilmek için sinemaya gidenler bile vardı. Bu filmler Fransızlara Pathé ve Gaumont kurumlarından, BBC'den, UFA'dan, Alman Propaganda servislerinden ve Amerikalılardan geliyordu. O yıllarda TV olmadığı için görüntülü haberler ancak sinemalardan izleniyordu.

Müttefikler Haziran başlarında da Fransa'nın kuzeyinde Normandiya çıkarmasını yaptılar. Ankara'da insanlar radyo başlarında heyecanla savaş haberlerini dinliyorlardı. Yabancı radyo dinleyicilerinin sayısı da azımsanacak gibi değildi.

Normandiya çıkarması bütün Fransızların yıllardan beri bekledikleri bir olaydı. İnsanlar artık sevinçlerini Almanlardan gizlemeye çalışmıyorlardı. Çıkarma haberleri geldikçe meyhanelerde

kadehler kaldırılıyor, evlerde sevinç çığlıkları atılıyordu. Herkes Müttefiklerle birlikte Fransız askerlerinin de zafer şenlikleriyle
 Paris'e girmesini bekliyordu.

Ne var ki çıkarma yapılmayabilir ya da başarısızlıkla sona erebilirdi. Eğer Alman Gizli Haberalma Servisi'nin başında bulunan General Kaltenbrunner'le Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop Ankara'dan gönderilen casusluk belgelerini iyi değerlendirebilselerdi Normandiya çıkarması önlenebilirdi.

Önlenir de ne olurdu, Almanlar savaşı mı kazanırlardı? Hayır, sadece savaş bir süre daha uzar ve Naziler bir milyon insanın daha canına kıyarlardı.

Peki neydi bu Ankara'dan gönderilen ve inanılmayan belgeler?

Tarih bunu "Çiçeron Olayı" diye yazıyor.

Çiçeron olayı kısacası şöyleydi: Savaş yıllarında İngilizler Ankara'ya Sir Knatchbull Hugessen adında ünlü bir diplomatı atamışlardı. Ankara Büyükelçiliği İngilizler için çok önemli bir görevdi. Çünkü o dönemde Ankara hem İngiltere için, hem de Almanya için üzerinde titizlikle durulan bir yerdi. Hitler bu yüzden eski Başbakan Von Papen'i Ankara'ya göndermişti. Her iki devlet de Ankara'yı kendi saflarına çekmek ya da tarafsızlığını sağlamak endişesi içindeydiler.

O bakımdan da bu iki büyükelçiye en gizli devlet sırları iletiliyordu.

İngiliz Büyükelçisi'nin çok sevdiği, yakışıklı bir kavası vardı. Bu kavas onun arabasını kullanıyor ve geceleri de rahat rahat Büyükelçi'nin yatak odasına girip çıkabiliyordu. Babasını İngilizlerin öldürdüğünü söyler ama bunu Büyükelçilik çevrelerinde hiç açıklamazdı. Arnavut kökenliydi. Ailesi Priştina'dan Selanik'e, oradan da İstanbul'a göç etmişti. Yakışıklı ve becerikliydi, kendini kolayca Büyükelçi'ye sevdirmişti.

Amacı büyük bir vurgun yaparak zengin olmak, o parayla da yurt dışında bir yerde, örneğin Güney Amerika'da yaşamaktı.

İyi de kavas ve şoför aylığıyla nasıl zengin olunurdu? Eliaza,

ya da İlyas Bazna adındaki bu genç odacı, aylarca bu işe kafa yorduktan sonra şöyle bir yol buldu: Büyükelçi'nin kasasındaki gizli belgelerin resimlerini çekip bunları Almanlara ya da Sovyetlere satmak!

İlyas hiçbir casusluk örgütünün adamı değildi. Özel girişimciydi. Ama MİT'e haber sızdırmadığı da söylenemezdi. Casusluk tarihinde böylelerine pek rastlanmamıştı.

Elindeki belgeler nelerdi? Tahran Konferansı'nın tutanakları. Doğu'dan Batı'ya düzenlenecek saldırının planları, Amerikalıların Ruslara verdikleri malzemenin listesi, İngiliz Gizli Haberalma Örgütü Intelligence Service'in şifreleri, Avrupa'ya yapılacak çıkarmanın yeri ve zamanı!

İlyas, Büyükelçi'nin bürosunu boş buldukça kasaları karıştırıyor ve akla gelmeyecek belgelere ulaşıyordu.

Kararını verdi, bunları Almanlara satacaktı. Ama kime? Aklına Birinci Kâtip Jenke geldi. O öyle sıradan bir kâtip değildi, eşi Frau Janke Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop'un kız kardeşiydi. Demek ki, ona iletilen bir bilgi Dışişleri Bakanı'na ulaşabilirdi.

Kendisinden randevu almayı başardı ve Jankelerin kapısı bir akşam İlyas'a açıldı.

İlyas, Herr Janke'ye:

— Size çok önemli belgeler iletmek istiyorum. Ben İngiliz Büyükelçisi'nin kavasıyım. Bu belgeler çok işinize yarayacaktır. Savaşın gidişini etkileyecek güçteki bu belgeleri önce size sunmak istiyorum, dedi.

Birinci Kâtip böyle bir öneri üzerine şaşkına dönmüştü. İlyas'ı dinledikten sonra:

— Anlattıklarınız çok ilginç ama ben bu tür işlerle meşgul değilim, dedi. Bu konuyu meslektaşım, Büyükelçilik ataşesi Herr Moyzisch'le görüşmeniz daha doğru olacaktır.

Akşam saat 10'u geçiyordu. Birinci Kâtibin eşi de oradaydı. Frau Jenke hemen telefona sarılarak Herr Moyzisch'i buldu. Bu iş gerçekten onun görev alanına girerdi. Çünkü Moyzisch gerçekte Gestapo ajanıydı.

Frau Jenke kendisini kaldıkları eve çağırıyordu. Moyzisch'in bu çağrıya elbetteki hiç hayır diyecek hali yoktu. Apar topar Jenkelerin evine koştu. Kapıyı Frau Jenke açtı. Telâşlı görünüyordu.

— Kocamın sizi bu saatte çağırmasının çok özel bir nedeni var, dedi. İçeride garip bir adam sizi bekliyor. Elinde çok önemli belgeler varmış, bunları satmak istiyor.

Salona geçtiler. Herr Janke gerçekten de garip bir adamla beraberdi. İlyas hemen konuya girdi:

— Sayın Beyefendi, dedi, size çok önemli belgeler satmak istiyorum. Sunacağım belgeler savaşın gidişini değiştirebilir.

— Peki, nedir bu belgeler, gösterin de konuşalım.

— Göstermeme imkân yok. Bunların bence değeri en az 20 bin İngiliz Lirasıdır. Parayı verirseniz size bunların ne olduğunu anlatırım.

— Ama buna çılgınlık derler. Ne olduğunu bilmeden size 20 bin İngiliz Lirası vereceğim, siz de basıp gideceksiniz.

— Hayır, ben çılgın filân değilim. Bunları toparlayabilmek için aklınıza gelmeyecek tehlikeleri göze aldım. Sizin işinize gelmiyorsa ben bunları başkalarına satabilirim. Hem de istediğim paranın kat kat fazlasını verirler.

Moyzisch'in aklına İtalyanlar, Sovyetler ve Japonlar geldi. Kim bilir belki onlar bu parayı kolayca verebilirlerdi.

— Sizin ne kim olduğunuzu biliyorum, ne adınızı, ne de görevinizi.

— Birinci Kâtibe söyledim, ben İngiliz Büyükelçisi'nin şoförü ve uşağıyım, yani kavasıyım.

— Peki, şu halde yarın oturup konuşalım.

— Tamam, ama beni başka ajanlar izleyebilir. Buluşacağımız yeri ve zamanı birlikte seçeceğiz. Şunu söyleyeyim, ben parayı peşin istiyorum. Ondan sonra her getireceğim belge için de 15 bin İngiliz Lirası ödeyeceksiniz.

— Elçilik'te bu kadar paramız yok. Berlin'e sorup onay alalım.

— Kabul, size üç gün süre tanıyorum.

Moyzisch bu olayı Büyükelçi Von Papen'e anlatınca eski başbakanın yeşil gözleri yuvasından fırladı. Bu eşsiz bir fırsattı.

— Peki, dedi, bu kavasın adı nedir?

Moyzisch:

— Adını bilmiyorum, ama ne önemi var, diye yanıtı verdi.

— Peki öyleyse ben ona bir kod adı veriyorum: Çiçeron

İki gün sonra Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop'tan Büyükelçi Von Papen'e şifreli bir mesaj geldi:

"Parayı özel kurye yarın Ankara'ya getirecek."

Moyzisch ile Çiçeron ertesi akşam Büyükelçiliğin arka bahçesindeki deponun dibinde buluştular. Moysizch paraları sayıp belgelerin fotoğraflarını aldıktan sonra Büyükelçilik'teki bürosuna döndü. Filmleri banyo edip kopyaladı. İnanılır gibi değildi, neler yoktu neler? Bunların değerinin yanında ödenen para hiç sayılırdı. Heyecandan kalbi güm güm atıyordu.

Belgeler ertesi gün Von Papen'i de çıldırttı. Her şey yolunda gidiyordu. Daha ertesi gün özel bir uçak Moyzisch'i alıp Berlin'e götürdü.

Moyzisch'i orada ilk önce Gizli Haberalma Örgütü'nün başkanı General Kaltenbrünner kabul etti. Generalle Von Ribbentrop arasında sinsi bir rekabet vardı. Von Ribbentrop bütün haberalma işlerinin kendisine bağlanmasını istiyordu, Kaltenbrünner ise direniyordu.

Ribbentrop Ankara'dan gelen belgelere inanmadığını açıkladı. General Kaltenbrünner ise hırsından deli oluyordu.

Moyzisch Ankara'ya döndü, Çiçeron'la yeniden buluştular. Çiçeron her defasında Almanlara değeri biçilmez belgeler getiriyor ve parça başına 15 bin İngiliz Lirası alıyordu.

Bu iş 1944 Nisanı'na kadar sürdü. Müttefiklerin yapacağı çıkarma her gün sabırsızlıkla bekleniyordu. Oysa Çiçeron'un verdiği belgelerde bu konuda da çok değerli bilgiler vardı. Almanlar bunlara güvenmediler.

Bu arada Çiçeron Almanlardan aldığı 20 bin İngiliz Lirasını

bozdurmuş, yaşam tarzını değiştirmiş ve bir Mercedes araba almıştı.

Günün birinde Moyzisch'in sekreterinin Amerikalılara geçtiği haber alındı. Sekreter olayı bildiği için Çiçeron her an yakalanabilirdi ya da cesedi Ankara sokaklarında iki seksen uzanabilirdi. Kaçmaktan başka çare kalmıyordu; toz oldu.

Alman yetkilileri kendilerine iletilen belgelerin gerçek olduğunu anladıkları zaman iş işten geçmiş ve Müttefikler Normandiya'ya çıkmışlardı.

Çiçeron gizlediği 300 bin İngiliz Lirasını bozdurmak için savaşın sonunu bekliyordu. Savaş bitince paraları ufak ufak bozdurmaya kalktı. Bir süre sonra İstanbul Emniyet Müdürlüğü yetkilileri kendisini tutukladılar. Paraların sahte olduğu anlaşılmıştı!

İlk ödenen 20 bin İngiliz Lirasından sonra verilenlerin hepsinin sahte olduğunu anlayınca İlyas baygınlık geçirdi.

İkinci Dünya Savaşı'nın bu en büyük casusluk olayı böylece hem Almanlar hem de Çiçeron için tam bir fiyasko ile sonuçlanmıştı.

Ancak burada şöyle bir soru akla gelebilirdi: Çiçeron'un İngiliz Büyükelçiliği'nde çalıştığı dönemde belgeleri vermek için en az yirmi kez Alman Büyükelçiği'ne girip çıktığı anlaşılıyordu. İki büyükelçilik de sivil polisler ve MİT görevlileri tarafından sürekli izlenmekteydi. Peki, görevliler İlyas Bazna'nın bu ilişkisini nasıl olup da fark etmemişler ve bu casusluk olayının üzerine gitmemişlerdi? Özellikle savaş yıllarında havadan kuş uçurtmayan Emniyet görevlileri ve karşı casusluk örgütleri bu olaya belli ki göz yummuşlardı.

XVIII

Savaşa Katılıyoruz

Müttefikler Normandiya çıkarmasının yanı sıra güneyden de saldırmaya geçmişler, ağustos sonlarına doğru da Marsilya ve Grenloble kurtarılmıştı.

Ama Fransa'da en önemli savaşlar kuzey bölgesinde oluyordu. Normandiya çıkarmasından iki buçuk ay sonra 25 Ağustos 1944'te Müttefikler Fransız Kurtuluş Ordusu ile birlikte Paris'e girdiler; Alman askerleri toplu halde teslim alındı. Artık yer yerinden oynuyordu. Sonra Müttefikler Almanya topraklarında ilerlemeye başladılar. Ama Almanlar can çekişirken de son saldırılarından vazgeçmiyorlardı. Kurtuluştan on gün önce Alman uçakları yine Paris'i bombaladılar. 200 kişi öldü, bin kişi yaralandı. Gazeteler günlerce bu facianın resimlerini yayımladılar.

Ekim ortalarında ünlü Alman Mareşali Rommel'in Hitler'in baskılarına dayanamayıp intihar ettiği haberi duyuldu.

Derken İngilizler Atina'ya girdiler, Kızıl Ordu da Belgrat'a ve Budapeşte'ye...

Almanya ve İtalya'nın kurtuluş umutları tükenmişti.

Almanya'yı artık hiçbir güç kurtaramazdı. Ama yine bir takım söylentiler vardı: Almanya şimdiye kadar gizlediği en önemli silâhını daha kullanmamıştı! Bu gizli silâhın adı V2 idi. Bundan ciddi ciddi korkuluyordu. Ama bu silâh bir türlü ortaya çıkartılamadı. 1945 Şubatı'nın ilk günlerinde Churchill, Roosevelt ve Stalin Yalta'da bir araya gelerek savaş sonrasını görüşmeye başladılar. Üç büyüklerin anlaşması zor olmadı.

Konferansta varılan kararların en önemlilerinden biri de 1

Mart 1945'e kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etmiş ve edecek devletlerin 25 Nisan'da San Francisco'da toplanarak Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kuruluşunu hazırlayacak konferansa katılmalarıydı.

Demek ki savaştan önceki Milletler Cemiyeti artık kesinlikle tarihe karışmıştı ve yeni bir dünya örgütünün temelleri atılacaktı. Türkiye'nin de bu örgüte üye olabilmesi için Almanya'ya ve Japonya'ya savaş ilân etmesi gerekiyordu.

Bu sadece biçimsel bir savaş ilânı olacaktı. Çünkü artık sınırlarımızda ne Almanya vardı, ne İtalya ne de Japonya. Mihver devletleri denen bu devletler kendi canlarının derdine düşmüşlerdi, bize bomba yağdıracak halleri mi vardı?

Ama böyle yenilgiden yenilgiye yuvarlanan bu devletlere savaş ilân etmek devletlerarası etik kurallarına uyar mıydı? "Biz size bunca yıl saldırmadık, bunu hiç sizden beklemezdik", demezler miydi? Onların bunları diyecek durumları yoktu. Zaten bizim de onlara saldırmamız söz konusu olmazdı.

25 Şubat günü bu haberi radyolar yayımladılar, ertesi gün de gazetelerin birinci sayfaları "Almanya'ya ve Japonya'ya harp ilan ettik" diye manşetlerle çıktı. Alman yanlısı olarak tanınan Başbakan Şükrü Saracoğlu o gün şöyle diyordu:

"Zaten Türkiye ilk tehlike anlarından itibaren sözünü, silahını ve kalbini demokrat milletlerin yanına koymuştu..."

Haber bütün Türkiye'de bomba gibi patladı. Açık ve yakın bir tehlike yoktu ama savaş kararı yine de herkesi düşündürüyordu: Ya Almanlar kızar da büyük kentlerimizi bombalarlarsa! Şaka maka değil bu bir savaş kararıydı. O günlerde yolunu şaşıran bir Romen uçağı İstanbul üzerinden uçuyordu. Dört bir yandan uçağa füzeler yağdırdılar. Herkes sığınaklara koştu. Ama sonra bunun bir düşman uçağı olmadığı anlaşıldı.

Türkiye Müttefiklerle işbirliğini geliştirirken Alman yanlısı Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu da görevinden ayrılmış ve böylece İngiltere ve Amerika'ya yakınlaşma çabaları yoğunlaş-

tırılmıştı. Türkiye'deki faşizm yandaşları artık öksüz kalıyorlardı. Ama pek çoğu yeni politikaya uymakta güçlük çekmediler. Sanki yıllarca Almanlara alkış tutanlar onlar değildi.

Radyoda en önemli yorumları yapan Burhan Belge o gün konuşmasında şöyle dedi:

> *"Mihver'in planı Kafkasya'dan inerek ve Mısır üzerinden dolanarak Türkiye ile komşularının hayat sahası olan toprakları kuşatmaktı... Biz Müttefiklerle birlikte harbe değil, bunların yanı başında belirli bir dünya anlayışına, daha doğrusu barışın yapımına girmiş bulunuyoruz... Kararımız barışın dışında kalmama kararıdır."*

Ankara'da bunlar konuşulurken Sadi ve arkadaşları da artık yeniden silâh altına çağırılmayacaklarını düşünüyor ve bayram ediyorlardı.

Bizde bu olaylar yaşanırken İngiliz ve Amerikan uçakları da Alman kentlerine bomba yağdırıyordu. Mart sonlarında Müttefikler Ren şehrini geçerek Almanya içlerine uzanmaya başladılar.

İtalya da kaynıyordu. Partizanlar her şeye egemen olmuşlardı. Mussolini ve sevgilisi Clara Petacci yakalanarak nisan ortalarında Milano yakınlarında kurşuna dizildiler ve ikisinin de cesedi başaşağı asıldı. Her yerde insanlar savaş suçlularından acımasız bir biçimde öç alınmasını istiyordu. Bütün dünya zafer çığlıklarıyla kaynıyordu.

XIX

Kamplar, Cap Arcona ve Hiroşima

Nisan sonunda Sovyet birlikleri Polonya ve Almanya'daki Yahudilerin ve direnişçilerin kapatıldıkları ölüm kamplarından sağ kalanları kurtarmaya çalışıyorlardı. Neredeydi bu kamplar? Austschwitz-Birkenau'da, Maidenek'te, Neuengamme'da, Treblinka'da, Bregen-Belsen'de, Stutthof'da...

Naziler savaş yıllarında 5 milyondan çok Museviyi toplama ve ölüm kamplarında, gettolarda, sokaklarda, evlerde, tarlalarda, gizlendikleri ormanlarda yok etmişlerdi. Kamplarda ölenlerin sayısı 3 milyondu.

Niyetleri ulaşabildikleri bütün ülkelerdeki Yahudileri yok etmekti. Almanya'da Yahudilerin % 50'si, Polonya'da % 90'ı, Çekoslavakya ve Avusturya'da % 83'ü, Yugoslavya'da %80'i, Yunanistan'da % 81'i Macaristan'da % 45'i, Fransa'da % 28'i öldürülmüştü.

Kampların en büyüğü Polonya'daki Austschwitz-Birkenau' daydı. Burada 1 milyon 100 bin insan can vermişti. Bunların 900 bini Yahudiydi, geri kalanlar da çeşitli ülkelerden direniş eylemlerine katılanlar ve Çingenelerdi. Naziler Çingeneleri ve eşcinselleri de sevmiyorlar ve yok etmek istiyorlardı.

Toplama ve yok etme kamplarının sayısı 1939'da sadece 6'ydı, 1944'te kamp sayısı 20'ye yükseldi. Bunların dışında bir yığın da ikincil kamp kurulmuştu. Kamplar doğrudan Güvenlik Genel Merkezi'ne bağlıydı.

Kızıl Ordu 27 Ocak 1945'te Krakovi'de Austschwitz Kampı'na ulaştığı zaman orada ancak bin kişiyi buldu. Hiçbiri ayakta dura-

cak durumda değildi. Bir deri bir kemik, hasta ve perişan bir haldeydiler.

Müttefik orduları Almanya'da ilerlerken Naziler kamplardaki tutsakların bir an önce çaresine bakmak istiyorlardı. Austschwitz'de olduğu gibi öteki kamplarda sağ kalanlar da Müttefiklerin eline geçerlerse hepsi kendilerine yapılan işkenceleri ve cinayetleri anlatacak ve insanlığa karşı işlenmiş suç olarak Nazilerden bunların hesabı sorulacaktı.

SS Komutanlığı da hiçbir tutuklunun Müttefiklerin eline canlı olarak geçmesi için kamp komutanlarına kesin emir vermişti.

Bu durun da ne yapılabilirdi? Hepsini toplu halde kurşuna dizseler yarın cesetler bulunur ve katiller hakkında kovuşturma açılırdı. Bazı kamp komutanları tutukluların kaçmasına göz yumulmasına karar verdiler. Tutuklular tam kaçarlarken yollarda ve tarlalarda üzerilerine ateş açılacak ve hepsi temizlenecekti. Bu yöntem birçok yerde uygulandı.

Son günlerin birinde Alman SS kurmayları yeni bir kıyım tasarısı oluştu. Buldular: Tutsakları Baltık körfezinde, özellikle Lübeck'te bulunan gemilere doldurmak ve gemileri batırarak hepsini sulara gömmek.

Savaştan önceki dönemde Almanların muazzam bir transatlantikleri vardı: Cap Arcona. 1927'de denize indirilmiş olan bu gemi o yıllarda dünyanın en büyük gemisiydi, 27 bin tondu. İçinde kış bahçesi, tenis kortu, oyun ve spor salonları, konser salonu ve barları vardı. Gemi Hamburg'la Rio de Janeiro ve Buenos Aires arasında işliyor ve bu yolu iki haftada alıyordu.

Savaş çıkınca gemi Baltık Denizi'nin güneyinde Danzig limanında korunmaya alınmıştı. Sovyetler, Polonya ve Almanya toprakları üzerinde ilerlemeye başlayınca Cap-Arcona gemisi Danzig'le Kopenhag arasında askerleri ve sivilleri taşımakla görevlendirildi.

4 Mayıs 1945'te Müttefikler Neuengamme Kampı'na girdiler. Orası Almanya'nın en büyük kampıydı. 1938-45 arası oraya çeşitli uluslardan 106 bin kişinin kapatıldığı biliniyordu.

Kamplardaki tutsakların taşınacakları ölüm gemilerinden birinin de Cap Arcona olduğu çok gizli tutulmuştu. Kaptanlara bile tutsaklarla birlikte gemilerin batırılacağı söylenmemişti. Lübeck limanında demirlemiş olan Cap-Arcona'nın kaptanı bu karara karşı koymuş ve gemiye tutsakların doldurulmasını istememişti. Ama bu emri yerine getirmezse kurşuna dizileceğini öğrenince boyun eğmek zorunda kalmıştı.

Sonunda tutsaklar limandaki üç gemiye bindirildiler. Yahudiler ve direnişçiler başlarına neler geleceğini bilmiyorlardı. Hepsi zaten aylarca süren açlık ve hastalıklardan perişan olmuşlardı. Ambarlara tıkıldılar. Pislik içinde yüzüyorlardı. Ölüm o kadar yakınlarındaydı ki!... SS subaylarının artık onlarla uğraşacak güçleri kalmamıştı. Hiçbir umut ışığı yoktu; ölümlerini bekliyorlardı.

O günlerde Müttefik askerlerinin adım adım Lübeck'e yaklaştıklarından da haberleri yoktu. Oysa onların gemiye yükletildikleri gün Hitler intihar etmiş ve savaş son günlerine yaklaşmıştı.

İngiliz uçakları da o günlerde limandaki gemilere karşı hava akınları başlatmışlardı. Tutsaklar gemilerine bombaların yağdığını görünce dehşete düştüler. Müttefik uçaklarından yağan bombalar altında öleceklerini hiç akıllarına getirmemişlerdi. Onlara kaç yıldır kurtarıcı olarak bakıyorlardı.

Almanlar gemilerdeki cankurtaran simitlerini, sandalları da yok etmişler, hatta tutsakların tutunabilecekleri kalasları bile önceden denize atmışlardı. Kamplarda ölümden kurtulanları Cap-Arcona, Thielbek ve Athen gemilerine doldurdular. 7500 Musevi ve direnişçi o bombardımanlarda tekneleriyle birlikte sulara gömüldü.

Bu kör ve dehşetli saldırı İngiliz havacılarının ve onlara komut verenlerin ömürlerinin sonuna kadar taşıyacakları bir yüz karasıydı. Çünkü haberalma servislerinin onlara gemide tutsakların olduğunu bir gün önceden ilettikleri öğrenildi. Ama kim bilir, savaşın koşulları içinde belki de amaç gemileri batırmaktı, içindekilerini kurtarmak değil. Gemilerden her nasılsa kurtulan birkaç

tutsak, sonra bu olayı tüm korkunçluğuyla açıkladı. Aradan yıllar geçti sorumluların yargılanmaları için haykırmaktan vazgeçmediler, yorulmadılar, bıkmadılar.

Hiç akıllarına gelir miydi Nazilerin toplama kamplarında yıllarca türlü işkenceye katlandıktan sonra dost bombalarıyla dünyaya veda etmek?

Onlar sulara gömüldükten dört gün sonra 8 Mayıs 1945'te Almanların savundukları son siperler de çöktü, hepsi teslim oldu ve Avrupa'da savaş sona erdi. Ama Asya'da ve Pasifik'te savaş devam ediyor ve Japonlar direniyordu.

Hiroşima

Almanların uğradıkları büyük yenilgiden üç ay sonra da, 5 Ağustos 1945'te bütün dünya insanlık tarihinin en korkunç cinayetiyle sarsıldı. Radyolar o sabah saat 8'de Hiroşima'ya ilk atom bombasının atıldığını haykırdılar. Bu inanılacak gibi bir olay değildi. Bir tek bomba ile bütün bir kent yok oluyor, 85 bin kişi ölüyor ve 50 binin üstünde insan da ağır yaralı olarak uzak kentlerdeki hastanelere taşınıyordu.

Bir km çapında bir alanda ısı 10 bin güneş ısısı gücünde ve binlerce dereceydi. Kentlerin çevresinde 8 km'lik bir alanda ne varsa tutuştu, kül oldu. Yakın kentlerdeki hastaneler artık adam almıyordu. Yaralılar zaten her bir yeri kavrulmuş insanlardı. Doktorlar ve hemşireler artık onlara dokunamıyorlardı. Dokundukları kollar bacaklar ellerinde kalıyordu.

Bu olay insanlığın yüz karasıydı. Japonlar Uzak Doğu savaşlarından belki çok sayıda insan öldürmüşlerdi ama bunun cezası bir kenti bütün insanlarıyla birlikte öldürmek olamazdı. İnsanlık tarihi o zamana kadar böyle korkunç bir dehşet olayını yazmamıştı.

Bütün ülkelerdeki insanlar saatlerce radyoların başından ayrılmadılar. Savaş bitecek diye buna bayram edenler de, bu faciaya ağlayanlar da.

Amerikalılar atomun parçalanması için çalışmalara daha 1930'lu yıllarda başlamışlardı. Ünlü İtalyan fizikçisi Enrico Fermi faşizmden korkarak 1938'de Amerika'ya kaçmış ve çalışmalarını orada sürdürmüştü. Ünlü Alman fizikçisi Einstein da oradaydı, birbirlerinin neler yaptıklarını, nerelerde nelerin geliştirildiğini çok iyi biliyorlardı.

Einstein 1939 Ağustosu'nda Başkan Roosevelt'e bir mektup yazarak bu alanda yapılan araştırmaların büyük sakıncalar yaratacağını belirtti ve o tarihlerde Almanların atomu parçalayarak korkunç bir silâh yapmaları korkusunu dile getirdi.

Başkan Roosevelt bu işin önemini kavramıştı, 1941 sonlarında Manhattan Projesi denen bir atom araştırma projesini ortaya attı. Enrico Fermi başta olmak üzere kırka yakın bilim adamı bu projede görev almıştı. Tam bir yıl sonra 2 Aralık 1942'de bu araştırmacılar ilk atom pilini yarattılar. Fermi o zaman şöyle demişti:

"Bu olay insanlık için kara bir gün olacaktır."

Kısa bir süre sonra ilk nükleer reaktörlerin çalıştırılmasına başlandı. Arkasından da 16 Temmuz 1945'te Amerika Yeni Meksika çölünde, Los Alamos'ta ilk atom bombasını fırlattı.

Elbette bu olay çok gizli tutuluyordu. Araştırmaları yöneten fizikçi Robert Oppenheimer bu başarının ardından "Biz günah işledik," diyecektir.

O ekipte bulunanlardan Bob Wilson da aynı gün "Bu yaptığımız şey çok korkunç," demiş ve kara kara düşünmüştür. Ama buna karşılık olayı izleyen herkesin bayram ettiği anlatılır.

Demek ki bu ilk deneyimden 20 gün sonra yok edici bir silâh olarak kullanılan nükleer atom bombası, Hiroşima kenti üzerinde patlatılacak, ondan üç gün sonra da Nagazaki'ye atılacaktır. Orada da ölenlerin sayısı 40 binin üstünde olmuştur.

Ya yaralılar ya daha sonraları radyoaktif etkilerle çeşitli hastalıklardan ya da kanserden ölenler! İnsanlar orada cehennemi yaşadılar.

Atom bombasının atıldığı günlerde hiç kimse yıkıntılara yak-

laşamıyordu. Sadece Japon halkı oralardaki yakınlarını araştırmak için bölgeye girebiliyor ve hiç tanınmaz bir halde gelmiş sokaklarda harabeler arasında yakınlarının kavrulmuş cesetlerini araştırıyorlardı!

Bombalar yalnız patladıkları yerleri değil, kentin 5-10 km çevresinde de bütün doğayı yok etmiş ve insanlar yaşam boyu sakatlanmıştı.

Bu sakatların sayısı kısa zamanda 220 bine yükseldi. Bunlara "hibakuşa"lar dendi. Kimse onlarla evlenmiyor, kimse onlara kız vermiyordu. Sanki onlar cüzamlıydılar. Onlar salgın hastalıklara tutulmuş gibiydiler. Toplum onları hep dışladı. Yaşamları karardı. O iki kentin yok olduğu uzun süre Japonlardan gizlendi.

Savaş kazanılmıştı ama ne pahasına? Nagazaki'den 6 gün sonra Japon İmparatoru Hirohito ülkesinin Amerikalılara şartsız koşulsuz teslim olduğunu birdirdi.

Beş yıllık savaşın bilançosu 50 milyon ölüydü!...

XX

Karşı Devrim Hazırlıkları

O günlerde Ankara sıcaktan kavruluyordu. İstanbul'da ise ısı gölgede 40 buçuk dereceye yükselmişti. Birçok kişi bunu atom bombasının etkisi olarak yorumladı. "İşte kötüye kullanılan bilim ve teknik insanlığı yok ediyor," diye feryat ettiler.

Sadi ile Tavcan'ın arasında bir burukluğun yaşandığı aylarda Türkiye büyük bir huzursuzluk içindeydi. İnönü İkinci Dünya Savaşı sonra erdikten sonra Türkiye'de demokratik bir rejimin kurulmasını savunmaya başlamıştı. 19 Mayıs 1945'te yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin artık demokrasi yolunda yeni adımlar atacağını belirtmişti.

İnönü şöyle demişti o konuşmasında:

> *"Savaş zamanında alınan geçici önlemler kalktıkça ülkenin politika ve düşünce yaşamında demokrasi ilkeleri daha geniş bir biçimde egemen olacaktır. En büyük demokratik kuruluşumuz Büyük Millet Meclisi ilk günden beri yönetimi ele almış ve ülkeyi demokrasi yolunda durmadan ilerletmiştir. Demokrasi yolundaki gelişmeler devam edecektir."*

Paşa'nın bu kararı neye dayanıyordu? Ülkedeki hoşnutsuzluklara demokratik yollarla çözüm araştırmak ve dışarıdan gelen demokrasi önerilerini gerçekleştirmek için çok partili bir sisteme yönelmek.

İnönü rejimin temellerini ve Atatürk devrimlerini yıkmaya yönelmeyen güçlü bir muhalefet partisinin yararlı olacağına inanıyordu. Bu inançla ülkede muhalefet partilerinin kurul-

masına yeşil ışık tutmuştu. İlk olarak 2 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi kurulmuş ve ondan bir süre sonra da Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü CHP saflarından ayrılarak 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurmuşlardı. Demokrat Parti'nin kuruluşu CHP ve laiklik düşmanı tutucu çevrelerde umut ışıkları uyandırdı. Gericiler en ufak bir özgürlük ortamı bulur bulmaz eylemlere geçiyorlardı.

Kemal Pilavoğlu adlı bir kişinin yönetiminde Ticanilik güç kazanmıştı. Çeşitli kentlerde Atatürk heykellerine saldırıyorlar ve irtica hortluyordu. 1943 ortalarında Pilavoğlu tutuklandı ve Ankara'da yargılandı ama eylemlerin sonu gelmedi. Ticaniler devrim düşmanı gerici çevrelerden büyük destek alıyorlardı.

Demokrat Parti'nin kurucuları Celâl Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes hep Atatürk'ün yanında CHP saflarında yer almış kişilerdi, kendilerinin gerici olduğu asla söylenemezdi, ama DP'ye oy kazandırmak için gericiliğe olağanüstü ödünler verdiler.

Yine aynı dönemde şair ve oyun yazarı, edebiyat öğretmeni Necip Fazıl Kısakürek *Büyük Doğu* dergisini yayımladı. Dergi ilk başlarda bütün aydın çevrelere açıktı. Kimler yazmıyordu ki? Hüseyin Cahit Yalçın, Fikret Adil, Bedri Rahmi, Hilmi Ziya Ülken, Sait Faik, Fazıl Hüsnü, Peyami Safa, Oktay Akbal... Ama bu yazarların pek çoğu Necip Fazıl'ın dinci bir yol tuttuğunu görünce gazeteyle ilişkilerini kestiler. Kısakürek her sayıda birilerine saldırıyor ve hakkında sonu gelmeyen davalar açılıyordu. Bütün dostları o dönemde Necip Fazıl'dan uzaklaştı. O da yeni dostlar buldu. Demokrat Partililerle sıcak ilişkiler kurdu.

Necip Fazıl'ın üzerine gittiği en önemli konulardan biri de dinsel eğitimdi. Okullarda din eğitiminin kabul edilmesi için *Büyük Doğu*'da bir kampanya başlattı ve bu yazılar üniversite çevresinde büyük tepkilere yol açtı. Öğrenciler Beyazıt'ta Üniversite'nin bahçesinde gösteriler yapıyor ve Marmara Lokali'nde tartışmalar düzenliyorlardı.

Dinsel eğitimin kabulü için yapılan bu yıkıcı kampanyalar

Ankara'da huzursuzluk uyandırıyordu. Baş hedef Hasan-Âli Yücel, Milli Eğitim Bakanlığı kadrosu ve Köy Enstitüleri'ydi. CHP içinde oy toplama kaygısıyla gerici çevrelere ödün verilmesinden yana olanlar çoğalıyordu.

O günlerde Sadi'nin bakanlıktaki yakın dostlarından birinin evinde yine bir akşam yemeği düzenlenmişti. Bakanlıktan, yazar ve sanatçı çevrelerinden de çağırılmış olanlar vardı: Mehmed Kemal, Suphi Taşan, Ulvi Uraz...

Akşamın sürpriz konuğu da Süper Müslim diye ad taktıkları bir şairdi. Süper Müslim son zamanlarda laiklik karşıtlığıyla ün salmıştı ama eski dostları çoğu zaman onu aralarına almaktan çekinmiyorlardı.

Emekli gerçeküstücü şair ilk başlarda kendisine takılan bu addan hiç hoşlanmamıştı. "Müslim" olarak adlandırılmak onu başka bir çerçeveye oturtuyordu ama kendisi de son yıllarda öyle bir toplumda başrolleri oynamak istememiş miydi?

Müslim'lik bir yana süperliğe onun hiç diyeceği yoktu. O kendini hep süper görürdü: Süper zekâ, süper şair, süper yakışıklı, süper esprili, süper becerikli, süper süvari, süper hatip, süper yüzücü ve süper oyuncu...

Megalomanisi, yani kendi üstünlüğüne inanışı son yıllarda onu çılgınlık düzeyine ulaştırmış gibiydi.

Ankara'ya yeni bir dergi işi için gelmişti. Önce CHP çevrelerini yoklamış ama pek yüz bulamamıştı. Çıkaracağı derginin Atatürk ilkelerinden ayrılarak yeni bir İslam sentezine yöneleceğini söylüyor ama kimseyi inandıramıyordu.

Hasan-Âli Yücel kendisiyle görüşmek istemedi. Onun amaçlarını kendisine iletmişlerdi: Çıkaracağı dergiye bakanlığın şimdiden 1000 abone ücretini ödemesi... Bu amaçla bakanlığın kapısını aşındıran ne kadar çok insan vardı. Bunlar ileride bakanlığa karşı muhalefet yapacak durumda olduklarını söyleyerek açık açık şantaj da yapıyorlardı.

Süper Müslim Yücel'den yüz bulamayınca Şemsettin Günaltay'ı, Tevfik İleri'yi ve Reşat Şemsettin Sirer'i denedi. Onlar da

kendisine güvenmediler. Behçet Kemal, Ahmet Muhip Dranas ve Samet Ağaoğlu ile eski bir dostlukları vardı. Ama onlar da kendisini kabul etmediler. Falih Rıfkı Atay, Nurullah Ataç ve Sabahattin Eyuboğlu zaten kendisinden nefret ederlerdi, telefonu yüzüne kapattılar. Artık başvuracağı kimse kalmamıştı. Ertesi gün İstanbul'a dönecekti. Gideceği başka yer olmadığı için o akşamı eski dostlarıyla birlikte geçirmek istemişti. Onlardan bazı haberler alabilirdi.

Sadi yazılarından hiç hoşlanmazdı. İlk kez görüyordu onu, pek ilgi göstermedi. Ama herkes Süper Müslim'nin neler anlatacağını hiç merak etmiyor değildi.

Süper Müslim iki kadeh rakısını içtikten sonra anlatmaya başladı:

— Arkadaşlar, hepiniz uykudasınız! Lütfen uyanın, kafalarınızı işletin! İslam âlemi beş yüz yıllık uykusundan uyandı artık. Bakın İran nasıl şaha kalkıyor, bakın Mısır İngilizlere nasıl başkaldırıyor. Uzak Doğu ülkeleri de öyle. Büyük Britanya aslanı çok yakında kan kusacak, canevinden vuruldu. Tüm Kuzey Afrika ayaklandı. İslamiyet'in sancağı yarın tüm Asya'da, Orta Asya'da, Yakın Doğu'da ve Avrupa'da dalgalanacak! Bütün Avrupalı yazarlar ve düşünürler İslam'ın önünde secde ediyorlar. Madde çöktü artık, ruhun hakimiyeti ilâhidir ve gücünü insanlık öncesinden alır. İman kuvvetiyle bütün insanlık çok yakında kutsal ruha ulaşacak ve putları yıkacaktır. Yeter artık Konfüçyus'un, Musa'nın ve İsa'nın yaydığı afyonlar. Emperyalizmi yok edecek, sömürüye dur diyecek tek güç Tasavvuf ve İslam felsefesidir!

Gözünüzü açın arkadaşlar, genç kuşaklar yetiştireceğiz! Hasan-Âli Bey'in ve Tonguç'un uyguladıkları komünist yöntemlerle Türkiye kalkınamaz.

Devrim devrim diye altı yüz yıllık imparatorluğun tüm değerlerine saldırdınız. Mukaddes dinimizi yasak ettiniz. Okulları zangoçların ellerine bıraktınız. Müminler bir gün sizden hesap soracaklar. Altından kalkacak gücünüz mü var? Batı hayranlığı sizi uçurumlara sürükledi. Ölmüşsünüz de haberiniz yok! Siz

bir kaosa yuvarlanmışsınız. *Tanrı'nın Nur'u* sizi aydınlatmayacak! Yarın Fransa'da da moda olan varoluşçuluğu bile savunursunuz, sizden her şey beklenir! 1924'ten beri çocukların kafasını hep maddeyle doldurdunuz, okullara İslam'ın ışıklarını sokmadınız, ülke karanlıklara gömüldü.

Sadi, Müslim'in bu zırvalıkları üzerine kendini tutamayarak:

— Üstat, dedi, siz laikliğin ne olduğunu biliyor musunuz?

Süper Müslim:

— Elbette biliyorum, dedi, benim bilmediğim yoktur. Hele din ve inanç dünyasının her zerresini kendi hücrelerim gibi bilirim. Laiklik, insanlığın bütün inanç hazinesinin bir atom bombasıyla yok edilmesi demektir.

— Yok üstadım, hiç de öyle değil, siz yanlış biliyorsunuz. Size laikliğin ne olduğunu anlatayım. Siz bunları bir zamanlar bilirdiniz ama kendi çıkarlarınız için sahte bir yol tuttunuz. Buna şarlatanlık demek istemiyorum ama öyle diyenler olursa da kızmam. Benim sizin geçmişinize saygım var, o yüzden ölçülü olmaya çalışacağım.

— Bu biraz küstahlık sayılmaz mı?

— Hayır üstat, sayılmaz. Deminden beri sizin bize etmediğiniz hakaret kalmadı. Yok biz uykudaymışız, yok kaosa yuvarlanmışız. Susup dinledim, ama şimdi sıra bizim.

Sayın Süper Müslim, sizin bu addan çok hoşlandığınızı biliyorum. Sizin inançlarınıza hiç karışmayacağım, nasıl istiyorsanız öyle düşünün. Ama bizim düşünce ve inançlarımıza karışmaya kalkarsanız kendimizi savunuruz. Laiklik bunu gerektirir.

Siz felsefe okumuşsunuz, Fransa'da uzun yıllar kaldınız, anlatacaklarımı bilirsiniz elbette, ama ben yine anlatacağım. Çok derinlere giderseniz laikliğin kökünün, laiklik kavramı doğmadan önce Antik Yunan'a dayandığını görürsünüz. Orada iki akım vardı: Biri her şeyi metafiziğe ve dinsel inançlara bağlayan akım, öteki de düşüncenin özgürlüğünü savunan akım. Büyük düşünürler bu akımdan çıktı. Onlar insana ve akla inandılar, ötekiler hurafelere. İslam'da İbni Sina ve İbni Rüşd de akıldan yana oldu.

Özgür düşünceyi savunanlarla metafiziğe inananlar uzun yıllar sonu gelmeyen tartışmalara saplandılar.

Derken Hıristiyanlık düşünceye yeni sınırlar getirdi. Bu kez de özgür düşünceden yana olanlar onların karşısına dikildi.

Copernic, Kepler ve Galileo gibi bilim adamları da dinsel inançları, hurafeleri yıkmaya yöneldiler. Derken Descartes çıktı, o da şüpheciliği getirdi. Yani kanıtlanmamış inançların karşısına dikildi.

İşte o ortamda Aydınlanma Çağı'na geçildi. Devletin Tanrı'nın buyruğu ile ortaya çıkmadığı ve insanların eseri olduğu açıklandı. Devlet işleriyle din işlerinin birbirinden ayrılması istendi.

Büyük Fransız Devrimi'nde yayımlanan İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi de kiliseyi ve hanedanı kesinlikle devletten ayırdı. Kilisenin elinden evlendirme hakkı, nüfus kayıtlarını tutma tekeli alındı. Kilisenin yitirdiği bu haklar hep laikliğin gereğiydi.

Akılcılığı savunanlar bu hakları kolay kolay elde edemediler. Nice çarpışmalar oldu. Zaman zaman kilise bir üstünlük kazanır gibi oldu. Ama bir adım geri, iki adım ileri sonunda Aydınlanma'dan yana olanlar kazandılar.

Derken 1879'da Fransa'da Jules Ferry adında bir bakan çıktı, eğitimde laikliğin temellerini attı. Özel girişimcilerin ve özellikle dinsel çevrelerin üniversite açma hakları kaldırıldı. En büyük devrim de ilköğretimde oldu. 16 Haziran 1881'de çıkan bir yasayla ilköğretimin ücretsiz olduğu ilân edildi. Yani işadamlarına ve kiliselere ilköğretimden para kazanma hakkı tanınmadı. Bu haklar 1905'te parlemento kararıyla kesinleşti. Kabul edilen yasada devletin dine ödenek vermeyeceği ilân edildi. Bu aynı zamanda devletin kilise personelinin aylıklarına karışmaması demek oluyordu.

Ondan bir yıl sonra çıkan bir yasayla ilkokul öğrenimi zorunlu oldu. Eğitim programlarında laiklik ilkesi kabul edildi. "Kateşizm" denen din eğitimi de yasaklandı. Eğitimde devletle kilise birbirlerinden ayrıldılar.

Fransa'da Kurtuluş'tan sonra onaylanan Anayasa'da şöyle denir:

"Her derecede kamusal eğitimin ücretsiz ve laik olmasını sağlamak devletin görevidir. Yasa karşısında hiçbir ırk ve din ayırımı yapılmadan herkes eşittir. Fransa bölünmez, laik, demokratik ve sosyal bir cumhuriyettir."

Bundan şunu anlıyoruz: Dinle devlet işleri birbirinden ayrılmıştır. Laik devlet din işlerine karışmaz ve dinsel eğitime yardım etmez. Anlaşıldı mı?

— Bunlar bildiğim şeylerdir, ama bizde uygulanamaz. Devlet imamların, hocaların, müftülerin maaşını vermezse nasıl geçinir bu adamlar?

— Demek ki biz Fransa kadar laik değiliz.

— Peki bizde 1924'te Tevhidi Tedrisat Kanunu dediğimiz yasayla öğretimin birleştirilmesi ile devlet neden medreseleri kapattı, söyler misiniz, bu özgürlüğe aykırı değil midir? Ben liberal bir kafadayım, her türlü düşünce ve inanç özgür olmalıdır, devlet bunlara karışmaz.

— Atatürk daha Kurtuluş Savaşı'nın ortalarında, 15 Temmuz 1921 günü Öğretmenler Birliği Kurultayı'nda eğitimde bir bilimsel tekel kurup dinsel etkileri dışlayacağını açıklamış "Hayatta en gerçek yol gösterici bilimdir," demişti.

Yasa din uzmanları yetiştirmek üzere İstanbul Üniversitesi'nde bir İlahiyat Fakültesi açılmasını, dinsel işlerinde çalışacak memurlar için de ayrı okulların oluşturulmasını öngörüyordu.

Yasada din görevlisi yetiştirmenin dışında din eğitimi konu edilmemişti. O yüzden de dini eğitim bugüne kadar hiç ele alınmadı. Şimdi din eğitimi muhalefet partisiyle birlikte CHP'nin sağ kanadında olanlar tarafından işleniyor.

Hasan-Âli Yücel de bu konuda hep yasalara uymakla yetinmedi mi? O her zaman Cumhuriyet okullarında devlet eliyle din eğitimi yapılamayacağını, bilginin ve ahlakın dinden ayrı olduğunu vurguladı.

Biz geleneklerin kölesi olmadığımız için devrimciyiz. Geleneklere bağlı kalsaydık ne harf devrimini yapabilirdik ne de kılık kıyafet devrimini.

Yücel'in dediği gibi Atatürk devrimleri yobazlığa, akılsızlığa, geriliğe, uygarlık düşmanlarına karşıdır, Müslümanlığa karşı değildir.

Üstat, size son bir şey daha söyleyeyim: Bugün dünyada katolik matematiğinden ayrı bir Müslüman matematiği, Yahudi fiziğinden ayrı bir, Japon fiziği, ya da bir Amerikan fiziği var mıdır? Laik okullarda hepsinin yeri aynıdır. Okulda bilimsel gerçekler öğretilir, yoksa dogmalar, hurafeler değil.

Laikliğin ilk başlarda içeriği belki zayıftı, ama bugün öyle değil. Günümüzde gençlere bilimle kanıtlanmış gerçekleri öğretiyoruz, yoksa din bağnazlarının bilime karşıt olan görüşlerini değil. Laiklik bilime sonsuza dek saygılıdır, laiklik de özgürlüğün başka adıdır.

— Peki genç dostum, Türkiye sizin anladığınız anlamda laik bir devlet değil mi? Daha ne istiyorsunuz?

— Üstad ben sizin gibi düşünenlerin yarın iktidara gelmelerinden korkarım. Türkiye'deki tutucu çevreler sizden hoşlanabilirler. Siz duygu ve inanç sömürüsü yapıyorsunuz. Bugün Demokrat Parti sizden yararlanabilir, CHP'nin sağ kanadı da oy kaygısıyla sizin gibilerini kazanmak ister.

Bugün hedefiniz Milli Eğitimi, Hasan-Âli Bey'i, Tonguç'u yıkmaktır. CHP içinde bazı kimseler de İnönü'yü yanlış yollara sürükleyebilirler. Yücel devrilir, Milli Eğitim çöker, size gün doğar.

Yarın Eğitim Birliği Yasası'nı kaldırtır, okullara dini eğitim dersleri koydurursunuz. İmam ve hatip yetiştirmek için okullar açarsınız. Bunlar devlet okullarıyla rekabete girişir. Amacınız dinsel örgütler için kadro yetiştirmek değil bilime saygı göstermeyen Orta Çağ kafalı gençler yetiştirip onları bütün devlet kadrolarına sokmak olur. Menemen olayında sindirilmiş olan irtica içten içe devleti çökertmeye yönelir.

Bir de şu var, yarın iktidara gelecek olanlar demokrasiyi ger-

çekleştirmemiz için Amerika'dan gelecek baskılara da dayanamayıp ödün üstüne ödün verirler. Ben bunlardan korkarım.

Salonda bulunan üniversite hocalarından biri tartışmaya katılarak şöyle dedi:

— Sadi Bey kardeşimiz haklı, çok doğru konuştu. Biz de onunla aynı kuşkuyu paylaşıyoruz. Son aylarda gazetelerde okumuşsunuzdur, Truman Doktrini diye bir program ortaya atıldı. Amerika'da Başkan Truman'ın önerisi üzerine kongre Sovyetler Birliği'nin baskısı altında olan Türkiye'ye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık bir yardımı kabul etti. Bu devletlerin sivil ve askeri personeli de Amerika da eğitim görecekler. Önce Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Sovyetlere karşı kışkırttılar, Sovyetler de iki yıl önce bize bir nota vererek 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktını yenilemeyeceğini bildirdi. Sovyetler hangi akılla bu işi yaptılar bilmem, ama bizi Amerika'nın kucağına attılar.

Amerika zaten Sovyetler Birliği'nin kuşatılması için bir plan hazırlıyordu. Biz de onların oyununa geldik. Denize düşen yılana sarılmaz mı? Öyle oldu işte.

Kimse kimseye çıkarı olmadan beş para vermez. Amerika çok büyük oynuyor. Amacı yarın bölgede İngiltere'nin yerini alarak egemenlik kurmak, Suudi Arabistan petrollerinden sonra İran ve Irak petrollerini ele geçirmek. Sonra da Kafkaslara ve Orta Asya'ya uzanmak.

Demokrasi bahane, amaç güçlü devletleri içinden çökertmek. Biliyorsunuz Truman Doktrini'nin yanı sıra bir de Marshall Planı ortaya atıldı. Bölgedeki bütün ülkelerin tarım işlerine el attılar, ellerinde kalmış ne kadar modası geçmiş üretim aracı varsa bize yutturdular, yedek parçaları bulunamadı, bir süre sonra bu araçlar çürüğe çıkarıldı. Ama biz borçlanmış olduk. Tarım üretimine Amerika yön verdi, bizi bitirdiler. Amerika bizim efendimiz oldu, biz de yeni sömürge olduk.

El atamadıkları alan kalmadı. Bütün kadrolar Amerika'ya eğitime ve staja gönderiliyor. Eğitim işlerine de el atıyorlar. Gizli giz-

li tutucu çevreleri destekliyorlar. Yeni bir İslam modeli yaratacaklarmış. Yandık ki yandık!

Bütün bu konuşmalardan sonra Süper Müslim'in son sözü şu oldu:

— İşte biz de bunları anlatmaya çalışıyoruz! Onun için İslamiyet'e dört elle sarılıyoruz.

Missouri ve Amerikan Egemenliği

1946 Nisanı'nın ilk günlerinde gazetelerde en önemli haber Amerikan Missouri zırhlısının Providence ve Power adlı iki zırhlı ile İstanbul'a geleceğiydi. Missouri Washington'da ölen Türkiye Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini getiriyordu. Ama olayın önemi cenazenin gelişinden değil de Türk Amerikan ilişkilerinin gelişmesinden kaynaklanıyordu.

Hükümet o dönemde Sovyetler Birliği ile gergin bir havanın içindeydi. 1945 Haziranında Dışişleri Bakanı Molotov ile Büyükelçi Selim Sarper Moskova'da bir araya gelerek yeni koşulları görüştüler. Sovyetler Boğazlar'ın ortak savunulmasını, doğu sınırlarında bazı değişiklikler yapılmasını ve kendilerine karada ve denizde bazı üsler verilmesini istiyorlardı.

Anlaşmaya varılamadı ve böylece Türkiye Amerika'nın kucağına atılmış oldu.

Amerika da bundan yararlanarak büyük bir dostluk gösterisine girişti. Missouri işte bu iş için geliyordu. Başkan Truman'ın özel temsilcisi Wedell de bu amaçla İsmet İnönü'ye özel bir mesaj getiriyordu.

Zırhlılar Çanakkale'den geçerken coşkuyla karşılandılar. 5 Nisan 1946 sabahı Yeşilköy açıklarında top atışlarıyla selâmlandılar.

Şehir Türk-Amerikan bayrakları ve pankartlarıyla donatılmıştı. Gazeteler o sabah *Welcome Missouri* manşetiyle çıktı. Sekizinci Filo Komutanı Amiral Hewitt ile Truman'ın özel temsilcisi birlikte Ankara'ya giderek İnönü'ye ABD Başkanı'nın dost-

luk mesajını ilettiler. Konuklar coşkuyla karşılandı ve ağırlandılar.

İstanbul'da da yer yerinden oynadı. Missouri Üsküdar, Dolmabahçe ve Sarayburnu önünden geçerken binlerce kişi gemicilere sevgi gösterilerinde bulundu. Halkın zırhlıları yakından görmesi için bazı iskelelerden özel vapurlar kaldırıldı.

İki bine yakın denizci İstanbul sokaklarına dağıldı. Kızlar kucaklıyorlardı denizcileri. Taksim ve İstiklal Caddesi de donatıldı. Valilik bu işe büyük bir özen göstermiş ve Beyoğlu'nda genelevlerin bulunduğu Abanoz Sokağı'ndaki bütün evleri badana ettirmişti. Konuklarımızın hastalık kapmalarını önlemek için de bütün kadınlar sıkı bir denetimden geçirilmişlerdi. Sulukule'de de bu tür önlemler alınmıştı. Yerli müşteriler o gün o sokaklara sokulmadı.

Amirallere halı, kilim ve plaketler verildi. Konuklar hiçbir limanda böyle ağırlanmadıklarını anlattılar.

1946 Nisanı'nda Türk Amerikan dostluğu işte bu tür bayraklı, pankartlı ve badanalı şenliklerle başlatıldı.

XXI

Yücel Ayrılıyor

Böyle bir hava içinde, 1946 Mayısı'nda, seçimlerden iki ay önce Yücel kendi seçim bölgesi İzmir'de bir geziye çıktı. Gittiği her yerde CHP'ye karşı büyük bir düşmanlığın geliştiğini gördü ve şöyle dedi:

— DP'nin yaptığı propagandaları görüp dinledikçe endişe ediyorum. Çünkü bunlar demokratik bir parti propagandasına benzemiyor. Gençlik kışkırtılıyor. Atatürkçülüğü ve devrimleri yıkmak için ellerinden geleni yapıyorlar.

Yücel Ankara'ya döner dönmez *Ulus* başyazarı Falih Rıfkı Atay'la birlikte Çankaya'da Pembe Köşk'e giderek İnönü'ye durumu anlattı, ülkenin tepeden inme bir demokrasiye hazır olmadığını belirterek onu bu başıboş ve sınırsız özgürlüklere karşı önlem almaya çağırdı. Böyle giderse Köy Enstitüleri'nin ve kültür alanında yapılan devrimlerin tehlikeli bir duruma düşeceklerini de söyledi. "Bu demokrasi değil, düpedüz gericiliktir!" dedi. Ama İsmet Paşa demokraside kararlıydı ve Yücel'e özgür seçimlerden ve demokratik koşullardan vazgeçilemeyeceğini belirtti. Yedi yıldan beri bakanlık koltuğunda en köklü eğitim ve kültür devrimlerini gerçekleştiren Yücel, büyük bir moral bozukluğuyla Köşk'ten ayrıldı.

Seçim hazırlıkları gazetelere her gün manşet oluyordu. CHP, Demokrat Parti'yi henüz örgütlenmeden bir yenilgiye uğratarak dört yıl daha iktidarı elinde tutmayı hedeflemişti.

Milletvekili seçim yasası değiştirilerek tek dereceli seçim sistemi kabul edildi. O zamana kadar yürürlükte olan yasaya göre se-

çim iki dereceli oluyordu. Yani birinci turda oy verebilecek bir azınlık seçiliyor, ikinci turda milletvekillerini onlar seçiyorlardı.

CHP bu antidemokratik sistemden vazgeçmek zorunda kaldı.

Demokrat Parti seçimlerde gizli oy, açık sayım adli denetim ve nisbî temsil sistemini istiyordu. Hükümet buna yanaşmadı.

DP hazırlıksızdı. 16 ilde seçimlere katılamadı. 465 milletvekilliği için aday gösterilmesi gerekiyordu DP ancak 273 aday gösterebildi.

Seçimler gergin bir havada yapıldı. Yöneticiler DP'ye oy verilmemesi için birçok yerde halka baskı yaptılar. Sandıklara atılan oyların sayımında da büyük gürültüler koptu. Muhalefet bu seçime "Şaibeli seçim" diyordu. Sonuçlar DP için büyük bir düş kırıklığı yarattı: CHP 396 milletvekili çıkartmıştı, DP ise sadece 65. Artık her gün sert nutuklar söyleniyor, Meclis'te kavgalar çıkıyor, gazeteler kapatılıyor, mitingler düzenleniyor ve muhalefet CHP'yi temelinden sarsıyordu.

İnönü 388 oyla yeniden Cumhurbaşkanı seçildi. DP'nin adayı Mareşal Fevzi Çakmak ise ancak 50 oy alabildi. Atatürk döneminde Terakkiperver Fırka'da rejime karşı bir muhalefet grubu oluşturan General Kazım Karabekir Meclis Başkanlığına getirildi. 1942 Temmuzu'ndan beri başbakanlık koltuğunda oturan Şükrü Saracoğlu da görevinden ayrıldı ve CHP'nin şiddet kanadının başını çeken Recep Peker 5 Ağustos'ta başbakanlığa atandı. Aynı gün Yücel de Milli Eğitim Bakanlığı'ndan istifa etti. Kendisinin yerine Köy Enstitüleri programına baştan beri karşı gelen Reşat Şemsettin Sirer getirildi.

Yücel'in görevden ayrılması bakanlıkta bir şok etkisi yarattı. O bütün öğretmen kadrolarının ve aydınların sevdiği, saydığı, güvendiği ve kişiliğinde devrimleri simgeleştiren bir devlet adamıydı. Onun ayrılmasıyla herkes kendisini biraz öksüz sayıyordu.

Yücel bakanlıktan ayrıldıktan hemen sonra Dragos'taki evine kapanarak *Dinle Benden* diye uzun bir şiir yazdı. Bu şiir yıllar sonra yayımlandı ama yalnız çevresindeki insanlar bunu daha önce kendisinden dinlediler. İşte o şiirden parçalar:

Denenler olmasaydı bir sürü yalan dolan
Kendimden söz etmeye utanırdım ben inan

Köye okul yapanı taşlama, yazık olur
Bilgisizlik yüzünden bu vatan arık olur

Yirmi milyon nüfusta cahil on beş milyonken
Nasıl aylak kalırmış millete gönül veren

Hem de sen değil miydin köye okul isteyen
Bilgi gerek bizlere ekmekten önce diyen

Harp çıkmıştı, orduya akıyordu bütçemiz
Maarif örgütümüz kalmıştı pek desteksiz

Yanımda Hakkı Tonguç bana yardımcı oldu
Bu işe gönül veren hayli arkadaş buldu

Kapladı dört bir yandan yirmi Enstitü yurdu
Köyden gelen çocuklar kurdu yeni bir ordu

Girdim zahmete ama yaptım binlerce okul
Bunu 100 yılda bile yapmadılar hey oğul

Demokrasi olur mu, okuma yazma yoksa
Hiç bina kurulur mu kürek yok, kazma yoksa

Birkaç dalkavuk dedi "Bunu sayma sen kusur,
Türk milleti olgundur, okumadan da olur"

Cahillerle iş olmaz, bilginin önemi bu
Bırakmamak gerekir okulsuz tek çocuğu

Hasan-Âli Yücel şair ruhlu bir kişiydi, bakan olmadan önce *Dönen Ses* adlı bir şiir kitabı yazmış ve bu kitap 1933'te Remzi Kitabevi'nde çıkmıştı. 1937'de çocuklara yönelik bir şiir kitabı yayımladı. Sonra 1945'te *Dört Hayvan Bir Liman* çıktı. Sonra da Mevlâna üzerine çalıştı. Bestelenmiş şiirleri de vardır.

Yücel bakanlıktan ayrıldığı günlerde "Ne Kadar Benzemez-

mişim Bana" başlıklı uzun bir şiir yazdı. Bakanlıktan ayrılmasını anlatan bu şiirden işte bazı dizeler:

Seçim arifesindeydik, 46 yılındaydı
Kararım Hükümetten çekilme yolundaydı

Sekiz yıla yakındı bakanlıkta kalışım
Çalışmayla geçmişti yıllarca yazım kışım

Altı Ağustos'taydı çekildim bakanlıktan
Ondan sonra başladı hücumlar dört bir yandan

İçimizde olanlar kıskançlıktan azmıştı
Gizli gizli kuyumuzu zaten onlar kazmıştı

Hücuma İnönü'ye yakınlığım sebepti
Hangi sözün sonunda "ist" gelmişe O bendim

Madem sonunda "ist" var nasıl komünist olmam?
Yüzde yüzdü bir yandan bunlarca faşist olmam

Bu şaşkınlar gözünde olmuştum ben sosyalist!
Hem komünist, hem faşist, hem anti nasyonalist

Hümanizma mı, elbet aslı komünizmadır
Kafiyesi düzgün mü, alt ucu uydurmadır

Bir ay sonra 21 Eylül 1946'da Tonguç da görevinden alındı. Bütün enstitüler yasa bürünmüştü. Tonguç ayrılışı sırasında sevdiklerine veda mektupları yazdı. Bunların birinde şöyle diyordu:

Kardeşim,

En çetin şartlara göğüs gererek içtenlikle çalışan özverili arkadaşlar olmasaydı ilköğretim alanında on yıl içinde gerçekleştirilen işlerin çoğu başarılamazdı. Yaz kış soğuk sıcak demeden, hiçbir kişisel çıkar gütmeden eğitim alanında birer anıt olarak kalacak eserler yarattınız. Çalışmalarınız benim için iftihar nedeni oldu. Şimdiden sonra da olacaktı...

Tonguç'un kurduğu ekip artık dağıtılıyordu, Bütün yardımcıları göreylerinden alınıp sürüldü. Artık Hasanoğlan'da ne Ruhi Su konser veriyordu, ne de Âşık Veysel. Öğrenciler "Güzel Ankara" marşını "Kalleş Ankara" ya çevirdiler. Bazıları da "Cadı Ankara" diye haykırıyordu. Köy Enstitüleri'nde artık cadı kazanları kaynatılıyordu. M. Rauf İnan, Şerif Tekben, Nebi Dadaloğlu, İhsan Kalabay, Sefa Güneri, Tahsin Yavaş, Fehim Akıncı, Pakize Türkoğlu, Hürrem Arman, Şevket Gedikoğlu, Nazif Evren mutlaka görevlerinden alınacaklardı.

Yeni bakan Sirer enstitülerin yıkım operasyonunu başlatıyordu. Yücel'e ve Tonguç'a yıllardan beri diş bileyenler enstitülerin kapatılması için belge hazırlıyorlardı. Yer yer tahkikat komisyonları kuruldu. Tonguç için de soruşturma açıldı.

Sirer katıldığı toplantıda "Biz nasyonalistiz. Hastalığınızı cerrahi bir ameliyattan geçirmeden tedavi edeceğiz," diyordu.

Sadi ile Tavcan bu olayları dehşetle izliyorlardı. Tavcan'ın bütün neşesi kaçmış ve içine kapalı bir kadın olmuştu. Hele Belkıs olayı onu büsbütün yıkmıştı. Hasanoğlan'a artık zorunlu olmadıkça gitmiyor ve Ankara'da kalıyordu. Bazı akşamlar ikisinin de ağzını bıçak açmıyordu.

Günlerden bir gün Tavcan'ın bakanlıkta telefonu çaldı. Hiç tanımadığı bir ses:

— Semiha Hanım, dedi, birbirimizi hiç görmedik, ama birbirimizi çok iyi tanıyoruz. Ben Belkıs...

— Yaa... Çok memnun oldum Belkıs Hanım, adınızı duyuyorum. Ama sizden hiç telefon beklemiyordum.

— Evet, sizi şaşırttığımı sanıyorum. Sizinle buluşup konuşmaya çok ihtiyacım var. Eğer zamanınız elverirse bu akşamüstü, işten çıktıktan sonra, Ankara Palas'ta benimle bir içki alır mısınız?

— Olabilir, ama bilmem ki ne konuşabiliriz? Bütün bu gerginliklerden sonra...

— Hayır Semiha Hanım, ben düşündüğünüz gibi çiftleri ayıran, yuva yıkan kötü bir insan değilim. Size bunları anlatmak istiyorum.

— Bunları duyduğuma çok sevindim. Birbirimize anlatacağımız çok şeyler olabilir. Sizi yakından tanımakla mutlu olacağım.

— Ben de sizden bu olgunluğu ve bu hoşgörüyü beklerim. Sadi'nin seveceği bir kadın zaten başka türlü olamazdı. O halde bu akşam sizi saat altıda Ankara Palas'ın barında bekleyeceğim. Ama lütfen bundan Sadi'ye söz etmeyin.

Tavcan heyecanlanmıştı. Belkıs ona acaba neler anlatacaktı? Belkıs "Benim hiç kabahatim yok, Sadi benim o kadar üstüme düşmeseydi aramızda böyle bir ilişki olmazdı. O bana çok asıldı, ben de sonunda dayanamayıp sürüklendim. Biz şimdi çok mutluyuz, siz lütfen aradan çekilin. İkimiz de birbirimizi çok seviyoruz, bize engel olmayın..." gibi şeyler söyleyebilirdi.

Bu durumda Tavcan ne yapabilirdi? Belkıs'a "Seni gidi ahlâksız kadın, defol karşımdan pis orospu!" deyip onunla saç saça baş başa dövüşecek durumda değildi ya! Meraktan çatlıyordu.

Akşamüstü bakanlıktan çıkmadan önce Tavcan kendine çeki düzen verdi, rujunu tazeledi, saçlarını düzeltti, ayakkabılarını fırçaladı...

Son zamanlarda bakanlıktan Sadi ile birlikte çıkıyorlardı. O akşam ise ona hiç haber vermeden bürodan ayrıldı.

Ankara Palas'ın barına hiç gitmemişti. Orası onların uğrak yeri değildi. Onun çevresinden de hiç kimse oraya gitmezdi.

Ankara Palas Meclis'in tam karşısındaydı. Oraya milletvekilleri, bakanlar, parti kodamanları, iş takipçileri, gazeteciler ve milletvekilleriyle görüşmek isteyen heyetler gelirdi. Taşradan kilim, işlemeli örtü, bal, helva, kuru kayısı gibi şeyler getirir ve saatlerce, bazen de günlerce kapı önlerinde ya da otelin holünde kendi adamları saydıkları parti ileri gelenlerini beklerdi. Otelin personeli bu insanları çok iyi tanır, onlardan hoşlanmaz ve kolay kolay içeri sokmazdı.

Tavcan resepsiyona barın nerede olduğunu sorduktan sonra alt kata indi. Barda hiç tanımadığı bir yığın insan heyecanlı tartışmalar içindeydi. Dipteki bir masada zarif bir kadının tek başına beklediğini görünce hiç tereddüt etmedi. Belkıs oydu. Şık bir

döpiyes giymişti. Ayağındaki lezar ayakkabılar dikkati çekiyordu. Göğsü oldukça açıktı. İnce uzun parmaklarının arasında bir sigara vardı. Kısa kesilmiş saçları biraz dağınıktı. Semiha'yı görür görmez tanıdı. Ayağa kalktı.

— Buyrun Semiha Hanım, diyerek onu sevimli bir yüzle karşıladı.

Öteki masalarda oturanlar bir an tartışmalarını keserek gözlerini hiç tanımadıkları bu iki güzel kadına diktiler ve sonra kendi konuşmalarına daldılar. Semiha:

— Sizi çok bekletmedim ya, diye söze başladı.

— Hayır, hayır, ben de az önce gelmiştim.

Oysa geleli yarım saat oluyordu.

— Ben buraya ilk kez geliyorum. Sadi de, ben de buralara pek alışık değiliz.

— Tahmin ediyordum. Ben burasını çok severim. Babamın ve amcamın arkadaşları hep buraya gelirler. Barın kokteylleri de çok güzel olur. Barmen benim zevkimi bilir, hep sevdiğim şeyleri hazırlar.

— Ne mutlu size. Bizim en sık gittiğimiz yer Ulus'ta postanenin sokağında ya Şükran Lokantası ya da Kürdün Meyhanesi...

— Hayır, hayır, ben öyle meyhaneleri hiç bilmem. Biz dostlarımızla hep buraya geliriz.

Oturdular. Belkıs bir Bloody Mary (domatesli votka) ısmarladı, Tavcan da bir bira.

— Sizi dinliyorum Belkıs Hanım...

— Önce şunu söyleyeyim, Semiha Hanım, ben Ankara'ya sevdiğim bir erkekle birlikte olmak için gelmiştim. O erkek Dışişleri'nde çalışan Kenan adında bir gençtir. Kendisiyle İstanbul'da tanıştık. Ben kocamdan yeni boşanmıştım, Kenan o dönemde beni çok oyalayan bir kişi oldu. Kenan'ı çok sevdim mi? Bilmiyorum, ama sevdiğimi sanıyordum. Londra Büyükelçiliği'nde önemli bir göreve atanmasını bekliyordu. Evlenip birlikte Londra'ya gidecektik, ama o iş çok uzadı. Bu sıralarda Kenan'ın bana karşı tutumu değişti, beni hiç aramaz oldu. Beni

artık sevmediğini düşündüm. Karamsarlığa kapıldım. Kenan'ın kafası başka şeylerle meşguldü.

İşte o günlerde Sadi'ye rastladım. Yıldırımla vurulmuşa döndüm. Sadi benim İsviçre'de âşık olduğum erkeğin tıpatıp aynısıydı. Onun ilgisini çekebilmek için her şeyi yaptım. Birlikte yaşadığınızı biliyordum, ama onu kendime bağlayacağımı sandım. Davranışımı eleştirebilirsiniz ama belki bütün kadınlar böyledir. Öteki kadınlardan üstün olduklarını ve beğendikleri erkeklere kolayca ulaşabileceklerini sanırlar. Ben de öyle sandım.

Sadi benimle ilgilenince size karşı büyük bir zafer kazanmış gibiydim. Bunun tadını çıkartıyordum. Ama bu oyunu uzun zaman sürdüremedim. Çünkü günün birinde Sadi'nin benim seveceğim biri olmadığını anladım. Sadi bir Anadolu insanıydı, onu heyecanlandıran konular beni hiç etkilemiyordu. Benim ilgilendiğim konular da onun ilgi alanına girmiyordu. Ben bazı akşamlar ona uzun uzun kendi konularımı anlatıyordum, o uyuklamaya başlıyordu.

İşte tam o dönemde Kenan'ın Londra işi gerçekleşti. Beni götürmek istemiyordu. Benden kesinlikle bıktığı kanısına vardım.

— Neden öyle düşünüyorsunuz? Belki de bakanlık onun yalnız gitmesini uygun görmüştür. O da bunu size söyleyememiş olabilir.

— Hayır, hayır, o benden hiçbir şeyini gizlemiş olamaz. Neyse, o gitti, ben burada büsbütün yalnız kaldım. Sadi'ye yine dört elle sarılmaya kalktım, bu kez o bana soğuk davrandı.

— Bunun benden mi kaynaklandığını sanıyorsunuz?

— Hayır hayır, sanmıyorum. Hasan-Âli Yücel'in görevden ayrılmasıyla onun çok sarsıldığını biliyorum. Ama önemli olan bu değil, ondaki değişiklik. Sonunda ben Sadi'den kesinlikle vazgeçtim, o da bundan hiç üzülmedi.

— Sizi çok iyi anlıyorum. Size nasıl yardımcı olabilirim?

— Semiha Hanım, asıl size söylemek istediğim şu: Geçen hafta Kenan'dan uzun bir mektup aldım, beni Londra'ya çağırıyor. Orada çok yalnız kalmış, bensiz yapamayacağını anlamış.

Bakanlığın çıkardığı güçlüklere artık boş veriyormuş. "Her şeyi göze alıyorum. Burada birlikte yaşayacağız," diyor.

— Ne mutlu size.

— Evet çok mutluyum. Haftaya Londra'ya gidiyorum. Siz de benden kesinlikle kurtulmuş olacaksınız.

— Belkıs Hanım, ben zaten sizin Sadi ile uzun süre birlikte olabileceğinizi hiç sanmamıştım.

— Haklıymışsınız. Sadi'yi hiç görmediğim için Londra'ya gideceğimi de bilmiyor. Durumu artık oradan kendisine yazarım. Size de mutluluklar diliyorum. Belki ileride bir yerlerde yine karşılaşırız. Belki bir gün Sadi ile birlikte Londra'ya gelirsiniz, bizde kalırsınız.

— Ben de size mutluluklar diliyorum Belkıs Hanım. Londra'nın koşulları sizi birbirinize daha çok bağlayacaktır. Zamanla her şeyi unutup yeni bir yaşama başlayacağınıza inanıyorum.

— Semiha Hanım, sizden bir ricam olacak, bu konuştuklarımız aramızda kalsın.

* * *

Tavcan eve döndüğü zaman Sadi'yi masa başında bir şeyler yazarken buldu. Ankara Palas'ta duyduklarını ona ne çok anlatmak isterdi ama sustu. İçinde Sadi'ye karşı yine bir şeyler canlanmıştı. Demek Sadi hiçbir zaman ondan vazgeçmemişti. Bir süre Belkıs'ın etkisinde kalmış, onunla geçici bir aşk ilişkisi olmuş ama sonunda yuvaya dönmüştü. Önemli olan onun dönüşüydü. Artık her şey eskisi gibi devam edecekti.

Tavcan sevgilisini eskiden olduğu gibi kucakladı. Sadi şaşkınlık içinde:

— Hayrola, dedi, hangi dağda kurt öldü?

— Dağda değil, bizim bakanlıkta. Bir türlü kendime gelemiyorum. Bu olay bizim düzenimizi de alt üst etti. Çok çok yazık oldu, Hasan-Âli Bey bizim için kültür devrimlerinin sembolüydü. Atatürk'ün başlattıklarını o yalnız sürdürmekle kalmadı, geliştir-

di. Türkiye'yi uygarlık alanında gelişmiş ülkeler düzeyine ulaştırmak için en büyük devrimleri gerçekleştirdi.

— Sen hangilerine öncelik veriyorsun?

— Sayayım mı, her şeyden önce Köy Enstitüleri Yasası onun zamanında çıkmadı mı? Biliyorum, bu işi Tonguç'un başlattığını söyleyeceksin, doğru, Arıkan döneminde o başlattı. Tasarıyı o oluşturdu ama Hasan-Âli Bey bakan olmasaydı o yasa Meclis'ten çıkar mıydı? Hasan-Âli Bey Tonguç'a olanaklar sağladı, onun düşüncelerini yaşama geçirmesine yardımcı oldu, projeyi birlikte hazırladılar ve birlikte uygulatılar. Bugün Türkiye'de 21 Köy Enstitüsü varsa hepsini onlar kurdu. Köylerde bugün 16 binin üstünde öğretmen, 9 bine yakın eğitmen, 7 binden fazla sağlık memuru varsa onların sayesinde değil mi?

— Elbette Tavcan, ikimiz de bu işlerin içindeyiz.

— Yücel ve Tonguç "yaparak öğrenme" ilkesini uyguladılar. Var mıydı böyle bir şey? Enstitülere karşı çıkanlar oldu. Ne dedi Emin Sazak? Köy Enstitüsü mezunları kendilerini birer Atatürk zannediyorlarmış!

— Peki Hasan-Âli Bey Meclis'te Sazak'a ne yanıt verdi, anımsıyor musun? "Biz arkadaşlar, dedi, Köy Enstitüleri'ndeki bu Türk çocuklarını, sizin kabul ettiğiniz yasalarda neler varsa onları yapsınlar diye yetiştiriyoruz. Bu çocukların birer Atatürk olması her halde istenecek bir şeydir. Biz onları Atatürk'ün parçaları olmak üzere yetiştiriyoruz."

— Evet, evet, bunları geçen yıl Meclis'te Bütçe görüşmeleri sırasında söylemişti.

— Daha neler neler demediler Köy Enstitüleri'ni yıkmak için? Enstitülerin sınıf bilincini yaratacağını ve kentlerin dışında yeni bir emekçi köylü sınıfı oluşturacağını söylediler. Köylülerin enstitülerin yapımında ücretsiz çalıştırılarak sömürüldüğünü söylediler.

— Kızlarla erkeklerin bir arada yaşamalarının Türk geleneklerine uymadığını ve ahlâksızlıklara yol açacağını da ileri sürmediler mi?

— Enstitülerde milli geleneklerimize, şerefli tarihimize yer verilmediğini öne sürdüler.

— Ama ne oldu? Enstitülerin kurulduğu yerlerde köylülerin gözü açıldı, Hanya'yı, Konya'yı anladılar. Yüzyıllar boyu kara bilgisizlik içinde çağdışı, kapalı bir dünyada yaşayan köylüler bilinçlendiler, sömürü düzenine karşı çıktılar. Enstitüler kırsal kesimde bir alt yapı devrimini başlattılar.

— Değeri milyonlarla ölçülen yapılar kuruldu, topraklar işlendi, üretime açıldı, boş araziler ağaçlarla kaplandı.

— Enstitü çıkışları dinlerine bağlı kaldılar ama, ders yerlerine ibadeti getirmediler, şeriatçı bağnaz din adamlarının huzurunu kaçırdılar. İmamlara, yol gösteren gerçeğin yalnız bilim ve teknik olduğunu anlatmaya çalıştılar.

— Atatürk de böyle dememiş miydi?

— Evet, enstitüler ondan esinlenerek devrimleri geliştirdiler. Öğretmen köyün içinden çıktı, köyün hiç yabancısı değildi, köylüyü küçümsemedi.

— Dünyada ilk kez böyle bir uygulama oluyordu. Bunun bir benzeri ne Avrupa ülkelerinde vardı, ne Latin Amerika'da, ne Asya ülkelerinde, ne de Sovyetler Birliği'nde.

— Sadiciğim, Hasan-Âli Bey'in Köy Enstitüleriyle yetinmediğini biliyoruz. Enstitü projesi kadar önemli ve vazgeçilmez bir program da klasiklerin çevirisi. Dile kolay, onun bakanlığı döneminde tam 496 eser Türkçeye çevrildi. Neymiş? Yücel komünist Rus yazarlarının kitaplarını çevirtmiş! Bak şimdi adı geçen Rus yazarlarına bir göz atalım:

Puşkin komünist miydi? Asla! Bir Rus soylusuydu ve liberaldi. 1837'de öldü. Dostoyevski komünist miydi? Asla, sosyalizme karşı çıkmıştı. Devrimden 36 yıl önce öldü. Gogol komünist miydi? O da devrimden 65 yıl önce öldü. Turgenyev komünist miydi? 1885'te öldü. Tolstoy komünist miydi? Devrimden 17 yıl önce gözlerini kapadı. Çehov 1904'te öldü. A. N. Ostrovski 1886'da öldü. Lermontov soylu bir subaydı. Sovyet Devrimi'nden 76 yıl önce cenazesi kaldırıldı.

Neymiş? Çeviriler solculara yaptırılmış! Geçen gün bir göz attım, çeviri işlerinde 200 kişi görev almış. Bunların içinde Reşat Nuri Güntekin var, Hilmi Ziya Ülken var, Ali Süha Delilbaşı var, İsmail Hami Danişmend var, Orhan Şaik Gökyay var, Suut Kemal Yetkin var, Hamdi Varoğlu var... Bunlar mı komünist? İçlerinde ırkçılar, Turancılar da var. Birleşmiş Milletler dünya uluslarının birbirini tanımaları için klasiklerin bütün dillere çevrilmesini önermemiş miydi? Bu mu komünistlik? Çeviriler başlıbaşına bir devrimdir.

— Ya Ankara Devlet Konservatuvarı'na ne diyorsun?

— Biliyorum. 1924'te Cebeci'de bir Musiki Muallim Mektebi açılmış. Atatürk bununla yetinmemiş ve müzik alanında bir devrimin geçekleşmesi için önce Cevat Memduh Altar'ı danışman olarak kullanmış, sonra müzik eğitimi için kaç genci yabancı ülkelere yollamış, 1935'te ünlü Alman kompozitor Paul Hindemith'i, onun arkasından da Praetoriues'u Türkiye'ye çağırmış. Hasan-Âli Bey de 1940 Mayısı'nda Devlet Konservatuvarı Yasası'nı çıkardı. Prof. Karl Ebert Ankara'ya geldi. Konservatuvar 1941 Temmuzu'nda ilk mezunlarını verdi. Bunlara ikimiz de yakından tanık olmadık mı? Az daha ikimiz de devlet bursuyla Avrupa'ya gönderilecektik. Olmadı, ama burada belki daha iyi işler yaptık.

Devlet Operası en ünlü operaları oynattı. *Tosca*'yı, *Madam Butterfly*'ı, *Fidelio*'yu, *Satılmış Nişanlı*'yı birlikte izlemedik mi?

Devlet Tiyatrosu Türkiye'ye *Julius Caesar*'ı, *Faust*'u, *Kral Oedipus*'u tanıtmadı mı? Yücel olmasaydı bunlar zor olurdu.

Türkiye'yi 1945 yılında Londra'da toplanan ve Unesco'nun kuruluş yasasını hazırlayan konferansta Hasan-Âli Bey temsil etmedi mi? Unesco'ya girişimizi kim sağladı.

— Elbette Hasan-Âli Bey!

— Yücel'in yaptığı en önemli işlerden biri de eğitimde ve kültürde dilin Türkçeleştirilmesi olmadı mı? Yücel ilk olarak 1941 Haziranı'nda toplanan Birinci Coğrafya Kongresi'nde okullarda coğrafya kitaplarındaki adların Türkçe yazılmasını sağladı.

Onun ardından 1941 Temmuzu'nda Türk Gramer Komisyonu'nu oluşturdu ve okullardaki gramer kitapları bir düzene sokuldu, terimler ele alındı. Üniversite kitaplarının Türkçeleştirilmesi üzerinde duruldu. İstanbul Hukuk Fakültesi'nin o zamanki Dekanı Ali Fuat Başgil hukuk terimlerinin Türkçeleştirilmesine karşı çıkıyor ve "Önce Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu (Anayasayı) Türkçeleştirin, sonra öteki yasalara sıra gelir," diyordu.

Yücel bunun üzerine Anayasa'yı ele aldı ve üç yıl süren çalışmalardan sonra Türkçe yeni Anayasa, Meclis'te kabul edildi.

Daha sonra da Türkçe sözlükler hazırlandı. Eğitim, bilim ve kültür dili Türkçeleştirildi. Bu çok önemli bir devrim değil mi?

Üniversite reformunu nasıl unuturuz! Biliyorsun, bu işi Atatürk başlatmıştı. Onun döneminde İstanbul Darülfünun'u çağdaş İstanbul Üniversitesi'ne dönüştü. Ankara'da Hukuk Fakültesi'nin temelleri atıldı. Yeni yüksek okullar kuruldu. Ama en önemli devrimleri Yücel gerçekleştirdi: Ankara Fen Fakültesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Ankara Tıp Fakültesi...

Asıl önemlisi iki ay önce çıkarılan Üniversiteler Kanunu değil mi? Bu yasa üniversitelere özerklik ve tüzel kişilik kazandırdı. Üniversiteler yönetimin baskısından kurtuldu. Araştırmaların geliştirilmesini sağladı. Üniversiteler halka açıldı. Kolay mıydı böyle bir işi geçekleştirmek?

— Yücel'in şairliğini unutuyorsun. Bak sana kesip sakladığım Hülya adlı şiirinden birkaç parça okuyayım.

Doğarken ant içip aşkım dedim
Geçmedi sevmeden benim bir günüm
Bu gönül borcunu çoktan ödedim
Her fani sevdaya artık küskünüm

Gördüm ki sevmek de sonsuz bir yolmuş
Her geçen faninin bastığı yerde
Binlerce sevgili saçını yolmuş
Ya o sevgililer, o saçlar nerede?

Bizde yavaş yavaş göçüp giderek
O yolun tozuna karışıyoruz
Bir rüzgâr esince kaybolmak gerek
Ne yazık, buna alışıyoruz.

— Çok tatlı, ne kadar ince ruhlu, duygulu bir insandır. Pek belli etmemeye çalışır.

— Yaptıklarını birlikte anımsayalım istersen.

— Hangi birini sayayım? Meslek ve Teknik Eğitim. Bu işlerin başına Rüştü Uzel getirildi. O da devrim içinde devrimler yaptı. Okullara seçenek ders olarak Latince koydu.

Beden Eğitimini Vildan Âşir Savaşır ele aldı. Biliyorsun, Gazi Eğitim'de bizim hocamızdı. O da Milli Eğitim'de beden eğitiminin temellerini attı.

Bilimsel ansiklopediler, dergiler yayımlandı. Müzecilik geliştirildi, Devlet resim ve heykel sergileri açıldı, Halkevleri kültür ağırlıklı oldu. Bunlar az şey mi? Şimdi ödüm patlıyor, bunları yıkarlar diye.

— Korkma, kolay kolay yıkamazlar, ama Yücel'in ayrılmasından gericiler güç alacaklar, zamanla her şeyi yıkmaya çalışacaklar.

— O günleri görmeyiz inşallah. Bu kadar genç yetişti, onlar devrimlerin bekçisi olurlar.

— Öyle diyoruz ama durum pek öyle değil, demokrasiden ve özgürlüklerden önce karşı devrimciler yararlanacaklar. Atatürk on yıl daha yaşasaydı. Yücel daha on yıl bakanlıkta kalabilseydi devrimler sağlam temellere oturtulmuş olurdu.

Şimdi bize ne düşüyor biliyor musun? Hiç çözülmemek, birbirimize sıkı sıkıya sarılmak ve hep dayanışma içinde olmak.

— Sen de artık Çifteler'e gitmeyeceksin. Orasını ilk fırsatta yıkacaklar. Burada kal, daha yararlı olursun. Ben hep senin yanında olacağım. Kaleleri birlikte savunacağız.

— Sadiciğim senden bunları duymak ne mutlu. Yine birlikte savaşacağız, birlikte yaşayacağız. Evlenmemize de bence hiç gerek

yok. İleride bir çocuk yapmaya karar verirsek bunları o zaman düşünürüz. Kabul mü?

— Elbette kabul! Seni çok seviyorum Tavcan! Sana olan sevgim hiçbir zaman azalmadı. Bundan sonra da azalmayacak ve artacak.

— Ne mutlu bize, bugün bu aşamaya geldik. Benim de sana olan aşkım hiç azalmadı. Seni her zaman her şeyin ve herkesin üstünde tuttum.

Coşkuyla birbirlerine sarıldılar.

XXII

Sonra Ne Oldular?

Hasan-Âli Yücel (1897-1961)

Bakanlıktan ayrılmasından üç yıl, üç buçuk ay sonra CHP'den ve *Ulus* gazetesinden de ayrıldı. *Cumhuriyet* gazetesinde dört buçuk yıl ikinci sayfa yazıları yazdı. Sonra oradan da ayrılarak yazılarını *Dünya* gazetesinde sürdürdü. İş Bankası'nda Kültür Yayınları danışmanlığı yaptı. 1960 Kasımı'nda Paris'te UNESCO 11'nci Genel Konferansı'na katıldı. 20 Şubat 1961'de hayata gözlerini yumdu.

İsmail Hakkı Tonguç (1897-1960)

Reşat Şemsettin Sirer döneminde Köy Enstitüleri kapatıldıktan bir süre sonra Ankara Atatürk Lisesi Resim-Elişi öğretmenliğine atandı. 1950 Eylülü'nde Milli Eğitim Bakanı tarafından bakanlık emrine alındı. Bir öğretmene Ignazio Silone'nin *Fontamara* adlı kitabını hediye ettiği için hakkında kovuşturma açıldı. Hastalandı. Almanya'da bakım gördü. 1960'ta, 14 yıllık ayrılıktan sonra Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nü son bir kez ziyaret etti, 10 gün sonra da 22 Haziran 1960'ta öldü.

Cevat Memduh Altar (1902-1995)

Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü ve Ankara Devlet Konservatuvarı'nda yıllarca ders verdikten sonra Milli Eğitim Bakanlığı'nda Güzel Sanatlar Genel Müdürü oldu. TRT'de 1960-1967 yıllarında Genel Müdür Program Yardımcılığı yaptı. Müzik konularında birçok kitap yazdı. En önemlisi *Opera Tarihi*'dir.

Sabahattin Eyuboğlu (1908-1973)

Hasan-Âli Yücel'in bakanlıktan ayrılmasından sonra o da Tercüme Bürosu'ndan ayrıldı. Bir süre Paris'te çalıştı (1947-48). Dönüşünde İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde Karşılaştırmalı Türk-Fransız Edebiyatı, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde ve Tatbiki Güzel Sanatlar Okulu'nda Sanat Tarihi dersleri verdi. 27 Mayıs 1960'tan sonra 147'lerle birlikte Üniversite'den uzaklaştırıldı.

Rüştü Uzel (1891-1965)

Uzun yıllar Teknik Öğretim Müsteşarlığı'nda bulunduktan sonra 1950'de Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri döneminde büyük saldırılara uğradı ve görevinden ayrılmak zorunda bırakıldı. 64 yaşında öldü.

Şevket Gedikoğlu (1910-1990)

Köy Enstitülerinden ayrıldıktan sonra Milli Eğitim Müdürlüğü, Özel Okullar Şube Müdürlüğü, Halk Eğitim Genel Müdürlüğü ve Kız Sanat okullarında öğretmenlik yaptı.

Hürrem Arman (1909-1989)

Köy Enstitüleri kapatıldıktan sonra Ankara ve Hatay'da ortaokul müdürlüğü ve öğretmenlik yaptı. 1969'da emekliye ayrıldı. Köy Enstitüleri konusunda kitap ve inceleme yazıları yazdı.

M. Rauf İnan (1905-1989)

Yücel, bakanlıktan ayrıldığı zaman Hasanoğlan Köy Enstitüsü Müdürü'ydü. 1960'ta Kurucu Meclis üyeliğine seçildi. 1970'te emekliye ayrıldı. UNESCO Milli Komisyonu'nda görev aldı.

Sıdıka Avar (1901-1979)

Elazığ Kız Enstitüsü Müdürlüğü'nden sonra 1954'te Ankara'da Kız Teknik Öğretim'de Şube Müdürlüğü ve 1969'da İstanbul Sultan Selim Kız Enstitüsü'nde Edebiyat öğretmenliği yaptı. 27 Mayıs 1960'tan sonra Kız Teknik Öğretmen Genel Mü-

dürlüğü'ne getirildi. 1962'de Nişantaşı Kız Enstitüsü Edebiyat öğretmenliğine atandı. 1967'de emekliye ayrıldı.

Nazif Evren (1907-1997)

Savaştepe, Çifteler, Dicle Köy Enstitüleri'nde öğretmenlik ve müdürlük yaptı. Köy Enstitüleri kapatıldıktan sonra Erzincan, İçel ve Ankara'da çeşitli görevlere getirildi. 1969'da emekliye ayrıldı.

Sabahattin Ali (1907-1948)

Yedek Subaylığını yaptıktan sonra 1939'da Ankara Devlet Konservatuvarı'na atandı. Karl Ebert'in çevirmeni, öğretmen ve dramaturg olarak çalıştı. 1939'da yeniden askere alındı. 1940'da *İçimizdeki Şeytan*'ı, 1943'te *Yeni Dünya*'yı, *Kürk Mantolu Madonna*'yı yazdı. Silone'den *Fontamara*'yı çevirdi. 1944'de üçüncü kez askere çağrıldı. 1945'te Cami Baykut'la birlikte *Yeni Dünya* gazetesini çıkardı. 1946'da Aziz Nesin'le *Marko Paşa*'yı yayımladı. O yasaklanınca *Merhum Paşa, Malûm Paşa* ve *Ali Baba*'yı çıkardı. 1947'de Cemil Sait Barlas'a hakaretten cezaevine konuldu. Dört ay yattıktan sonra çıktı. *Sırça Köşk*'ü yayımladı. 1948'de 41 yaşında karanlık güçler tarafından Kırklareli'nde öldürüldü.

Nurullah Ataç (1898-1957)

Gazi Eğitim Enstitüsü Müdür Yardımcılığı görevinden ayrıldıktan bir süre sonra, 1942 başlarında Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayın Şefliği'ne atandı. Bu görevi 1945 ortalarına kadar sürdü. Son resmi görevi Cumhurbaşkanlığı çevirmeniydi. 1952'de emekliye ayrıldı. Bunun yanı sıra 1949'da Türk Dil Kurumu'na üye olmuş ve 1951'de Yayın Kolu Başkanlığına seçilmişti. Ölümüne kadar *Türk Dili* dergisini yönetti. 59 yaşında öldü.

Şükrü Saracoğlu (1887-1953)

1946'da başbakanlıktan ayrıldıktan bir süre sonra Meclis Başkanlığı'na seçildi. 66 yaşında öldü.

Reşat Şemsettin Sirer (1903-1953)

Milli Eğitim Bakanlığı kısa süreli oldu. 1948'de Çalışma Bakanlığına getirildi. 1953'te de bir trafik kazası sonucu 50 yaşında öldü.

Remzi Bengi (1907-1978)

1937'de Dünya Muharrirlerinden Tercümeler dizisiyle Türk edebiyatına yüzlerce kitap kazandıran Remzi Kitabevi'nin kurucusu. Milli Eğitim Bakanlığı'nın Klasikler Dizisi'ne esin kaynağı oldu. Tercüme Bürosu'nda çalışan yazarların pek çoğu kitaplarını Remzi Kitabevi'nde yayımladılar. Başta Hasan-Âli Yücel olmak üzere, Mustafa Nihat Özön, Hasan Âli Ediz, Nâzım Hikmet, Suut Kemal Yetkin, Sabri Esat Siyavuşgil, Fakir Baykurt, Hilmi Ziya Ülken, Selami İzzet Sedes, Sabahattin Ali, Yakup Kadri, Falih Rıfkı Atay, Hüseyin Cahit Yalçın, Halide Edip Adıvar, Kemal Tahir, Orhan Kemal, Abdülbaki Gölpınarlı, Şevket Süreyya, Halikarnas Balıkçısı, Rasih Güran ve daha niceleri onun yazar ve çevirmen kadrosunda yer aldılar.

Mareşal Pétain (1856-1951)

Fransa'nın kurtuluşu sırasında 20 Ağustos 1944'te Almanlar kendisini kaçırdılar. Önce Belgrat'ta, sonra da Sigmaringen'de korumaya aldılar. Daha sonra, 1945 Nisanı'nda İsviçre'ye götürüldü. Kısa süre sonra Fransa'ya dönmek istedi, dönünce tutuklandı ve yargılandı: 14 Ağustos 1945'te ölüme mahkûm oldu ama 89 yaşında olduğu ve bir zamanlar vatana büyük hizmetler ettiği için cezası yaşam boyu hapse çevrildi. Yeu adasına kapatıldı, 95 yaşında öldü.

Pierre Laval (1883-1945)

Almanların has adamıydı. 1945 Eylülü'nde Avusturya'ya kaçırıldı. Ama Amerikalılar kendisini Fransızlara teslim ettiler. 9 Ekim 1945'te idama mahkûm oldu. Zehir içerek intihar etmeyi denedi, önlediler. 15 Ekim 1945'te 62 yaşında idam edildi.

Von Ribbentrop (1893-1946)

Almanya'nın yenilgisinden sonra tutuklandı. Nurnberg'te Savaş Suçluları Mahkemesi'nde yargılandı. İdama mahkûm oldu. 53 yaşında idam edildi.

Von Papen (1879-1969)

Hitler döneminden önce başbakanlık yapmıştı. 1941-1944 yılları arasında Ankara Büyükelçiliğinde bulundu. Nurnberg'te yargılandı ve aklandı. Ama Almanlar kendisini yeniden yargıladılar. Zorunlu iş cezasına çarptırıldı. 1949'da özgürlüğe kavuştu. Anılarını yazdı. Son bir kez Türkiye'ye geldi. 90 yaşında öldü.

Çiçeron – Elyasa Bazna (1904-1970?)

1944'ten sonra İsviçre'de bir bankada sahte İngiliz Liralarını bozdurmaktan yakalandı. 1955'te İstanbul'da hakkında yine sahtecilikten dava açıldı, mahkûm oldu. Almanya Başbakanı Adenauer'e mektup yazarak kendisine ödenen sahte paraların karşılığını istedi; sonuç alamadı. Almanya'da *İmza Çiçeron* başlığı altında anılarını yayımladı. Kitap Fransızcaya da çevrildi. Moyzisch de ondan önce *Çiçeron Davası* adlı bir kitap yayımlamıştı. Moyzisch'in kitabından esinlenerek gerçeklere hiç uymayan *Çiçeron Davası-Beş Parmak* adlı bir de film yapıldı. Baş rolleri James Mason ve Danielle Darrieux oynadı. Gazeteci Burhan Arpad *Vatan*'da Çiçeron'la uzun bir röportaj yayımladı. Yıllar sonra Fransız Akademisi üyeliğine seçilen Alain Decaux 1950'li yıllarında İstanbul'a gelerek Burhan Arpad ve Hıfzı Topuz'un aracılığıyla Taksim'de Çiçeron'a ulaştı ve bu konuda yazılar yazdı. 1955'te Çiçeron'u Paris'te "Kamera Zamanı Araştırıyor" başlıklı TV programına çıkardı. Çiçeron daha sonra Münih'e yerleşti. 1970 yılında öldüğü söylendi.

Sadi Gökdeniz (1913-)

Gerçek adı başkaydı. Öğretmenlikten sonra gazetecilik ve avukatlık yaptı. Sonra İstanbul yakınlarında bir çiftlikte yaşadı.

Romanda yaşamı geniş bir kurmaca konusu oldu. Yaşadığı çiftliğin bulunduğu ilçede gerçek adının verildiği bir ilköğretim okulu yaptırdı ve bu kitabın yazıldığı günlerde onu Milli Eğitim Bakanlığı'na bağışladı.

Tavcan ya da Semiha (1915-)

Gerçek adı bu değildi. Eskişehir'de, Çifteler yakınlarında bir köyde doğmuştu. Yaşamı romanda geniş bir kurmaca içinde abartılarak sunuldu.

Belkıs, Genç Yazar, Kenan, Süper Müslim: Dönemin ilginç tip ve kişilerin sentezinden oluşan kurmaca kahramanlardır.

Köy Enstitüleri'nin Kapatılması

Demokrat Parti 1950 Mayısı'nda iktidara geldikten sonra diline bu konuyu doladı. Neleri ele alıyorlardı: okulların köylü tarafından yapılmasını, okullara kentli çocukların alınmamasını, köy öğretmenlerinin okulların bahçelerinde, tarlalarında ve atölyelerinde çalışmalarını, öğrencilerin işçi gibi kullanılmasını, kız ve erkek öğrencilerin bir arada okumalarını...

Enstitüler'den yetişen yüzlerce öğrenci ileride ünlü yazar ve eğitimci oldular.

Bunlardan ilk akla gelenler şunlar:

Mahmut Makal, Fakir Baykurt, Mehmet Başaran, Talip Apaydın, Süleyman Edip Balkır, Mahmut Yağmur, Yusuf Ziya Bahadınlı, Selâhattin Şimşek, Mustafa Üstündağ, Ümit Kaftancıoğlu, Enver Atılgan, Hasan Kıyafet, Hayrettin Uysal, Ayşe Baysal, Haşim Kanar, Feyzullah Ertuğrul, Kemal Bayram Çukurkavaklı, Nadir Gezer, Adnan Binyazar, Emin Özdemir, Dursun Akçam, Nebi Dadaloğlu, Osman Bolulu, Cemal Yıldırım, Hasan Fehmi Güneş, Pakize Türkoğlu, Hüseyin Öztürk, Ahmet Köklügiller, Hazım Zeyrek, Şevket Yücel, Mehmet Cimi, Ali Çiçekli, Nedim Şahhüseyinoğlu, Şükrü Koç, İsa Öztürk, Behzat Ay, Ali Yüce, Osman Şahin, Yakup Kepenek...

Romanda yaşamı geniş bir kurmaca konusu oldu. Yaşadığı çiftliğin bulunduğu ilçede gerçek adının verildiği bir ilköğretim okulu yaptırdı ve bu kitabın yazıldığı günlerde onu Milli Eğitim Bakanlığı'na bağışladı.

Tavcan ya da Semiha (1915-)

Gerçek adı bu değildi. Eskişehir'de, Çifteler yakınlarında bir köyde doğmuştu. Yaşamı romanda geniş bir kurmaca içinde abartılarak sunuldu.

Belkıs, Genç Yazar, Kenan, Süper Müslim: Dönemin ilginç tip ve kişilerin sentezinden oluşan kurmaca kahramanlardır.

Köy Enstitüleri'nin Kapatılması

Demokrat Parti 1950 Mayısı'nda iktidara geldikten sonra diline bu konuyu doladı. Neleri ele alıyorlardı: okulların köylü tarafından yapılmasını, okullara kentli çocukların alınmamasını, köy öğretmenlerinin okulların bahçelerinde, tarlalarında ve atölyelerinde çalışmalarını, öğrencilerin işçi gibi kullanılmasını, kız ve erkek öğrencilerin bir arada okumalarını...

Enstitüler'den yetişen yüzlerce öğrenci ileride ünlü yazar ve eğitimci oldular.

Bunlardan ilk akla gelenler şunlar:

Mahmut Makal, Fakir Baykurt, Mehmet Başaran, Talip Apaydın, Süleyman Edip Balkır, Mahmut Yağmur, Yusuf Ziya Bahadınlı, Selâhattin Şimşek, Mustafa Üstündağ, Ümit Kaftancıoğlu, Enver Atılgan, Hasan Kıyafet, Hayrettin Uysal, Ayşe Baysal, Haşim Kanar, Feyzullah Ertuğrul, Kemal Bayram Çukurkavaklı, Nadir Gezer, Adnan Binyazar, Emin Özdemir, Dursun Akçam, Nebi Dadaloğlu, Osman Bolulu, Cemal Yıldırım, Hasan Fehmi Güneş, Pakize Türkoğlu, Hüseyin Öztürk, Ahmet Köklügiller, Hazım Zeyrek, Şevket Yücel, Mehmet Cimi, Ali Çiçekli, Nedim Şahhüseyinoğlu, Şükrü Koç, İsa Öztürk, Behzat Ay, Ali Yüce, Osman Şahin, Yakup Kepenek...

Kepirtepe Köy Enstitüsü ve Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü 1946 çıkışlı eğitimci yazar Mehmet Başaran Köy Enstitüleri'nin yıkılışını şöyle anlatmıştır:

"20 Mayıs 1947 genelgesiyle enstitü kitaplıkları müdürlerin oluşturduğu komisyonlarca tarandı. Kimi yöneticilerce zararlı sayılan kitaplar yakıldı. Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmenler toptan askere alındılar.

Altı ay baskı altında tutulan öğrencilerin kendisine başvurmaları üzerine Hasan-Âli Yücel Cumhurbaşkanı İnönü'ye giderek "Paşam ne suçu var bu çocukların? Onları köylerinden alıp biz yetiştirdik. Zulümdür bu Paşam mâni olun!" dediyse de ilgi görmedi. Yedek Subay Okulu'ndan 22 kişi çavuş çıkartıldı.

1946-50 yıllarında yalnız Köy Enstitüleri değil, tüm devrim kurumları yozlaştırılmaya başlandı. Üniversiteden kürsüler kaldırıldı. Devrimler oy pazarına sürüldü. Eğitim Birliği Yasası çiğnendi.

CHP döneminde "Enstitüler'e dokunulmadı" demek gerçeklere ters düşmektir. 1946-1950 yılları arasında Türk Milli Eğitimi'nin beli kırılmıştır. Yıkanlar dış sömürücülerin uşakları iç sömürücülerdir..."

Görüldüğü gibi amaç Köy Enstitüleri'ni sıradan öğretmen okullarına çevirerek böylesi yazarları engellemek ve Köyde Aydınlanma'ya karşı gelmekti.

İlk olarak 1950-51 yılında kız öğrencilere Kızılçullu Köy Enstitüsü'nde toplandılar.

Ertesi yıl da Trabzon-Beşikdüzü Köy Enstitüsü kızlara ayrıldı.

Sonra öğrenim süresini 6 yıla çıkardılar.

Kadrolar dağıtıldı.

1954'te çıkarılan bir yasayla da Köy Enstitüleri kapatıldı ve ilköğretmen okullarıyla birleştirildi. Enstitüler bütün özellikle-

rini yitirerek sadece öğretmen yetiştiren birer okula dönüştürüldüler.

Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü de tarihe karıştı.
Enstitülerin düşmanları ve tüm gericiler muratlarına erdiler.

Acı ama gerçek!

Teşekkür

Bu romanı hazırlarken birçok değerli yazarın yapıtlarından, araştırmalarından ve anılarından yararlandım. Başlıcaları şunlardır:

Şevket Gedikoğlu *(Köy Enstitüleri)*, Hürrem Arman *(Piramidin Tabanı)*, Pakize Türkoğlu *(Tonguç ve Enstitüleri)*, Mustafa Gazalcı *(Laik Eğitim)*, Sıdıka Avar *(Dağ Çiçeklerim)*, Mustafa Çakır *(Hasan-Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu)*, A. M. C. Şengör *(Hasan-Âli ve Türk Aydınlanması)*, Anıl Çeçen *(Halkevleri)* Mehmet Başaran *(Devrimci Eğitim)* Alain Decaux *(En Büyük Casus Çiçeron)*, Songül Bozbeyli *(100. Doğum Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel), Tonguç'a Kitap*, Tekin Koçkar'ın Karaçaylılar üzerindeki araştırmaları, Ayşe Sağdıç'tan dinlediğim Karaçay anıları, *Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri* (Unesco), Zeki Arıkan *(Hasan-Âli Yücel Sempozyumu,* İzmir); Arif Damar *(Külliyen Red);* TRT'de Hüsamettin Ünsal'la birlikte düzenlediğimiz *"Cumhuriyet'in Altı Dönemeci"* adlı dizi...

Babasını yaşatmak için sürekli çaba gösteren ve bu alanda değerli yapıtlar yayımlayan Canan Yücel-Eronat'a bana ilettiği belgeler için şükran borçluyum...

Mustafa Güneri'nin fotoğraf arşivinden yararlanmamı sağlayan Tarih Vakfı'na ve Duru Güneri'ye kitabın kapağını hazırlayan Ömer Erduran'a, yazılarımı dizen Nilgün Ağat'a ve Gülen Zeytinbaş'a ve Remzi Kitabevi'nden Erol Erduran ile düzeltmen dostum Öner Ciravoğlu'na candan teşekkürler...

Cumhuriyetin Atatürk ilkelerine bağlı, ilerici ilk kuşağının temsilcilerinden olan Semiha (Tavcan) ile Sadi Gökdeniz 1940'lı yılların tanıkları arasındadırlar. Onların içtenlikli aşk öyküsü, aynı zamanda hız kazanan kültür devrimine duyulan aşkı da anlatır.

Bu dönemde Köy Enstitüleri girişimiyle Aydınlanma'ya bağlı yeni kuşaklar yetiştirilmekte, dünya klasikleri hızla dilimize kazandırılmakta, Halkevleri ise yurttaşların beğeni düzeyini yükseltmektedir.

Hıfzı Topuz'un kaleminden dönemin destansı Aydınlanma savaşımını simgeleyen Tavcan *romanı aynı zamanda 1950'lerde başlayan karşı-devrime direnişin de öyküsüdür...*

www.remzi.com.tr

ISBN 975-14-1068-1

9 789751 410689

12.500.000.- TL
12,50.- YTL